

**UNIwersytet warszawski Filia w Białymstoku**

Angelika Paszkiewicz

**Efektywność i uwarunkowania wykonywanego nadzoru kuratora  
przy orzekanych wobec nieletnich środkach poprawczych**

**FAKTY I ARTEFAKTY**

Białystok 1992

**UNIWERSYTET WARSZAWSKI FILIA w BIAŁYMSTOKU**

Angelika Paszkiewicz

**Efektywność i uwarunkowania wykonywanego nadzoru kuratora  
przy orzekanych wobec nieletnich środkach poprawczych**

**Fakty i artefakty**

Białystok 1992

Wydawnictwo sfinansowane przez KBN.

BIBLIOTEKA GŁÓWNA  
53688

Wydano przez wydział Pedagogiki i  
Psychologii Filii Uniwersytetu War-  
szawskiego w Białymstoku



213149

BIBLIOTEKA GŁÓWNA  
Uniwersytetu w Białymstoku



FUW0081699

M-144/32P

## Spis treści

Wstęp.	4
Część I: Teoretyczne uzasadnienie badań.	
Rozdział I: Status społecznego kuratora sądowego w świetle prawa i oczekiwań społecznych.	7
Rozdział II: Skuteczność nadzoru kuratorskiego w polskiej literaturze przedmiotu.	13
Część II: Metodologiczne podstawy prezentowanych badań.	24
Część III: Wyniki badań empirycznych.	
Rozdział I: Charakterystyka badanej populacji nieletnich pod względem stopnia wykolejenia społecznego i prognozy resocjalizacyjnej.	32
Rozdział II: Prawne uwarunkowania realizacji nadzoru kuratorskiego.	45
Rozdział III: Realizacja badanych nadzorów kuratorskich i ich skuteczność.	50
Rozdział IV: Efektywność nadzoru kuratorskiego jako środka wychowawczego i jej uwarunkowania.	57
Rozdział V: Charakterystyka badanej populacji kuratorów społecznych w świetle wymagań resocjalizacyjnych kuratorów zawodowych.	73
Rozdział VI: Deklarowane zachowania kuratorów społecznych wobec nieletnich podczas realizacji nadzorów.	78
Rozdział VII: Wnioski empiryczne.	86
Rozdział VIII: Optymalny model wychowania resocjalizującego w ramach nadzoru kuratorskiego.	91
Bibliografia.	95

Pojęcie „resocjalizacja” jest terminem często i chętnie stosowanym przez prawników w odniesieniu do nieletnich i to zarówno na gruncie teorii, jak i praktyki sądowej. Jest ono jednak rozumiane specyficznie i nierzadko zdarza się, iż pozostaje jedynie terminem o znaczeniu hasłowym. Sytuacja ta zachęciła mnie do podjęcia badań empirycznych weryfikujących ten stan rzeczy, w oparciu o wiedzę z zakresu prawa i pedagogiki resocjalizacyjnej. Nie jest to jedynie akademickie podejście do problematyki resocjalizacji nieletnich – przeciwnie – zdecydowanie praktyczne, mające na względzie przede wszystkim społeczne skutki postępowania sądu rodzinnego wobec nieletnich.

Preambuła „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich” z dnia 26 października 1982 roku określa cel działania sądu rodzinnego i jego społeczne skutki, mianowicie jako dążenie „do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich i stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego” oraz – dążenie „do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa(...)”. Jest to więc naczelny cel działania instytucji, jaką jest sąd rodzinny – cel o dłym zakresie pojęciowym, odnoszący się do rezultatu działania sądu, którym to rezultatem powinna być trwała zmiana zachowania się nieletnich wobec prawa i społeczeństwa.

Osiągnięcie takiego celu możliwe jest jedynie przy uruchomieniu procesu resocjalizacji nieletnich i konsekwentnej jego realizacji.

„Ustawa...” przewidziała dziewięć sądowych środków wychowawczych<sup>1</sup>, z których nadzór kuratora stosowany może być bądź samoistnie, bądź w połączeniu z innymi, także – poprawczymi. Z dość licznych publikacji wynika, iż od momentu powołania do życia instytucji kuratora sądowego, nadzór kuratorski jest środkiem najpowszechniej stosowanym przez sądy rodzinne. Istnieje jednak głęboki stan niewiedzy, w jaki sposób (*poza faktem ustanowienia nadzoru kuratorskiego*) sąd rodzinny posługuje się sądowym kuratorem społecznym w celu przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich, a szczególnie – ich recydywie. Bardzo interesującym staje się to zagadnienie w warunkach funkcjonowania od kilku już lat „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich”, dzięki której sądy rodzinne „zostały wyposażone w nowoczesny instrument prawny pozwalający na skuteczniejszą walkę z przejawami patologii występującymi wśród części młodzieży”<sup>2</sup>.

Publikowane dotychczas badania nad skutecznością nadzoru kuratorskiego odnoszą się do stanu prawnego poprzedzającego wejście w życie „Ustawy” (*w większości*), poza tym – nie oceniają jej w kategoriach pedagogicznych. Natomiast badania empiryczne prezentowane w niniejszej pracy są właśnie próbą pedagogicznej oceny skuteczności resocjalizacyjnej kuratorów społecznych, a więc także – próbą oceny efektywności działania sądu rodzinnego wobec nieletnich. Zważywszy na dynamicznie rozszerzające

się zjawisko przestępczości nieletnich<sup>3</sup>, bardzo interesującym jest zagadnienie operatywności sądu rodzinnego w zakresie działalności resocjalizacyjnej wobec nieletnich sprawców czynów karalnych, a także – jej ustawowych gwarancji.

Problematyka powyższa jest treścią niniejszej publikacji, zawierającej zarówno ustawowe ujęcie funkcjonowania kuratora społecznego, jak też rzeczywiste, rozpatrywane w świetle konkretnych zachowań społecznych badanej populacji nieletnich podczas nadzoru i po jego zakończeniu. Ponadto, zawarte są w niej wyniki badań sondażowych, diagnozujących stan świadomości resocjalizacyjnej kuratorów społecznych i deklaracje stosowanych przez nich technik wychowawczych. Podsumowaniem rozważań teoretycznych i prezentowanych wyników badań empirycznych jest projekt optymalnego modelu kurateli sądowej nad nieletnimi, jako „instytucji wychowawczej” będącej integralnym składnikiem struktury sądu rodzinnego.

Zgromadzenie obszernego materiału empirycznego, dokumentującego badaną problematykę, w dużej mierze zależne było od dobrej woli kuratorów zawodowych Sądu Rejonowego w Białymstoku, w szczególności – Wojewódzkiego Kuratora Rodzinnego, mgr Barbary Kuklińskiej.

Dziękuję Im w tym miejscu za życzliwość, cierpliwość i okazaną pomoc.

<sup>1</sup>. Termin „środek wychowawczy” w rozumieniu ustawodawcy ma inne znaczenie niż w pedagogice. Wyszczególnione w „Ustawie...” środki wychowawcze, w ujęciu pedagogicznym są bądź karami (np. *upomnienie czy zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych*), bądź systemem działań wychowawczych (np. *umieszczenie w zakładzie wychowawczym czy też skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą itp.*), bądź też „narzędziem” działania wychowawczego (np. *nadzór kuratora, organizacji młodzieżowej, czy też „osoby godnej zaufania”*). W pedagogice natomiast działanie za pomocą środków wychowawczych polega na operowaniu elementami dziedzictwa kulturowego (por. Cz. Czapów, St. Jedlewski: *Pedagogika resocjalizacyjna*. Warszawa 1971, PWN, s. 246-249). Stąd też posługując się terminem „środek wychowawczy” dodaję przymiotnik „sądowy”.

<sup>2</sup>. Patulski W.: Wstęp do „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich” z dnia 26 października 1982 r., s. 11.

<sup>3</sup>. Problem skuteczności resocjalizacyjnej stosowanych przez sąd rodzinny środków wychowawczych jest o tyle istotny, iż w województwie białostockim od paru lat systematycznie zwiększa się liczba nieletnich dokonujących czynów karalnych. Zwiększa się także ich udział w przestępczości ogólnej, o czym informują dane Wydziału Prewencji WUSW w Białymstoku, mianowicie: w porównaniu z rokiem 1984, w roku 1988 wskaźnik udziału nieletnich w ogólnej przestępczości wzrósł następująco:

- w kategorii rozbojów i wymuszeń rozbójniczych: z 11,9% do 43,2%,
- w kategorii kradzieży mienia prywatnego: z 13,4% do 43,5%,
- w kategorii kradzieży z włamaniem do obiektów prywatnych: z 19,0% do 36,7%,
- w kategorii kradzieży z włamaniem do obiektów uspołecznionych: z 9,6% do 39,1%.

## Część I: Teoretyczne uzasadnienie badań

### Rozdział I. Status społecznego kuratora sądowego w świetle prawa i oczekiwań społecznych

„Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich” z dnia 26 października 1982 roku jest dokumentem uprawniającym sąd rodzinny do podejmowania działań przeciwdziałających demoralizacji i przestępczości nieletnich. Jednym z wymienionych w niej sądowych środków wychowawczych, pozostawiających nieletniego w jego naturalnym środowisku, jest nadzór kuratora, potraktowany równorzędnie z takimi jak: upomnienie, zobowiązanie do określonego postępowania czy też orzeczenie przepadku skradzionego mienia. O ile upomnienie, czy zobowiązanie nieletniego do kontynuowania nauki, zakazanie spożywania alkoholu, nakazanie przeproszenia osoby poszkodowanej itp., należy zaliczyć do bezpośredniego działania wychowawczego sądu rodzinnego, o tyle orzeczenie nadzoru kuratorskiego nad nieletnim – jedynie do pośredniego i to przy założeniu, że kurator będzie wobec nieletniego realizował proces resocjalizacji, a więc będzie miał merytoryczne przygotowanie do tego rodzaju pracy wychowawczej.

Ustawodawca orientując działalność sądów rodzinnych na zapobieganie demoralizacji i przestępczości nieletnich nie posługuje się jednak terminem „resocjalizacja” – określa jedynie w postępowaniu wykonawczym (*Dział IV, Rozdz. 1, art. 65 §2*) kierunek działalności wychowawczej sądu, jako zmierzanie „do wszechstronnego rozwoju osobowości i uzdolnień nieletniego oraz do kształtowania i utrwalania w nim społecznie pożądanej postawy i poczucia odpowiedzialności, tak by był on odpowiednio przygotowany do społecznie użytecznej pracy”. Ponadto §3 tegoż artykułu mówi, iż „wykonywanie środków powinno doprowadzić także do prawidłowego spełnienia przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego”. Oba cytowane zamierzenie, realizowane być mogą wyłącznie za pomocą działań resocjalizacyjnych i tak też znaczenie całej ustawy interpretują jej komentatorzy<sup>1</sup>. W. Patulski pisze np., iż „Ustawa..” „wskazuje na potrzebę stosowania (*i wykonywania*) takich środków, które umożliwiają wychowanie i resocjalizację nieletnich w środowisku naturalnym i to głównie poprzez adaptację tych środków przez rodziców i nieletniego”<sup>2</sup>. Zarówno z badań empirycznych, jak i z opinii praktyków<sup>3</sup> wynika, iż takim właśnie, najczęściej stosowanym środkiem sądowym, jest nadzór kuratora. Pojawia się zatem problem oczekiwań ustawodawcy i sądów rodzinnych wobec kuratora społecznego w zakresie resocjalizowania nieletnich. Formalnie, oczekiwania te zawierają przepisy wykonawcze Rozporządzenia Min. Sprawiedliwości z dnia 7 maja 1983 r.

Ze względu na istotność zagadnienia dla analizowanego w dalszej części tej publikacji postępowania kuratorów wobec nieletnich, cytuję w całości te paragrafy „Rozporządzenia...”, które bezpośrednio dotyczą kuratorów społecznych:

§2.1. Wywiad środowiskowy, dotyczący nieletniego oddanego pod nadzór kuratora, przeprowadza kurator sprawujący nad nim nadzór.

§3. Osoba przeprowadzająca wywiad może odwiedzić nieletniego i rodziców lub opiekunów w miejscu ich zamieszkania lub pobytu, w pracy albo szkole, a także żądać złożenia niezbędnych wyjaśnień i informacji.

§5.1. Wywiad środowiskowy obejmuje zwłaszcza informacje o zachowaniu się i warunkach wychowawczych nieletniego, o sytuacji materialnej jego rodziców, warunkach rodziny, sposobie spędzania przez nieletniego wolnego czasu, przebiegu nauki szkolnej, kontaktach nieletniego z rówieśnikami i innymi osobami mogącymi mieć wpływ na jego zachowanie, stanie zdrowia, nieletniego, stosunku rodziców lub opiekunów do nieletniego, podejmowanych oddziaływań wychowawczych.

Wywiad powinien obejmować także podstawowe dane o członkach rodziny nieletniego, istniejących konfliktach w rodzinie, charakterystykę środowiska społecznego w miejscu zamieszkania nieletniego (*miejsowości, dzielnicy*): w tym celu wypełnia się kwestionariusz według ustalonego wzoru. Wywiad powinien kończyć się wnioskiem o sposobie resocjalizacji nieletniego.

Z przytoczonego tekstu wynika, iż sąd rodzinny powierzając kuratorowi społecznemu nadzór nad nieletnim, powinien wymagać od niego wyłącznie umiejętności przeprowadzenia wywiadu środowiskowego i na jego podstawie – sporządzenia projektu działań resocjalizacyjnych.

Kurator może, ale nie musi rozmawiać z nieletnim i jego rodzicami – wymagane informacje może równie dobrze uzyskać z innych źródeł.

Według ustawodawcy, na wymienionych wyżej czynnościach kończy się rola kuratora społecznego, bo to przecież sąd rodzinny, a nie kurator „wykonuje” środek. Konsekwentnie – nie wymaga się od kuratora społecznego żadnego przygotowania merytorycznego do działalności resocjalizacyjnej. Kuratorem bowiem może być każdy, kto ukończył 24 lata życia (*w wyjątkowych przypadkach mniej*), posiada obywatelstwo polskie, ma w kraju stałe miejsce zamieszkania, nie był skazany za przestępstwo, nie został pozbawiony władzy rodzicielskiej i nie ma jej ograniczonej oraz zasługuje na zaufanie i daje rękojmię należytego wykonywania powierzonych obowiązków.

Zgodnie z kolejnym Rozporządzeniem Min. Sprawiedliwości z dnia 24 listopada 1986 roku w sprawie kuratorów sądowych, do obowiązków kuratora społecznego należy w szczególności:

- §40 p.1. sprawowanie dozoru lub nadzoru nad podopiecznym oraz wykonywanie innych czynności o charakterze wychowawczo-resocjalizującym,
- p.2. przeprowadzanie wywiadów środowiskowych na zlecenie sądu,
- p.3. stawianie się na każde wezwanie sądu oraz składanie pisemnych sprawozdań ze sprawowanych dozorów lub nadzorów,
- p.4. stałe podnoszenie swoich kwalifikacji oraz udział w organizowanych przez sąd szkoleniach i naradach,

p.5. współdziałanie ze szkołami, organizacjami i instytucjami zajmującymi się wychowaniem, leczeniem, terapią, sprawującymi opiekę oraz udzielającymi pomocy podopiecznym.

Wymienione obowiązki dobitnie dowodzą, iż kurator społeczny jest bezwzględnie podporządkowany sądowi – jest przedłużeniem ramienia sądu w jego formalnym, informacyjnym wymiarze. Kurator nie ma obowiązku resocjalizowania nieletnich, a czynności „wychowawczo-resocjalizacyjne” podejmować powinien na zlecenie sądu, przy czym dozór i nadzór jest z zakresu takiego działania wyłączony. Oznacza to, iż kurator społeczny nie istnieje jako wychowawca. Do obowiązków kuratora zaliczono także bliżej nie określone „stałe podnoszenie swoich kwalifikacji” i enigmatyczne współdziałanie ze szkołami i innymi instytucjami. Obowiązki te naturalnie wiążą się z uprawnieniami kuratorów społecznych, które to uprawnienia w całej rozciągłości potwierdzają dotychczasowy krytyczny osąd „Ustawy...” i towarzyszących jej dokumentów. Otóż kurator społeczny jest uprawniony do:

1. odwiedzania osób, których dotyczy postępowanie, w miejscu ich zamieszkania i pobytu,
2. żądania niezbędnych wyjaśnień i informacji od osób objętych dozorem lub nadzorem,
3. przeglądania – za zgodą prezesa właściwego sądu – akt sądowych i sporządzania z nich odpisów,
4. zasięgania koniecznych informacji z zakładów pracy, szkół, organów administracji państwowej i organizacji społecznych.

Tak więc kurator ma prawo odwiedzić podopiecznego i jego rodzinę po to, aby uzyskać potrzebne sądowi informacje, a jeśli chce wiedzieć o nieletnim więcej niż to, że podejmuje nad nim nadzór, musi uzyskać zgodę od prezesa sądu na obejrzenie akt sprawy. Uprawnienie to pozwala na przypuszczenie, iż kurator społeczny nie jest jednak osobą zasługującą na zaufanie – skoro zostało ono tak sformułowane, to oznacza, iż prezes sądu może wyrazić zgodę na wgląd do akt, lub nie.

Ponadto, zezwolenie na dostęp do podstawowych informacji o nieletnim, zawartych w aktach sprawy, jest dowodem na ignorancję w zakresie wychowania resocjalizacyjnego. Podstawowym bowiem warunkiem uruchomienia procesu resocjalizacji jest diagnoza przypadku, której wszelkie „składniki” znajdują się w aktach sprawy w postaci psychologicznej i pedagogicznej opinii o nieletnim<sup>4</sup>. Kurator pozbawiony tego rodzaju wiedzy, bądź pozbawiający się jej dobrowolnie, w najlepszym przypadku może być jedynie nadzorcą.

Uprawnienia kuratorów wyjaśniają także kwestię „współpracy ze szkołami i innymi instytucjami”, mianowicie kurator na terenie szkoły czy innej instytucji może być tylko petentem, wyłącznie zasięgającym informacji o podopiecznym.

Istnieje szereg komentarzy, interpretujących „Ustawę...”, odnoszących się także do wynikającej z niej funkcji kuratora społecznego.

Na uwagę zasługuje niewątpliwie komentarz opracowany pod red. A. Krukowskiego<sup>5</sup>, przypisujący „Ustawie...” zdecydowanie wychowawcze znaczenie. Jego autorzy określają rolę nadzoru kuratorskiego jako sądowego środka wychowawczego następująco: „w praktyce orzeczniczej sądów, nadzór kuratora (...) jest najszerzej stosowanym środkiem wychowawczym (...). Łączy on dwa walory, a mianowicie pozostawienie nieletniego w środowisku rodzinnym oraz oddziaływanie w tym okresie na niego i jego środowisko przez kuratora, a więc osobę spoza kręgu rodziny, przygotowaną do pracy resocjalizacyjnej”<sup>6</sup>.

W związku z powyższym, autorzy komentarza wytyczają kuratorom społecznym obowiązki, które z całą pewnością powinni oni spełniać podczas prowadzenia nadzorów, mianowicie:

1. indywidualne oddziaływanie na nieletniego, jego rodzinę i środowisko,
2. starania o wykształcenie, naukę zawodu i zatrudnienie oraz właściwą z pedagogicznego punktu widzenia organizację wolnego czasu,
3. usunięcie zaniedbań w zakresie wychowania, a także sprawowanie opieki,
4. staranie o poprawę stosunku rodziców do nieletnich i o takie wykonywanie obowiązków rodzicielskich względem nieletniego, aby miał on zapewnione warunki niezbędne do wszechstronnego i harmonijnego rozwoju.

Dla pedagoga zadania te są jasne i oczywiste – kurator powinien być „narzędziem sprawczym” procesu resocjalizacji nieletniego, a więc musi być profesjonalistą, aby umieć oddziaływać na nieletniego psychotechnicznie i – socjotechnicznie na jego najbliższe środowisko społeczne, przekształcając je w środowisko wychowawcze. Powinności te jednak wciąż znajdują się w sferze oczekiwań zarówno pedagogów, jak i szeroko rozumianego społeczeństwa. W każdym przypadku nieletniego, wobec którego zaniechane są niezbędne działania resocjalizacyjne, powrotność do przestępstwa przynosi nieodwracalną szkodę nie tylko jemu samemu, ale w konsekwencji i społeczeństwu.

Istniejący powszechnie kontrolny model kurateli sądowej nad nieletnimi<sup>7</sup> nie spełnia oczekiwań społecznych i nie będzie ich spełniać dopóty, dopóki nie zostaną opracowane kompetentne podstawy prawne funkcjonowania kuratora sądowego dla nieletnich.

Krytycznie oceniają „Ustawę...” nie tylko pedagodzy, ale przede wszystkim kuratorzy zawodowi, którzy na codzień mają do czynienia ze skutkami prowadzonych według jej założeń nadzorów kuratorów społecznych. To „nie przystawanie” „Ustawy..” do potrzeb społecznych, jak sądzę, ma swoje źródło w nieobecności pedagogiki i psychologii w naukach prawnych. Dyscyplinom tym nadaje się wyłącznie znaczenie praktyczne. Przykładem takiego myślenia mogą być słowa A. Strzembosza<sup>8</sup>, komentujące „Ustawę...”: „Przyjęty tekst ustawy nie jest ani bezdyskusyjny, ani łatwy w odbiorze. Stąd też wydaje się rzeczą pożyteczną podjęcie próby jego skomentowania, choćby przy okazji zostało pominiętych wiele kwestii, na które zwróci uwagę dopiero praktyka sądowa”.

Nadal aktualna jest jednak wypowiedź P. Stępniaaka, opublikowana w 1984 roku: „Do dziś nie sposób precyzyjnie określić statusu kuratora. Nie wiadomo, czy jest on tylko

urzędnikiem, czy może pedagogiem, funkcjonariuszem publicznym, czy wreszcie osobą półprywatną, wtrącającą się w cudze sprawy i problemy”<sup>9</sup>.

Na tym tle wielce interesującym staje się problem jakości i efektywności pracy kuratorów społecznych, szczególnie w świetle „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich”.

<sup>1</sup>. Por.: Grześkowiak K., Krukowski A., Patulski W., Warzocha E.: Komentarz do „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich” z dnia 26 października 1982 r. Pod red. A. Krukowskiego. Stan prawny na dzień 15 stycznia 1984 r. Warszawa 1984, Wyd. Prawnicze.

<sup>2</sup>. W. Patulski: Wstęp do „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich” Stan prawny na dzień 13 maja 1983 r. Warszawa 1983, Wyd. Prawnicze, s. 5.

<sup>3</sup>. Szumski J.: Środki stosowane wobec nieletnich w latach 1983-85. Na podstawie Ustawy z 26.X.1982 r. [W]: Postępowanie z nieletnimi. Red. T. Bojarski. Lublin 1988, Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej, s. 150, 156.

Kopeć-Chruścińska M.: Kurator sądowy. Zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne. Materiały do przedmiotu „Metodyka pracy kuratora sądowego”. Warszawa 1984, Wyd. WSPS, s. 9.

Strzembosz A.: System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym. Lublin 1985, Wyd. KUL, s. 290.

Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych. Wrocław 1982, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 3.

<sup>4</sup>. W Sądzie Rodzinnym w Białymstoku opinie takie znajdują się w aktach sprawy każdego nieletniego, a sporządzone są przez pracowników rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego, którego zadaniem, zgodnie z §2 p. 1. Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 kwietnia 1983 r., jest pomoc sądowi rodzinnemu „w prawidłowym stosowaniu środków i metod wychowawczych oraz prawidłowym ich wykonaniu, w szczególności poprzez: 1) przeprowadzanie badań psychologicznych, pedagogicznych, lekarskich i środowiskowych oraz wydawanie na ich podstawie opinii o nieletnich i małoletnich, a także o ich rodzicach i opiekunach”. Opinie te zawierają (§4 p. 2.) przyczyny i stopień demoralizacji oraz propozycje zastosowania właściwych środków wychowawczych i wskazania dotyczące ich wykonywania. Dokumenty te zawierają zatem diagnozę stanu osobowości nieletnich i ich warunków środowiskowych oraz projekt oddziaływań wychowawczych.

<sup>5</sup>. Grześkowiak K., Krukowski A., Patulski W., Warzocha E.: Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz. Pod red. A. Krukowskiego. Stan prawny na dzień 15 stycznia 1984 r. Warszawa 1984, Wyd. Prawnicze.

<sup>6</sup>. Tamże, s. 52.

<sup>7</sup>. Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych. Wrocław 1982, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 69, 85.

<sup>8</sup>. Strzembosz A.: Nowa ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Próba komentarza. Warszawa 1983, Wyd. Prawnicze, s. 7.

<sup>9</sup>. Stępnia P.: Pedagog czy urzędnik? „Gazeta Prawnicza” 1984, nr. 19.

Skuteczność nadzoru kuratorskiego, niezależnie od wieku podopiecznych, oceniana jest najczęściej „w drodze ustalania powrotności do przestępstwa osób po uchyleniu tego środka (za pomocą badań katamnesticznych – przyp. A. P.), albo w trakcie jego wykonywania”<sup>1</sup>.

Pomiaru skuteczności nadzoru dokonuje się więc obliczając odsetki recydywy w ogólnym tego słowa znaczeniu i analizuje przyczyny, które doprowadziły do tego stanu rzeczy. Autorzy prezentujący swoje badania na ten temat nie zajmują się na ogół uwarunkowaniami nadzorów skutecznych, przy czym pojęcie „nadzór skuteczny” nie jest terminem jednoznacznym. W rozumieniu sądu jest to taki nadzór, podczas którego osoba objęta nim nie dokonała ponownego czynu karalnego. W związku z powyższym, pozytywnie oceniony jest także taki nadzór, podczas którego np. nieletni nie popełnił ponownego czynu karalnego, ale też nie podjął żadnej konstruktywnej roli społecznej – nadal nie uczył się, ani nie pracował, a permanentnie trwający czas wolny spędzał w towarzystwie rówieśników sobie podobnych. Ocena takiego nadzoru kuratorskiego jako pozytywnego (*skutecznego*) budzi bardzo poważne zastrzeżenia, ponieważ „brak karalności nie jest równoznaczny z poprawą (...), gdyż (...) brak nowej sprawy sądowej i wyroku skazującego nie jest dowodem niepełnienia przestępstwa”<sup>2</sup>. Ponadto, takie rozumienie skuteczności nadzoru niezgodne jest z art. 3 §1 „Ustawy...”, mówiącym o kierowaniu się w sprawie nieletniego jego dobrem, „dążąc do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się (...)”.

Zarówno przed wprowadzeniem w życie „Ustawy...”, jak i po jej wprowadzeniu, ocena skuteczności nadzoru kuratorskiego jest podobna zarówno pod względem powrotności do przestępstwa nadzorowanych<sup>3</sup>, jak i jakości pracy wychowawczej kuratorów. To ostatnie kryterium oceny rozpatrywane jest w powiązaniu z merytorycznym przygotowaniem do pełnienia nadzorów. J. Szumski np. pisze, iż „liczba i kwalifikacje kadry kuratorów oraz poziom ich pracy od szeregu lat oceniany jest – ogólnie mówiąc – jako niezadawalający. Kuratorów (*zarówno zawodowych, jak i przede wszystkim społecznych*) jest zdecydowanie zbyt mało w stosunku do liczby podopiecznych. Nie wpływa to korzystnie na jakość i efektywność pracy kuratorów, tym bardziej, że nader często nie mają oni odpowiednich kwalifikacji do pracy resocjalizacyjnej, ani też nie wywiązują się należycie ze swoich obowiązków”<sup>4</sup>.

Także P. Stępnia akcentując zupełnie przypadkowy nabór kuratorów społecznych stwierdza, iż „skutkiem tego stanu rzeczy jest wysoce niezadawalający poziom pracy większości społeczników. Niedobory personalne blokują jednak skutecznie możliwość stawiania im jakichkolwiek wymagań, nie mówiąc już o ich egzekwowaniu. (...) O oddziaływaniu wychowawczo-resocjalizacyjnym nie może być w tych warunkach mowy, choć z formalnego punktu widzenia trudno takim kuratorom coś konkretnego zarzucić”<sup>5</sup>.



Badania nad skutecznością nadzoru kuratorskiego nad nieletnimi publikowane przez M. Heine ujawniły, iż „efektywność dozoru kuratora społecznego nad nieletnimi, szacowana za pomocą kryteriów nieformalnych, określających stopień osiągniętej resocjalizacji, jest znacznie mniejsza od tej, którą określa się na podstawie kryterium powrotności do przestępstwa. W pierwszym przypadku brak efektywności wynosi 35 do 40%, podczas gdy w drugim waha się od kilku do kilkunastu procent”<sup>6</sup>.

Badania te, określające efekty nadzoru kuratorskiego w kategoriach nieformalnych, socjopedagogicznych, zasługują także na uwagę ze względu na diagnozę modeli wykonywania nadzorów przez kuratorów społecznych. Okazuje się bowiem, że mają one istotny statystycznie wpływ na efekty nadzoru: najczęściej występującym i najmniej skutecznym jest model nazwany przez autora „kontrolnym”, obejmujący 41% badanej populacji kuratorów (*model B*). Opiera się on na „systemie poleceń, nakazów i zakazów kontrolowanych przez kuratora i na antycypacji następstw niezgodnego z tymi zakazami postępowania nieletnich”<sup>7</sup>. Kolejny model określony jako „pozorne pełnienie dozoru” obejmował 24% badanych kuratorów (*model A*), polega na całkowitym zaniechaniu działań wychowawczych – jedyną czynnością kuratorów jest terminowe składanie sprawozdań do sądu. Funkcjonowanie obu modeli, prócz skutków negatywnych, przynosiło także efekty pozytywne: model A – w 22,9%, model B – w 41,5%. Wyjaśnienie tego zjawiska, zdaniem autora badań „nie może być (...) w żadnym przypadku wiązanie z wychowawczym oddziaływaniem tych kuratorów, bo (*go*) po prostu brakowało. Być może, rolę taką spełniła sama rozprawa sądowa. Decydujące znaczenie może mieć także wrażliwość nieletniego i jego rodziców na system kontroli społecznej”<sup>8</sup>.

Wypowiedź ta skłania do refleksji nad sensem angażowania takich kuratorów społecznych i ich przydatnością dla sądu rodzinnego, a także – akceptowaniem tego stanu rzeczy przez sąd.

Mniej licznie reprezentowane modele kurateli, to model „kontrolno-opiekuńczy” (*model C*), dotyczący 22% badanej populacji kuratorów i model „terapeutyczno-opiekuńczy” (*model D*), występujący w przypadku 13% badanych kuratorów. Pozytywne efekty nadzoru przy stosowaniu modelu C wystąpiły w 65,9% badanej populacji nieletnich, przy stosowaniu modelu D – aż w 88,5%. Nie trudno tu zauważyć, iż w nazwie żadnego z modeli nie mieści się termin „resocjalizacja”.

Negatywnej ocenie skuteczności nadzoru kuratorskiego, dokonywanej zazwyczaj na podstawie wskaźników powrotności nieletnich do przestępstwa, towarzyszą przyczyny, które powodują ten stan rzeczy. M. Rudnik<sup>9</sup> np. wymienia cztery kategorie czynników, powodujących recydywę nieletnich:

1. duża demoralizacja nieletnich, wobec których orzeczenie dozoru kuratora okazało się środkiem niewłaściwym,
2. kryminogenne środowisko, niesprzyjające, a nawet utrudniające działalność kuratora,
3. właściwości osobiste nieletniego,

#### 4. niewłaściwe wykonywanie dozoru kuratora.

Trzy pierwsze czynniki można już nazwać klasycznymi – w różnych konfiguracjach charakteryzują każdego nieletniego, natomiast czwarty adresować należy nie tyle do kuratora, co do mechanizmu uruchamiającego nadzór, tj. do sądu rodzinnego. To sąd rodzinny orzekając nadzór kuratora nad nieletnim i wyznaczając konkretnego kuratora o określonym sposobie prowadzenia nadzoru, decyduje o jakości tego nadzoru.

Tym niemniej wszelkie badania nad skutecznością nadzorów odnoszą się wyłącznie do zachowań kuratorów społecznych – zachowań, które są naturalnie możliwe do zarejestrowania. Należą do nich: szybkość podjęcia nadzoru, zapoznanie się z aktami sprawy nieletniego objętego nadzorem, planowanie pracy wychowawczej z nieletnim, częstotliwość kontaktów z podopiecznym, jego rodziną i szkołą.

Wielu autorów wskazuje na związek, istniejący pomiędzy powrotnością nieletnich do przestępstwa, a szybkością podjęcia nadzoru przez kuratora. Chodzi tu o czas, jaki upływa od daty orzeczenia nadzoru przez sąd, do jego podjęcia. Czynnikiem ten jest o tyle istotny w nadzorze, iż „rozprawa (...) jest niewątpliwie dość mocnym przeżyciem dla rodziców nieletniego, jak i dla niego samego. Ten moment psychologicznego uderzenia winien być wykorzystany; zatem orzeczone dozór winien być objęty w terminie do tygodnia, a maksymalnie do dwóch tygodni”<sup>10</sup>. W badaniach M. Heine<sup>11</sup> np. odsetek kuratorów obejmujących nadzór w terminie do 2 tygodni, wynosił tylko 30%. P. Wierzbicki<sup>12</sup> natomiast, uznając za jeszcze właściwy termin podjęcia nadzoru – do 4 tygodni, zarejestrował w badanej przez siebie populacji kuratorów tylko 44,1% tego typu przypadków, przy czym szybkość podejmowania nadzoru wykazała w tych badaniach istotną statystycznie zależność z powrotnością do przestępstwa.

Podjęcie jakiegokolwiek pracy wychowawczej, a w szczególności pracy resocjalizacyjnej z nieletnim, wymaga sformułowania diagnozy przypadku<sup>13</sup>, co w sytuacji kurateli oznacza zapoznanie się z aktami sprawy nieletniego, w których prócz orzeczenia sądu o zastosowaniu środka znajdują się opinie psychologiczne, pedagogiczne, a także wywiady środowiskowe informujące o rodzinie i sytuacji szkolnej nieletniego.

Z badań M. Heine<sup>14</sup> wynika, iż w badanej przez niego populacji kuratorów społecznych tylko 40% zawsze rozpoczyna nadzór od analizy akt sprawy nieletniego, korzystając z zawartej w nich diagnozy, bądź formułując ją sami. Nigdy natomiast nie zagląda do akt sprawy nieletniego 23% kuratorów. Problem ten nie jest jednak szerzej w literaturze prezentowany, podobnie, jak kolejna czynność obowiązująca wychowawcę podejmującego działania resocjalizacyjne, tj. projektowanie działań wychowawczych, potocznie zwane planowaniem. I ponownie odwołam się do publikacji M. Heine który podaje, iż w badanej przez niego populacji kuratorów społecznych, tylko u 36% plany wychowawcze „mają charakter czynnika podnoszącego jakość oddziaływań wychowawczych”<sup>15</sup>, natomiast 27% kuratorów nie sporządza żadnych planów działania, nawet w postaci terminów odwiedzin rodziny nieletniego. Z badań M. Kopeć-Chróścickiej wynika, że „około 50% kuratorów działa zgodnie z opracowanym planem, choć często

wymaga on weryfikacji i udoskonalenia, część jednak działa „na ślepo”, bez żadnego planu”<sup>16</sup>. Sądzę jednak, że cytowane wyniki badań są znacznie zafałszowane, o ile źródłem informacji na ten temat byli uczestniczący w badaniach kuratorzy.

Bardziej obiektywne dane można za pośrednictwem dokumentów sądowych w postaci sprawozdań z objęcia i realizacji nadzoru nad nieletnimi<sup>17</sup>.

Najbardziej rozpoznany problem jest częstotliwość kontaktów kuratora z nieletnim. Wielu autorów wskazuje na fakt, iż jest ona niezadawalająca i podkreśla formalizm tych kontaktów, a także – w przypadku systematyczności kontaktów, brak efektów wychowawczych<sup>18</sup>.

Z badań wynika także, iż mała częstotliwość spotkań kuratorów z podopiecznymi wynika często z dużej odległości miejsca zamieszkania kuratora i nadzorowanego, co w konsekwencji powoduje często bezskuteczne wzywanie podopiecznego na rozmowę do sądu. „Takie jednak sprawowanie dozoru jest sprzeczne z istotą prawidłowo prowadzonej pracy wychowawczej, która m. in. powinna opierać się na bezpośrednim kontakcie z podopiecznym i poznaniu jego środowiska”<sup>19</sup>. Ponadto, kontakty formalne powodują, iż „związki emocjonalno-zależnościowe między podopiecznymi a kuratorem nie są możliwe do wytworzenia przy sporadycznych i rzadkich spotkaniach, a także przy spotkaniach wymuszonych na podopiecznych”<sup>20</sup>. Właśnie rodzaj zależności<sup>21</sup> istniejący pomiędzy kuratorem a nadzorowanym, w największej mierze decyduje o wychowawczych skutkach nadzoru. Stwierdzenie takie, udowodnione na gruncie teorii, w praktyce jest dość rzadko dostrzegane. Badania nad zależnościami występującymi pomiędzy kuratorami a nadzorowanymi są tak nieliczne, że w zasadzie nie istnieje empiryczna weryfikacja teorii. Najczęściej odnoszą się one do stosunku kuratora wobec nadzorowanego, lub odwrotnie. Przykładem takich badań są badania M. Kopeć-Chróścickiej<sup>22</sup>, prezentujące wypowiedzi nadzorowanych o ich stosunku emocjonalnym wobec kuratorów. Nadzorowani stosunek kuratora do siebie określają mianowicie jako życzliwy, przyjazny, czy też „urzędowy” lub obojętny – takimi też uczuciami darzą kuratorów.

Niestety, życzliwy czy przyjazny stosunek kuratorów wobec nadzorowanych nie warunkuje pozytywnych efektów nadzoru. Egzemplifikacją tej tezy są badania, które prowadziłam w latach 1970-1974 na populacji młodocianych, znajdujących się pod nadzorem kuratora<sup>23</sup>. Okazało się mianowicie, iż w grupie badanych, wobec których nadzór kuratora był zdecydowanie nieskuteczny (*wszyscy dokonali przestępstw w trakcie nadzoru*), aż 73,2% stosunek kuratora do siebie oceniło jako przyjazny „ojcowski”. Podobnie, choć nieco w wyższym odsetku (81,8%) stosunek ten określili badani, których okres warunkowego zwolnienia zakończył się pozytywnie. Dane powyższe pozwalają na sformułowanie wniosku, iż zależność pomiędzy kuratorem, a nadzorowanym oparta wyłącznie na życzliwości, bez jednoczesnej aktywności wychowawczej, jest wyłącznie zależnością zewnętrzną, strukturalno-funkcjonalną, nie powodującą skutków wychowawczych. Niestety, nie ma w literaturze badań odnoszących się do warsztatu wychowawczego kuratorów społecznych. Fakt ten jest naturalną konsekwencją stosunku

ustawodawcy do kuratori społecznej – skoro resocjalizowanie nieletnich jest prywatną sprawą kuratorów, skoro nie wymaga się od nich merytorycznej wiedzy w tym zakresie, nie ma też jednoznacznych kryteriów oceny tej pracy.

Kolejnym zakresem działania kuratorów społecznych jest akcentowana przez ustawodawcę współpraca ze szkołą, w której nieletni uczy się. M. Heine pisze, iż „współpraca ze szkołą jest w trakcie pełnienia dozoru szczególnie ważna. Badani nieletni stanowią grupę znajdującą się w wieku szkolnym, nauka jest jednym z podstawowych obowiązków. Rezultaty nauki szkolnej są także podstawowymi miernikami efektów oddziaływań resocjalizacyjnych. Z tego powodu współpraca ze szkołą w każdym przypadku powinna stanowić równie ważny element wykonania dozoru, jak współpraca z samą rodziną”<sup>24</sup>. Ze względu na rodzaj kontaktów kuratora ze szkołą, M. Heine wyróżnia cztery kategorie kuratorów, mianowicie: tych, którzy podczas nadzoru wcale nie kontaktują się ze szkołą (29% badanej populacji), tych, których kontakty mają charakter wyłącznie informacyjno-interwencyjny (46% badanej populacji), tych, którzy utrzymują systematyczne kontakty profilaktyczne, włączając do tych działań rodziców nieletnich (19% badanej populacji) oraz tych, którzy systematycznie współdziałali ze szkołą, tj. wspólnie z rodzicami nieletniego i szkołą ustalali rodzaj oddziaływań wychowawczych, sposoby kontroli i pomocy w nauce – stanowili tylko 6% badanej populacji kuratorów. Ta ostatnia kategoria kuratorów jest naturalnie najbardziej korzystna dla procesu resocjalizacji, lecz niestety takie postępowanie kuratorów nie tylko w badaniach, ale i w praktyce należy do wyjątków. Współdziałanie kuratora ze szkołą od dawna jest postulowane w literaturze<sup>25</sup>, ponieważ ma ono zasadnicze znaczenie w procesie resocjalizacji nieletniego także i z tego względu, iż szkoła wciąż jest niewydolna wychowawczo<sup>26</sup> – nie potrafi spełnić prawidłowo swojej podstawowej funkcji socjalizacyjnej i najczęściej nie stanowi dla nieletniego środowiska wychowawczego. Naturalnie, współdziałanie kuratora ze szkołą wymaga od niego uniejętności postępowania socjotechnicznego, tj. sterowania wpływem wychowawczym za pośrednictwem wychowawcy danej klasy i nauczycieli.

Istnieje niewątpliwie szereg przyczyn, powodujących nieskuteczność nadzoru kuratorskiego. Najistotniejszą wszakże, uniemożliwiającą resocjalizację nieletnich, jest brak merytorycznej wiedzy kuratorów społecznych odnośnie postępowania resocjalizującego. Jeszcze w okresie poprzedzającym wejście w życie nowej ustawy, problem przygotowania kuratorów społecznych do prowadzenia nadzorów był niejednokrotnie podnoszony przez wielu autorów publikacji. Postulowali oni jednocześnie konieczność radykalnych zmian w tym zakresie, proponując ich kierunki<sup>27</sup>. „Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich” niczego jednak nie zmieniła. Nadal uznaje się, iż „duże znaczenie dla dobrego sprawowania nadzoru nad nieletnimi czy opieki nad małoletnimi ma bez wątpienia ogólne wykształcenie kuratora. (...) Najczęściej stosowaną formą przygotowania kuratora do podjęcia po raz pierwszy pracy z podopiecznym jest udzielanie mu indywidualnego instruktażu przez kuratora zawodowego”<sup>28</sup>. Nadal cenione jest przede wszystkim tzw. „doświadczenie” kuratora w prowadzeniu nadzoru i przekonanie, iż zastępuje ono facho-

wą wiedzę. H. Zabrodzka pisze np., iż „niewątpliwie ambicją kuratora – zarówno społecznego, jak i zawodowego, jest to, by „kuratela się udała”, by osiągnąć jak najlepsze wyniki resocjalizacyjne. Do tego są potrzebne odpowiednia wiedza i należyte przygotowanie. Nie wystarczy samo dobre serce i dobre nogi. Kuratorstwa trzeba się nauczyć. Brakiem doświadczenia należy tłumaczyć m. in. istnienie dość jeszcze znacznego procentu nieudolnych nadzorów kuratorskich. Wpływa na to niewątpliwie ogromna płynność kadry kuratorów społecznych i zbyt jeszcze szczupła kadra doświadczonych kuratorów zawodowych”<sup>29</sup>. Doświadczenie jest bardzo ważne w pracy wychowawczej, ale nabywa się go w trakcie wielu lat pracy – baz profesjonalnej wiedzy jednak zdobywa się je na zasadzie „prób i błędów”. Właśnie nie korygowane błędy wychowawcze kuratorów niejednokrotnie detminują negatywny skutek nadzoru.

W tym miejscu nie sposób pominąć problemu fachowego przygotowania do pracy resocjalizacyjnej kuratorów zawodowych – wszak to oni sterują pracą kuratorów społecznych. P. Stępniaak<sup>30</sup> wylicza, iż w 1984 roku, kuratorzy zawodowi z wyższym wykształceniem pedagogicznym, psychologicznym i „specjalnościami pokrewnymi” (?) stanowili tylko 35% stanu kuratorów zawodowych w Polsce. W tej populacji 21% stanowili prawnicy, natomiast 106 kuratorów (11,4% kadry) „ma na ukończeniu studium nauczycielskie (niekoniecznie w zakresie resocjalizacji)”.

Zważywszy na fakt, iż ani studium nauczycielskie, ani specjalistyczne wyższe studia pedagogiczne (np. *nauczanie początkowe, wychowanie przedszkolne, czy też pedagogika kulturalno-oświatowa*), a tym bardziej studia prawnicze nie dają wiedzy z zakresu pedagogiki resocjalizacyjnej, profesjonalny stan kadry kuratorów zawodowych był wysoce niezadawalający. Z cytowanego już „Raportu o stanie kurateli rodzinnej” wynika, iż w 1986 roku stan kadry kuratorów zawodowych jeszcze bardziej się pogorszył. Kuratorzy zawodowi z wyższym wykształceniem stanowili tylko 31%, natomiast odsetek kuratorów z wykształceniem średnim wzrósł z 11,4% do 28,6%. Departament Spraw Rodzinnych i Nieletnich, negatywnie oceniając skuteczność nadzorów kuratorskich, proponuje następujące środki zaradcze:

- uzyskać odpowiednią liczbę etatów rodzinnych kuratorów zawodowych,
- uzyskać odpowiednie środki finansowe,
- wprowadzić zasadę, że uposażenie (*nagrody*) są zależne od jakości pracy i od obciążenia wszędzie tam, gdzie zasada ta nie jest przestrzegana,
- prowadzić wielokierunkowe starania o powiększenie kadry kuratorów społecznych, starając się jednocześnie o odpowiedni dobór kandydatów do tej kadry, o podnoszenie jej kwalifikacji przez systematyczne szkolenia, aby mogła się ona stać rzeczywistą pomocą dla kuratorów zawodowych”<sup>31</sup>.

Jak widać nadal realizuje się taki sam sposób naboru kuratorów społecznych, nadal też problem kuratorów zawodowych zawiera się w etatach. Nowością jest bezsprzecznie odwrócenie roli kuratora zawodowego – to jemu ma służyć pomocą kurator społeczny, a nie odwrotnie. Uzupełnieniem do wniosków cytowanego „Raportu...” może być tylko

gorzki komentarz do aktualnej sytuacji kurateli społecznej w Polsce P. Stępniaaka: „z kuratela sądową trzeba wreszcie zrobić trochę porządku. Niech nikomu się nie wydaje, że gdy inni pracują i zaciskają pasa, można zawracać ludziom głowę wychowywaniem przestępców. Skazany zawsze był tylko skazany i cały raban wokół resocjalizacji pachnie czymś brzydkim. Naprawdę wystarczy, jeśli dostanie wyrok z całym zestawem wymyślnych obowiązków i pójdzie mu to w pięty. Kurator tylko skontroluje terminowe i dokładne ich wykonywanie, a jeśli zostanie trochę czasu, może poprotokołować na rozprawach, załatwić wydziałową pocztę, maszynę do pisania na salę rozpraw, albo skoczyć sędziemu (*lub kuratorowi zawodowemu – przyp. A. P.*) po gazetę lub papierosy”<sup>32</sup>.

Starania o podnoszenie kwalifikacji kuratorów społecznych wyrażają się zazwyczaj poprzez organizowanie szkoleń, prowadzonych najczęściej przez kuratora zawodowego lub sędziego rodzinnego – rzadziej z udziałem pedagoga czy psychologa. Z własnych obserwacji podczas szkoleń kuratorów nie tylko społecznych, ale i zawodowych wiem, że wiedza z zakresu pedagogiki resocjalizacyjnej niezbyt „przystaje” do kuratorów – wielu z nich traktuje szkolenia jako zło konieczne, nie przywiązując do nich żadnej wagi<sup>33</sup>.

Sądzę, iż podnoszenie kwalifikacji kuratorów z zakresu resocjalizacji nieletnich może mieć sens jedynie wtedy, kiedy podstawowy zasób tej wiedzy kurator posiada – bardzo trudno jest podnosić na wyższy poziom coś, czego nie ma. M. Heine np. podaje, iż na 100 kuratorów społecznych, badanych pod kątem wykorzystywania w nadzorze literatury fachowej i szkoleń organizowanych przez sąd, „21 kuratorów nie korzysta z żadnej z dostępnych form doskonalenia kwalifikacji, bazując na już posiadanych lub doświadczeniu, – 64 ogranicza się do uczestnictwa w organizowanych przez sąd szkoleniach, – 11 kuratorów korzysta z dostępnych publikacji, nie widzi jednak mających praktyczne zastosowanie korzyści z takiej literatury, – 4 kuratorów korzysta z literatury fachowej i stosuje z powodzeniem informacje zdobyte w pracy resocjalizacyjnej. Nie analizując zasadności zgłaszanych przez kuratorów postulatów pod adresem publikacji z zakresu pedagogiki, psychologii, a także treści programowych szkoleń, stwierdzić należy, że istnieje wśród kuratorów małe zainteresowanie i niewielka potrzeba uzupełnienia wiadomości fachowych i umiejętności stosowania ich w praktyce”<sup>34</sup>.

W świetle powyższego, interesującym jest problem motywacji podejmowania nadzorów nad nieletnimi przez kuratorów społecznych. Z badań M. Kopeć-Chróścickiej<sup>35</sup> wynika, iż najczęstszym motywem podejmowania nadzorów przez kuratorów społecznych jest chęć pomocy dzieciom, młodzieży i ich rodzicom oraz szkole – motyw taki deklaruje 54,9% badanych przez autorkę kuratorów. Drugie miejsce w rejestrze motywów zajmuje niestety przymus w postaci namowy kuratora zawodowego, dyrektora zakładu pracy czy szkoły (45,1% badanych), trzeci – chęć dodatkowego zarobku (*tylko 2,9% badanych*). Motywacja podejmowania nadzorów nad nieletnimi nie budzi w praktyce sądowej żadnego zainteresowania, jako że „kierownicy oddziałów administracyjnych sądów rejonowych dobrze wiedzą, iż każdy, kto zgłasza się i ma w

środowisku pozytywną opinię, jest dobry – bez względu na to, czy studiuje, pracuje, jest na urlopie wychowawczym, bądź rencie lub emeryturze, jaki ma cenzus wykształcenia”<sup>36</sup>.

Motywacja podejmowania nadzoru przez kuratorów nie jest jednak obojętna dla społecznych skutków ich realizacji – brak zainteresowania kuratora resocjalizacją nieletniego prowadzi nieuchronnie do negatywnych skutków.

Każdy z prezentowanych wyżej czynników, charakteryzujących postępowanie kuratora wobec nieletniego ma swoją wagę w procesie resocjalizacji i daje określone efekty, uwidoczniające się najwyraźniej w zachowaniu nieletnich wobec norm społecznych i prawnych. Mając tę świadomość, wielu autorów od dawna postuluje w swoich publikacjach kierunki niezbędnych zmian, służących prawidłowemu funkcjonowaniu kuratora. Odnoszą się one najczęściej do merytorycznego przygotowania kuratorów do sprawowania nadzoru. M. Kopeć-Chróścicka<sup>37</sup> np. proponuje dwojakiego rodzaju szkolenie kuratorów społecznych w zakresie pedagogiki specjalnej, a głównie resocjalizacji: 1) – szkolenie podstawowe dla kuratorów nowo przystępujących do pracy w postaci odpowiednich kursów, 2) – szkolenie doskonalące dla kuratorów pełniących już funkcje kuratorskie. Rzetelne przygotowanie kuratorów do pracy resocjalizacyjnej pozwoliłoby na przyznanie im prawa do samodzielnych działań w zakresie wykonywania środka. Umożliwiłoby to z kolei przyznanie kuratorowi statusu pedagoga, a sądowi rodzinnemu – rzeczywistą realizację generalnego celu „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich”. Wiąże się z tym naturalnie przeniesienie „punktu ciężkości” problemu z kurateli społecznej na zawodową, tym niemniej jest to konieczność podyktowana dobrem nieletniego i – społeczeństwa.

Przypisy.

- <sup>1</sup>. Rudnik M.: Badania nad skutecznością środków wychowawczych i poprawczych. Zeszyty Naukowe UJ. Zeszyt 57. Prace prawnicze Kraków 1973, s. 54.
- <sup>2</sup>. Ostriańska Z.: Prognoza recydywy u nieletnich przestępców oraz wyniki badań prognostycznych 180 recydywistów w wieku 15-16 lat. „Archiwum Kryminologii” T. III. Wrocław 1965, Ossolineum, s. 123.
- <sup>3</sup>. Por. M. Rudnik: Badania nad skutecznością środków wychowawczych i poprawczych. Zeszyty Naukowe UJ. Zeszyt 57. Prace prawnicze. Kraków 1973, s. 57.  
Rudnik I.: Powrót do przestępstwa nieletnich, wobec których orzeczono dozór kuratora. Zeszyty Naukowe UJ. Prace prawnicze. Kraków 1973, s. 79-90.  
Paszkiwicz A.: Prognoza adaptacji społecznej młodocianych przestępców. [W:] Problemy resocjalizacji dzieci i młodzieży. Sekcja Wyd. Filii UW. Białystok 1982, s. 160.  
Wierzbicki P.: Skuteczność środków wychowawczych i poprawczych stosowanych przez sądy w postępowaniu karnym dla nieletnich z terenu Warszawy. Zeszyty Naukowe IBPS, 1974 nr 1.
- <sup>4</sup>. Szumski J.: Środki stosowane wobec nieletnich w latach 1983-85. Na podstawie ustawy z 26.X.1982 r. [W:] Postępowanie z nieletnimi. Red. T. Bojarski. Lublin 1988, Wyd. Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, s. 156.
- <sup>5</sup>. Stępnik P.: Pedagog czy urzędnik? „Gazeta Prawnicza” 1984, nr 19.
- <sup>6</sup>. Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych. Wrocław 1982, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 66-67.
- <sup>7</sup>. Tamże, s. 85.
- <sup>8</sup>. Tamże, s. 69.
- <sup>9</sup>. Rudnik M.: Badania nad skutecznością środków wychowawczych i poprawczych. Zeszyty Naukowe UJ. Zeszyt 57. Prace prawnicze. Kraków 1973, Wyd. UJ., s. 54.
- <sup>10</sup>. Tamże, s. 57.
- <sup>11</sup>. Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych. Wrocław 1982, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 30.
- <sup>12</sup>. Wierzbicki P.: Skuteczność środków wychowawczych i poprawczych stosowanych przez sądy w postępowaniu karnym dla nieletnich z terenu Warszawy. Zeszyty Naukowe IBPS. 1974, nr 1. s. 136.
- <sup>13</sup>. Czapów Cz., Jedleński S.: Pedagogika resocjalizacyjna. Warszawa 1971, PWN, s. 267-273.  
Czapów Cz.: Wychowanie resocjalizujące. Warszawa 1978, PWN, s. 318-324.  
Pytko L.: Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym. Warszawa 1986, Wyd. UW.
- <sup>14</sup>. Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych. Wrocław 1982, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 31.

- <sup>15</sup>. Tamże, s. 32.
- <sup>16</sup>. Kopeć-Chróścicka M.: Uwarunkowania skuteczności pracy resocjalizacyjnej społecznych kuratorów sądowych z nieletnimi. W: Uwarunkowania resocjalizacji społecznie niedostosowanych. Materiały sesji naukowej II 1980 r., WSPS. Warszawa 1981, WSPS. s. 113.
- <sup>17</sup>. Jeśli kurator prowadzi kilka, czy kilkanaście nadzorów, nie jest w stanie planować pracy wychowawczej z każdym nieletnim bez rejestracji tego planu. Powinien on znaleźć się w aktach nieletniego także i z tego względu, aby kurator zawodowy miał możliwość oceny jego adekwatności do potrzeb resocjalizacyjnych nieletniego i w konsekwencji – kontroli jego realizacji. M. Kopeć-Chróścicka postuluje np., aby kuratorzy zawodowi egzekwowali od kuratorów społecznych opracowanie planu resocjalizacyjnego dla każdego z nieletnich („Uwarunkowania skuteczności pracy resocjalizacyjnej...”) s. 113.
- <sup>18</sup>. Por.: Rudnik M.: Badania nad skutecznością środków wychowawczych i poprawczych. Zeszyty Naukowe UJ. Kraków 1973, nr 57. s. 57.
- Paszkiwicz A.: Dozór kuratora sądowego nad młodocianymi warunkowo zwolnionymi. „Szkoła Specjalna” 1977, nr 1.
- Wiśniewski T.: Model kurateli sądowej. Warszawa 1978, PWN. s. 118-122.
- Kopeć-Chróścicka M.: Uwarunkowania skuteczności pracy resocjalizacyjnej społecznych kuratorów z nieletnimi. Zeszyty Naukowe WSPS. Warszawa 1981, WSPS, s. 101-104.
- Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych. Wrocław 1982, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 33-34.
- <sup>19</sup>. Wiśniewski T.: Model kurateli sądowej. Warszawa 1978, PWN. s. 121.
- <sup>20</sup>. Kopeć-Chróścicka M.: Kurator sądowy. Zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne. Materiały do przedmiotu „Metodyka pracy kuratora sądowego”. Warszawa 1984, s. 97.
- <sup>21</sup>. Czapów Cz., Jedlewski S.: Pedagogika resocjalizacyjna. Warszawa 1971, PWN. s. 308-311.
- <sup>22</sup>. Kopeć-Chróścicka M.: Uwarunkowania skuteczności pracy resocjalizacyjnej społecznych kuratorów sądowych z nieletnimi. [W:] Uwarunkowania resocjalizacji społecznie niedostosowanych. Materiały sesji naukowej II 1980 r. WSPS. s. 102-104.
- <sup>23</sup>. Paszkiwicz A.: Przebieg procesu resocjalizacji młodocianych przestępców w czasie przedterminowego warunkowego zwolnienia. Niepublikowana praca doktorska 1975 r.
- <sup>24</sup>. Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji... s. 35.
- <sup>25</sup>. Tyszką Z.: Rola kuratora sądowego w resocjalizacji nieletnich przestępców. Poznań 1963, Wyd. Uniwersytetu im. A. Mickiewicza.
- Paszkiwicz A.: Teoretyczny model wychowania resocjalizującego w ramach instytucji warunkowego zwolnienia. Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne. Zeszyt 9. Pedagogika i Psychologia. Tom III. Białystok 1974, Sekcja Wydawnicza Filii UW. s. 141.
- Kopeć-Chróścicka M.: Uwarunkowania skuteczności pracy resocjalizacyjnej... (*Materiały sesji naukowej*), s. 113.
- <sup>26</sup>. Żabczyńska E.: Przystępczość dzieci a szkoła i dom. Warszawa 1974, WSiP, s. 90-94.
- Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji... s. 56.
- <sup>27</sup>. Wiśniewski T.: Model kurateli sądowej. Warszawa 1978, PWN. s. 132.
- Paszkiwicz A.: Dozór kuratora sądowego... s. 22-23.
- Kopeć-Chróścicka M.: Kurator sądowy... s. 103-104.
- Kopeć-Chróścicka M.: Uwarunkowania skuteczności pracy resocjalizacyjnej... (*Materiały sesji naukowej*), s. 112-113.
- Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji... s. 38, 86.
- <sup>28</sup>. Kopeć-Chróścicka M.: Kurator sądowy... s. 101.
- <sup>29</sup>. Zabrodzka H.: Prawo rodzinne i nieletnich. Warszawa 1984, WSPS. s. 65.
- <sup>30</sup>. Stępniać P.: Pedagog czy urzędnik? „Gazeta Prawnicza” 1984, nr 19.
- <sup>31</sup>. „Raport o stanie kurateli rodzinnej”. Departament Spraw Rodzinnych i Nieletnich Ministerstwa Sprawiedliwości. Warszawa sierpień 1987, s. 18.
- <sup>32</sup>. Stępniać P.: Struktura (*prawie*) kryształu. „Prawo i Życie”, 1990 r., nr 42.
- <sup>33</sup>. Stępniać P.: Pedagog czy urzędnik? „Gazeta Prawnicza” 1984, nr 19.
- <sup>34</sup>. Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji... s. 38.
- <sup>35</sup>. Kopeć-Chróścicka M.: Uwarunkowania skuteczności pracy resocjalizacyjnej... (*Materiały sesji naukowej*), s. 99.
- <sup>36</sup>. Stępniać P.: Pedagog czy urzędnik? „Gazeta Prawnicza” 1984, nr 19.
- <sup>37</sup>. Kopeć-Chróścicka M.: Uwarunkowania skuteczności pracy resocjalizacyjnej... (*Materiały sesji naukowej*), s. 111-112.

## Część II: Metodologiczne podstawy prezentowanych badań.

### a) Przedmiot i cel badań oraz problemy i hipotezy badawcze.

Przedmiotem badań empirycznych była populacja nieletnich, którzy dokonali czynu karalnego w wieku 13-16 lat i wobec których sąd rodzinny orzekł środek poprawczy, a następnie – wychowawczy w postaci nadzoru kuratora, podczas: warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym (44 badanych) oraz warunkowego zwolnienia z zakładu (12 badanych). Łącznie badana populacja liczyła 56 osób.

Celem podjętych badań była diagnoza efektywności sądowego środka wychowawczego w postaci nadzoru kuratora oraz poszukiwanie zależności warunkujących tę efektywność.

W badaniach uczestniczyli wszyscy ci nieletni, wobec których Sąd Rodzinny w Białymstoku orzekł i wykonywał wymienione formy środka poprawczego na przestrzeni lat 1983-1987, a których akta sprawy były dostępne. Badani, wobec których sąd orzekł warunkowe zawieszenie zakładu poprawczego i nadzór kuratora stanowią 60,5% wszystkich spraw tego typu, natomiast badani warunkowo zwolnieni – 70,6%.

Ze względu na szczupłość informacji o kuratorach prowadzących nadzory nad badanymi nieletnimi w dokumentach sądowych, poszerzyłam badania o populację kuratorów społecznych (w liczbie 93 osób), z 3 okręgów Sądu Wojewódzkiego w Białymstoku: białostockiego (30,9% kuratorów), bielsko-podlaskiego (23,6% kuratorów) oraz sokólskiego (38,9% kuratorów). Łącznie badani kuratorzy stanowią 30,6% wszystkich kuratorów społecznych Sądu Wojewódzkiego w Białymstoku, prowadzących nadzory nad nieletnimi.

Zgodnie z zamierzonym celem, badania ukierunkowane były na pomiar efektywności wychowawczej nadzoru kuratorskiego, tj. zgodnie z „Ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich” – skuteczności działania sądu rodzinnego. Kryterium tej oceny jest wyłącznie funkcjonowanie nieletnich w podstawowych rolach społecznych po ustaniu działania poprawczego. Jest to zatem jednostkowo-osobowościowe<sup>1</sup> ujęcie pomiaru rezultatu wychowania, które implikuje konieczność zastosowania metody badawczej, jaką jest studium indywidualnych przypadków.

Natomiast badania prowadzone na populacji kuratorów społecznych, mające na celu diagnozę ich świadomości resocjalizacyjnej, dokonane zostały za pomocą metody sondażu diagnostycznego.

Pytania badawcze sformułowane zostały następująco:

1. Jaki jest stopień wykolejenia społecznego badanych nieletnich w momencie orzekania przez sąd rodzinny środka poprawczego<sup>2</sup>?
2. Jaka jest prognoza resocjalizacyjna nieletnich w momencie orzekania sądu rodzinnego o zastosowaniu środka wychowawczego<sup>3</sup>?

3. Czy sąd rodzinny orzekając wobec nieletniego środek wychowawczy w postaci nadzoru kuratora zabezpiecza optymalne warunki dla jego resocjalizacji?

4. Czy wymiar czasowy nadzoru kuratorskiego jest indywidualizowany ze względu na: stopień wykolejenia społecznego nieletnich, ich możliwości resocjalizacyjne w czasie trwania środka, czy też wiek biologiczny?

5. Czy podjęcie nadzoru nad nieletnim przez kuratora odbywa się w przewidzianym przez „Ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich” czasie?

6. Jaka jest częstotliwość kontaktów kuratorów z badanymi nieletnimi i jakie metody wychowawcze najczęściej kuratorzy stosują?

7. Czy i w jakim stopniu kuratorzy zawodowi kontrolują prawidłowość realizacji nadzoru kuratorskiego, bądź korygują jego przebieg?

8. Jaka jest efektywność nadzoru kuratorskiego jako środka wychowawczego w momencie jego ustania i po upływie roku?

9. Które z badanych czynników charakteryzujących nieletnich (tzn. osobowościowe, społeczne i prawne) determinowały efektywność nadzoru kuratorskiego?

10. Jaka jest świadomość resocjalizacyjna kuratorów społecznych w ich deklaracjach i jakie techniki resocjalizacyjne najczęściej stosują?

11. Czy istnieją różnice w świadomości resocjalizacyjnej i postępowaniu wobec nieletnich pomiędzy kuratorami będącymi nauczycielami, a kuratorami o innych zawodach?

W związku z powyższymi problemami, sformułowałam następujące hipotezy:

1. Przypuszczam, iż efektywność nadzoru kuratorskiego orzeczonego wobec nieletnich badanej populacji, uzależniona jest od:

- a) stopnia wykolejenia społecznego nieletnich,
- b) ich warunków osobowościowych, w szczególności poziomu inteligencji i poziomu procesów emocjonalnych,
- c) typu rodziny, w której nieletni są wychowywani,
- d) indywidualizacji orzeczeń sądowych o zastosowaniu nadzoru kuratorskiego,
- e) jakości działań resocjalizacyjnych kuratorów społecznych.

2. Przypuszczam, iż pomiędzy deklarowaną świadomością resocjalizacyjną i postępowaniem wobec nieletnich kuratorów-nauczycieli i kuratorów nie mających wykształcenia pedagogicznego nie ma istotnych różnic.

Hipoteza ta zbudowana została w oparciu o dość powszechne przekonanie, iż kuratorzy społeczni będący nauczycielami, niezależnie od swojej specjalizacji, lepiej prowadzą nadzory, niż kuratorzy z innym wykształceniem, niż pedagogiczne. Ujmując problem teoretycznie, nauczyciele z racji swojego wykształcenia i zawodu, powinni mieć obszerniejszą wiedzę na temat pokonywania trudności wychowawczych niż inni kuratorzy, ale nie oznacza to iż wiedza ta dotyczy działań resocjalizacyjnych.

Model badań empirycznych w postaci zmiennych i wskaźników przedstawia się następująco:

### Hipoteza 1.

Zmienne niezależne:

1. poziom inteligencji badanych nieletnich, którego wskaźnikiem jest wynik pomiaru dokonany za pomocą Testu Inteligencji Wechslera,
2. typ osobowości badanych nieletnich w wymiarach ektra – introwersji i neurotyzmu, którego wskaźnikiem jest wynik pomiaru dokonany za pomocą Inwentarza Osobowości H.J. Eysencka,
3. stopień wykojenia społecznego badanych nieletnich, którego wskaźnikiem jest wynik pomiaru dokonany za pomocą skali pomiaru<sup>4</sup>,
4. wydolność wychowawcza rodziny nieletniego – wskaźnik empiryczny,
5. orzeczenie przez sąd rodzinny nadzoru kuratora nad nieletnimi w określonym wymiarze czasowym – wskaźnik empiryczny,

Wymienione zmienne niezależne posłużyły do opracowania diagnozy możliwości resocjalizacyjnej badanych, nazwanej prognozą resocjalizacyjną. Wskaźnikiem jej jest wynik pomiaru dokonany za pomocą skali<sup>5</sup>.

Zmienne pośredniczące:

1. termin rozpoczęcia realizacji środka wychowawczego przez kuratora społecznego – wskaźnik empiryczny,
2. funkcjonowanie środka wychowawczego, tj. sposób działania wychowawczego kuratorów społecznych – wskaźnik empiryczny,

Zmienna zależna:

1. efektywność nadzoru kuratorskiego jako środka wychowawczego w momencie jego ustania i po upływie roku. Wskaźnikiem tej zmiennej jest poziom efektywności środka, określane za pomocą trzystopniowej skali pomiaru zachowania badanych nieletnich w podstawowych rolach społecznych<sup>6</sup>.

Podstawową techniką badawczą była technika dokumentarna<sup>7</sup>, polegająca na wykorzystaniu informacji o nieletnich i ich kuratorach, zawartych w opiniodawczych i informacyjnych dokumentach sądowych. Technika taka celowo została zastosowana w badaniach ze względu na faktograficzne możliwości oceny zakresu wiedzy, jaką dysponuje sąd rodzinny przy: orzekaniu o zastosowaniu nadzoru kuratorskiego, ocenie jego realizacji i skuteczności. Stąd też analizie poddałam następujące dokumenty sądowe:

1. akta sprawy nieletnich, a w nich: opinie Rodzinnego Ośrodka Diagnostycznego w Białymstoku odnośnie cech osobowości, sytuacji szkolnej i rodzinnej badanych, a także – nasilenia czynników negatywnych w zachowaniu, okoliczności dokonania czynu karalnego i orzeczenia sądu o zastosowaniu środka poprawczego i wychowawczego.
2. Akta osobowe nieletnich warunkowo zwolnionych z zakładu poprawczego, dotyczące ich pobytu w zakładzie.
3. Akta nadzoru kuratorskiego, zawierające sprawozdania z przebiegu nadzoru i postanowienie sądu o uchyleniu bądź odwołaniu środka.
4. Akta osobowe kuratorów społecznych uczestniczących w badaniach podstawowych,

z których uzyskałam informację na temat wieku kuratorów, wykształcenia, merytorycznego przygotowania do pełnienia nadzoru oraz liczby sprawowanych nad nieletnimi nadzorów.

Drugim rodzajem zastosowanych technik jest pomiar pedagogiczny<sup>8</sup> realizowany za pomocą następujących skal:

- a) pomiaru stopnia wykojenia społecznego nieletnich,
- b) pomiaru możliwości resocjalizacyjnych badanych, w postaci prognozy resocjalizacyjnej,
- c) pomiar efektywności nadzoru kuratorskiego jako środka wychowawczego, w momencie jego ustania,
- d) pomiar efektywności nadzoru kuratorskiego po roku od jego ustania.

Trzecią techniką, umożliwiającą zebranie informacji na temat świadomości resocjalizacyjnej kuratorów społecznych, była ankieta, której kwestionariusz zawierał 21 skategoryzowanych pytań odnośnie różnych aspektów świadomości resocjalizacyjnej kuratorów, sposobów działania wychowawczego, trudności w nadzorze, motywów podjęcia roli kuratora oraz potrzeby pomocy w prowadzeniu nadzorów. Technika ta zastosowana została wyłącznie dla zweryfikowania hipotezy 2, której model empiryczny przedstawia się następująco:

### Hipoteza 2.

Zmienna niezależna: wykształcenie kuratorów społecznych (*pedagogiczne i inne, niż pedagogiczne*),

Zmienne pośredniczące:

1. motywy podjęcia roli kuratora społecznego,
2. trudności wychowawcze, najczęściej występujące w nadzorze,
3. deklarowana potrzeba pomocy w prowadzeniu nadzoru,

Zmienne zależne:

1. deklarowana świadomość resocjalizacyjna kuratorów<sup>9</sup>,
2. deklarowane sposoby postępowania resocjalizacyjnego.

Zgodnie z treścią hipotezy 2, zmienną różnicującą populację kuratorów jest ich wykształcenie, postrzegane w kategoriach: pedagogiczne lub inne niż pedagogiczne, bez uwzględniania poziomu tego wykształcenia.

Wskaźnikami wszystkich wyżej wymienionych zmiennych – są wskaźniki empiryczne.

Czwartym rodzajem zastosowanych technik są techniki statystyczne, określające istotność statystyczną badanych zależności i siłę związku pomiędzy nimi<sup>10</sup>.

### **b) Teren i organizacja badań.**

Terenem badań podstawowych był IV i V Wydział Rodzinny i Nieletnich Sądu Rejonowego w Białymstoku. Badania prowadzone były od stycznia 1986 roku do czerw-

ca 1989 roku i przebiegały według następującej procedury:

1. rejestracja przypadków według przyjętego kryterium badawczego w oparciu o repertorium;
2. analiza akt sprawy nieletnich, której wynikiem była diagnoza stopnia wykołejenia społecznego i prognoza resocjalizacyjna;
3. analiza akt nadzoru kuratorskiego po każdym roku nadzoru, w zależności od wymiaru czasowego tego środka, czego konsekwencją była diagnoza efektywności środka wychowawczego w odniesieniu do każdego z badanych;
4. analiza wywiadów środowiskowych o zachowaniu się badanych w ich najbliższym środowisku po upływie roku od ustania nadzoru kuratorskiego i powtórna diagnoza efektywności tego środka;
5. przeprowadzenie badań sondażowych kuratorów społecznych za pośrednictwem kuratorów zawodowych z Białegostoku, Bielska Podlaskiego i Sokółki.

Przedstawiona procedura badawcza wymagała precyzyjnego kalendarza badań, ponieważ jej kolejne elementy uzależnione były od orzeczonego przez sąd wymiaru czasowego nadzoru kuratorskiego w stosunku do poszczególnych przypadków badanych.

Przypisy.

<sup>1</sup>. Gurycka A.: Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Warszawa 1979, PWN, s. 246-249.

<sup>2</sup>. Orzekanie o zastosowaniu środka poprawczego następuje na podstawie art. 10 U.P.N. Miało ono miejsce w stosunku do wszystkich nieletnich objętych badaniami.

<sup>3</sup>. Środek wychowawczy w postaci nadzoru kuratorskiego także dotyczył wszystkich badanych, ale orzekany był w dwóch różnych sytuacjach: pierwsza miała miejsce już w momencie orzekania warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym, druga – w momencie postanawiania sądu o warunkowym zwolnieniu z zakładu poprawczego.

<sup>4</sup>. Skala pomiaru stopnia wykołejenia społecznego uwzględnia następujące czynniki:

- typ środowiska rodzinnego ze względu na jego strukturę (*rodzina pełna, rozbita, niepełna z przyczyn naturalnych, zrekonstruowana*),
- typ środowiska rodzinnego ze względu na patologię (*alkoholizm, przestępczość rodziców i rodzeństwa*),
- sytuacja szkolna badanych (*wagary, ucieczki, powtarzanie klas*),
- rodzaj kontaktów rówieśniczych,
- spożywanie alkoholu,
- liczba dokonanych czynów karalnych (*w tym – recydywa*),
- współsprawstwo w dokonywaniu czynów karalnych,
- posiadane symbole podkultury przestępczej.

Wskaźnikiem stopnia wykołejenia jest średnia arytmetyczna obliczona z przypisanych powyższym czynnikom punktów, według następujących przedziałów:

niski stopień wykołejenia: średnia od 0,2 do 1,0,

średni stopień wykołejenia: średnia od 1,1 do 1,5,

wysoki stopień wykołejenia: średnia od 1,6 do 2,3.

<sup>5</sup>. Prognoza resocjalizacyjna badanych obejmuje następujące czynniki:

- poziom inteligencji,
- typ osobowości w wymiarach ekstra – introwersji i neurotyzmu,
- poziom agresywności,
- stopień wykołejenia społecznego,
- wydolność wychowawcza rodziny,
- nałożone przez sąd obowiązki do realizacji.

W przypadku badanych warunkowo zwolnionych z zakładu poprawczego prognoza obejmowała dodatkowe czynniki, takie jak: uczestnictwo w życiu nieformalnej struktury zakładu, symbole podkultury przestępczej wykonane w zakładzie, rodzaj kar i nagród stosowanych w zakładzie, ucieczki z zakładu, perspektywy zawodowe po opuszczeniu zakładu oraz stosunek rodziny do badanego.



Wskaźnikiem możliwości resocjalizacyjnej badanych jest średnia arytmetyczna, obliczona z przypisanych powyższym czynnikom punktów, według następujących przedziałów:

prognoza korzystna: średnia od 0 do 1,0,

prognoza niekorzystna: średnia od 1,1 do 2,0.

<sup>6</sup>. Poziom efektywności nadzoru kuratorskiego uwzględnia zachowanie badanych w następujących rolach społecznych: roli rodzinnej, roli ucznia (pracownika), roli kolegi z uwzględnieniem rodzaju kontaktów rówieśniczych i spożywania alkoholu oraz roli obywatela wyrażającej się w przestrzeganiu prawa.

Wskaźnikiem poziomu efektywności nadzoru jest średnia arytmetyczna obliczona z przypisanych poszczególnym stopniom skali punktów, w następujących przedziałach:

I. wysoka efektywność środka, tj. zbieżna z rezultatem procesu resocjalizacji: średnia arytmetyczna od 1,7 do 2,0. W tym przedziale skali wyróżniłam wystąpienie dwóch „jakości” procesu resocjalizacji, mianowicie:

a) wystąpienie procesu resocjalizacji z udziałem kuratora (*średnia od 1,8 do 2,0*),

b) wystąpienie naturalnego procesu resocjalizacji, tj. bez udziału kuratora (*średnia od 1,6 do 1,7*);

Na rozróżnienie takie pozwolił dodatkowy czynnik uwzględniony w skali pomiaru, którym był sposób sprawowania nadzoru przez kuratora. Zawierał on takie elementy, jak: częstotliwość spotkań z nadzorowanym, jego rodziną i szkołą lub zakładem pracy, jeśli badany pracował oraz wychowawcze skutki tych kontaktów.

II. Niska efektywność nadzoru, będąca skutkiem zachowawczego postępowania nieletnich, pozornie pozytywnego, tj. bez wykroczeń przeciwko prawu (*średnia od 1,0 do 1,5*),

III. Ujemna efektywność nadzoru, tj. pogłębienie się procesu wykołajenia społecznego (*średnia od 0 do 0,9*).

Skala powyższa stosowana była w badaniach dwukrotnie: pierwszy raz w momencie postanowienia sądu o ustaniu środka poprawczego, drugi raz – po upływie roku od tego faktu.

Podstawy teoretyczne budowy skali: H. Muszyński: Zarys teorii wychowania. Warszawa 1976, PWN, Rozdz. IV.

Cz. Czapów: Wychowanie resocjalizujące. Warszawa 1978, PWN, s. 53-57.

L. Pytka: Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym. Warszawa 1986, Wyd. UW, s. 137-138.

<sup>7</sup>. Por. A. Paszkiewicz: Metodologiczne podstawy teorii wychowania. Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku. Zeszyt 55, T. XXI, s. 234.

<sup>8</sup>. Tamże.

<sup>9</sup>. Deklarowana świadomość resocjalizacyjna kuratorów oznacza ujawnioną w ankiecie wiedzę na temat resocjalizacji, nie jest to zatem wiedza obiektywnie stosowana w praktyce.

<sup>10</sup>. W opracowaniu materiału badawczego wykorzystany został Test „chi-kwadrat” dla określenia istotności statystycznej oraz współczynnik odchylenia wielodzielczego C dla ustalenia siły związku pomiędzy zmiennymi. Obliczenia dokonane zostały za pomocą komputera.

### Część III: Wyniki badań empirycznych.

#### Rozdział I: Charakterystyka badanej populacji nieletnich pod względem stopnia wykolejenia społecznego i prognozy resocjalizacyjnej.

Zgodnie z przyjętym kryterium doboru przypadków do badań, populacja jest jednorodna – wobec wszystkich badanych sąd rodzinny orzekł środek wychowawczy w postaci nadzoru kuratora. Różnicuje ją natomiast forma orzeczonego środka poprawczego, a tym samym i wiek biologiczny: nieletni, wobec których sąd orzekł warunkowe zawieszenie umieszczenia w zakładzie poprawczym mieszczą się w przedziale wieku od 13 do 17 lat, warunkowo zwolnieni z zakładu – od 18 do 20 lat. Z tego też względu charakterystyki populacji dokonam dzieląc ją na dwie grupy:

1. Grupa A – obejmująca 44 przypadki nieletnich, wobec których sąd orzekł warunkowe zawieszenie umieszczenia w zakładzie poprawczym,
2. Grupa B – obejmująca 12 przypadków badanych warunkowo zwolnionych z zakładu poprawczego.

Charakterystyka dotyczyć będzie tych czynników środowiskowych, kryminalnych i osobowościowych, które są składnikami skali pomiaru stopnia wykolejenia społecznego badanych i ich prognozy resocjalizacyjnej. Ma ona na celu ukazanie różnic i podobieństw zachodzących w badanych grupach.

Środowisko rodzinne badanych analizowane było w aspekcie struktury rodzin i patologii. Typy rodzin ze względu na ich strukturę, ilustruje poniższa tabela:

Tab. 1. Typy rodzin badanych ze względu na ich strukturę.

Typ rodziny	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
pełna	27	61,3	7	58,4	34	60,7
rozbita (w tym-niepełna)	15	34,1	4	33,3	19	33,9
zrekonstruowana	2	4,6	0	–	2	3,6
zastępcza	0	–	1	8,3	1	1,8
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Jak widać z danych zawartych w tabeli, więcej niż połowa badanych obu grup wychowywana była w rodzinach pełnych, składających się z rodziców i rodzeństwa, w jednej trzeciej – w rodzinach rozbitych, tj. w takich, w których rodzice są rozwiedzeni, bądź w stanie separacji, a także – jedno z rodziców od kilku lat przebywa poza granicami kraju bez chęci powrotu. W tej kategorii rodzin znajduje się także pięć przypadków rodzin niepełnych, tj. takich, w których nieletni byli nieślubnymi dziećmi i wychowywani byli bez ojca.

Tylko dwóch badanych było wychowywanych w rodzinach zrekonstruowanych (*matki powtórnie wyszły za mąż*), a jeden badany – w rodzinie zastępczej, pod opieką całkowicie bezradnej wychowawczo babki, ponieważ oboje rodzice od kilku lat przebywali w USA.

Cechy patologiczne tych rodzin obrazuje następująca tabela:

Tab. 2. Przejawy patologii członków rodzin badanych.

Przejawy patologii	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
karalność i alkoholizowanie się	15	34,1	1	8,3	16	28,6
wyłącznie alkoholizowanie się	9	20,5	3	25,0	12	21,4
brak patologii	20	45,4	8	66,7	28	50,0
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Połowa badanych wychowywana była w rodzinach niepatologicznych, w tym aż 66,7% nieletnich, wobec których sąd orzekł bezwzględny zakład poprawczy. Karalność i alkoholizowanie się członków rodzin (*najczęściej ojca i braci, choć występuje także alkoholizowanie się i przestępczość matek*), w najwyższym odsetku dotyczyła badanych, którym sąd zawiesił umieszczenie w zakładzie. Łącznie, badani Grupy A w 54,6% wychowywani byli w rodzinach patologicznych, a więc – o negatywnym wpływie na ich zachowanie.

Kolejnym badanym elementem środowiska nieletnich była szkoła, jako że zdecydowana ich większość była uczniami. Poziom edukacyjny badanych w momencie orzekania przez sąd środka poprawczego, przedstawiał się następująco:

Tab. 3. Poziom edukacyjny badanych.

Ukończone klasy	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
czwarta	2	4,6	0	–	2	3,6
piąta	8	18,2	2	16,7	10	17,9
szósta	7	15,9	2	16,7	9	16,1
siódma	6	13,6	1	8,3	7	12,5
ósmą	17	38,6	6	50,0	23	41,0
I klasa ZSZ	3	6,8	1	8,3	4	7,1
II klasa ZSZ	1	2,3	0	–	1	1,8
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Dane zawarte w tabeli informują, iż w momencie orzekania przez sąd środka poprawczego wobec badanych, w najwyższym odsetku w obu grupach mieli oni ukończoną szkołę podstawową. Uczniami szkoły podstawowej natomiast było 50,1% nieletnich, zawodowej – 8,9%.

Sytuację szkolną badanych, z uwzględnieniem niepowodzeń dydaktycznych i związanych z nimi wagarów i ucieczek, przedstawia kolejna tabela:

Tab. 4. Sytuacja szkolna badanych nieletnich.

Sytuacja szkolna	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
brak niepowodzeń szkolnych i wagarów, bądź wagary sporadyczne	4	9,1	3	25,0	7	12,5
powtarzanie jednej klasy, częste wagary	5	11,4	8	66,7	13	23,2
powtarzanie dwóch i więcej klas, częste wagary i ucieczki	35	79,5	1	8,3	36	64,3
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Jak widać z powyższych danych, sytuacja szkolna różnicuje obie grupy badanych: najwyższy odsetek badanych (64,3% populacji) powtarzał co najmniej dwie klasy często wagarując i uciekając ze szkoły i domu, ale nieletni wobec których orzeczono bezwzględny zakład poprawczy stanowią tylko 8,3% grupy, podczas gdy nieletni, wobec których sąd orzekł warunkowe zawieszenie zakładu – aż 79,5% grupy.

Odwrotne proporcje występują wśród badanych powtarzających tylko jedną klasę i często wagarujących: badani Grupy B stanowią aż 66,7%, natomiast badani Grupy A – tylko 11,4%. Dane te pozwalają na wnioskowanie, iż zdecydowanie gorszą była sytuacja szkolna nieletnich Grupy A.

Następną grupą czynników, uwzględnioną w diagnozie stopnia wykojenia społecznego nieletnich, stanowią czynniki dewiacyjne, towarzyszące czynom karalnym oraz rodzaj tych czynów. W badanej populacji liczba ujawnionych w toku postępowania przygotowawczego czynów karalnych poszczególnych nieletnich waha się od jednego do pięćdziesięciu sześciu. Najczęściej są to kradzieże i włamania, którym nierzadko towarzyszą rozboje, a zdarza się, że i gwałty. Ilościowy obraz czynów karalnych dokonanych przez badanych nieletnich obrazuje poniższa tabela:

Tab. 5. Kategorie ujawnionych czynów karalnych.

Kategorie czynów	Grupa A	Grupa B
	liczba	liczba
kradzieże	104	31
włamania	123	53
rozboje	8	13
gwałty	17	16
pobicia	4	0

Łącznie, badani Grupy A mają na swoim koncie 256 udowodnionych czynów karalnych (średnio na jednego nieletniego przypada pięć do sześciu czynów), badani Grupy B – 113 (średnio dziewięć czynów). Naturalnie, taka arytmetyka nie oddaje istoty rzeczy. Daje jedynie ogólny pogląd na rozmiary przestępczości badanej populacji. Jak widać, najczęściej dokonywane były w obu badanych grupach włamania i kradzieże. Natomiast nieletni Grupy B częściej dokonywali gwałtów w większości przypadków zbiorowych – jeden popełnił ten czyn dwukrotnie, jeden – dziesięciokrotnie. Dość licznie występują w tej grupie także rozboje – jeden z badanych popełnił ich dziewięć.

Jak wynika z orzeczeń sądu o zastosowaniu środka poprawczego wobec badanych,

tylko jednego czynu karalnego dopuściło się 23 badanych (41,1% populacji) – 19 z Grupy A (43,2%) i 4 z Grupy B (33,4%).

Współsprawstwo nieletnich w dokonywaniu czynów karalnych, z którego można pośrednio wnioskować o przynależności do grup przestępczych, przedstawia się następująco:

Tab. 6. Współsprawstwo badanych w dokonywaniu czynów przestępczych.

Współsprawstwo	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
bez współsprawców	6	13,6	1	8,3	7	12,5
z jednym współsprawcą	3	6,8	3	25,0	6	10,7
w grupie	35	79,6	8	66,7	43	76,8
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Zdecydowaną większość stanowią w obu grupach badani, którzy czynów karalnych dokonali w grupie, tj. co najmniej z dwoma osobami, nierzadko wspólnie z dorosłymi. Badanych obu grup różnicują pozostałe kategorie współsprawstwa – w Grupie B wyższy odsetek badanych dokonał czynów karalnych z jednym współsprawcą, w Grupie A – bez współsprawców. Z problemem tym wiążą się kontakty z wykojejonymi społecznie rówieśnikami i osobami dorosłymi, które ilustruje poniższa tabela:

Tab. 7. Kontakty badanych ze środowiskiem zdemoralizowanym.

Rodzaj kontaktów	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
z rówieśnikami	13	29,6	3	25,0	16	28,6
z rówieśnikami i osobami dorosłymi	30	68,2	8	66,7	38	67,8
brak kontaktów	1	2,2	1	8,3	2	3,6
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Jak widać z tabeli, tylko 3,6% badanych nieletnich nie miało kontaktów ze zdemoralizowanym środowiskiem. W obu badanych grupach prawie w jednakowych proporcjach nieletni utrzymywali kontakty interpersonalne bądź z rejestrowanymi przez organa MO lub sąd rówieśnikami, bądź zarówno z rówieśnikami, jak i osobami dorosłymi. Prawie w połowie przypadków – osoby dorosłe to także starsi bracia i ojcowie karani przez sąd i nadużywający alkoholu. Wiąże się z tym problemem następny czynnik dewiacyjny – spożywanie alkoholu przez nieletnich. Niestety opinie ośrodka diagnostycznego nie w każdym przypadku zawierały takie informacje, w związku z czym przedstawione niżej dane są niepełne.

Tab. 8. Spożywanie przez badanych alkoholu i odurzanie się środkami narkotycznymi.

Rodzaj dewiacji	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
częste spożywanie alkoholu ( <i>nadużywanie</i> )	12	27,3	5	41,7	17	30,3
odurzanie się środkami narkotycznymi	2	4,6	0	–	2	3,6
nadużywanie alkoholu i narkotyzowanie się	3	6,8	0	–	3	5,3
brak wymienionych zachowań	17	38,6	7	58,3	24	42,9
brak danych	10	22,7	0	–	10	17,9
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Z danych zawartych w tabeli wynika, iż zdecydowanie mniej zachowań dewiacyjnych zarejestrowano w przypadku badanych Grupy B, niż Grupy A. Żaden z badanych, wobec których sąd orzekł bezwzględne umieszczenie w zakładzie poprawczym nie odurzał się środkami narkotycznymi, a także – nieco więcej niż w połowie nieletni ci nie spożywali alkoholu.

Kolejnym czynnikiem dewiacyjnym, związanym z uczestnictwem w grupie przestępczej jest dokonywanie tatuaży i samouszkodzeń. W badanej populacji zagadnienie to przedstawia się następująco:

Tab. 9. Posiadane symbole podkultury przestępczej.

Symbole podkultury przestępczej	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
samouszkodzenia i tatuaże	3	6,8	3	25,0	6	10,7
samouszkodzenia	1	2,3	1	8,3	2	3,6
tatuaże	6	13,6	2	16,7	8	14,3
brak symboli	34	77,3	6	50,0	40	71,4
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Tak więc, symbole podkultury przestępczej w czasie orzekania przez sąd środka poprawczego posiadało 28,6% badanych, przy czym badani Grupy B stanowili 50% tej kategorii, badani Grupy A – tylko 22,7%.

Także ważnym czynnikiem diagnostycznym jest sytuacja prawna badanych, tj. fakt, czy sąd orzeka środek poprawczy po raz pierwszy, czy po raz drugi. Ma to swoją wagę szczególnie przy zasadności orzekania bezwzględnego umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym (zgodnie z art. 10 „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich”). Problem ten obrazuje poniższa tabela:

Tab. 10. Środki wychowawcze stosowane wobec badanych przez orzeczeniem o zastosowaniu środka poprawczego.

Stosowane środki	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
nadzór kuratora	11	25,0	4	33,4	15	26,8
odpowiedzialny nadzór rodziców	1	2,3	0	–	1	1,8
brak środków	32	72,7	8	66,6	40	71,4
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Zdecydowana większość nieletnich z obu badanych grup stawała przed sądem po raz pierwszy, tym niemniej nieskuteczne środki wychowawcze były stosowane wobec jednej czwartej badanych Grupy A i jednej trzeciej Grupy B. Na uwagę zasługuje fakt, iż wobec 25,0% badanych Grupy A sąd powtórnie zastosował nadzór kuratora, znając jego uprzedni rezultat, natomiast wobec 8 badanych Grupy B (66,6%) – orzekł bezwzględne umieszczenie w zakładzie poprawczym, bez uprzedniego stosowania środków wychowawczych.

W oparciu o analizowane wyżej czynniki, dla każdego z nieletnich formułowałam diagnozę stopnia wykołajenia społecznego. W opiniach ośrodka diagnostycznego w większości przypadków znajdowały się diagnozy określające stopień demoralizacji nieletnich. Ze względu jednak na ich nieprecyzyjność i wieloznaczność (*np. stopień demoralizacji niski, zaawansowany, znaczny, wyraźny, wysoki*), nie mogły być wykorzystane w badaniach. Ponadto, w 14 przypadkach (25,0% populacji) diagnoz nie było. W związku z powyższym, opracowałam własną skalę pomiaru według jednoznacznych kryteriów. Wyniki pomiaru obrazuje poniższa tabela:

Tab. 11. Diagnoza stopnia wykołajenia społecznego badanych.

Stopnie skali	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
niski	9	20,4	2	16,7	11	19,6
średni	24	54,5	4	33,3	28	50,0
wysoki	11	25,0	6	50,0	17	30,4
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Powyższe dane wskazują na fakt, iż w najwyższym odsetku (50,0% populacji) wystąpił średni poziom wykołajenia społecznego, przy czym jest on znacznie wyższy w Grupie A, niż w Grupie B. Oznacza to, iż w diagnozie tych przypadków równoważyły się czynniki dewiacyjne z pozytywnymi. Wysoki stopień wykołajenia, w którym czynniki dewiacyjne zdecydowanie przeważają nad pozytywnymi, wystąpił w 30,4%, w tym aż w 50,0% u badanych Grupy B, ale także – w 25,0% badanych Grupy A.

Niski stopień wykołajenia, najmniej licznie reprezentowany (19,6% populacji), w którym czynniki pozytywne przeważają nad dewiacyjnymi, charakteryzuje tylko 16,7% badanych Grupy B (*tym niemniej występuje*) i 20,4% badanych Grupy A.

Przy takim obrazie danych rodzi się pytanie, na które za pomocą badań empirycz-

nych nie można dać odpowiedzi: skoro żaden z analizowanych czynników nie różnicuje w zasadniczy sposób obu badanych grup, to jakie kryteria stosuje sąd rodzinny wobec nieletnich orzekając bezwzględne umieszczenie w zakładzie poprawczym i jego zawieszenie?

Można by przypuszczać, że orzekanie o zastosowaniu środka poprawczego odbywa się na drodze uznaniowej.

Brak zasadniczych różnic pomiędzy badanymi obu grup pod względem stopnia wykolejenia społecznego nie pozwala jednak na takie samo traktowanie ich przy sporządzaniu prognozy resocjalizacyjnej. Badanych Grupy B dzieli bowiem od orzeczenia o zastosowaniu środka poprawczego do orzeczenia o zastosowaniu środka wychowawczego pobyt w zakładzie poprawczym, podczas którego wiele mogło się zmienić.

W związku z powyższym, stopień wykolejenia społecznego badanych Grupy B był w prognozie korygowany w oparciu o takie czynniki, jak: rodzaj ról pełnionych w zakładzie poprawczym, dokonywanie tatuaży i samouszkodzeń, poziom edukacyjny osiągnięty w zakładzie oraz rodzaj stosowanych w zakładzie wobec badanych środków dyscyplinujących.

Obu badanym grupom dotyczyły w prognozie te same czynniki osobowościowe (*poziom inteligencji, typ osobowości oraz rodzaj agresywności*) i ustawowe (*rodzaj wyznaczonych przez sąd obowiązków do realizacji w czasie nadzoru kuratorskiego*). Zróżnicowane były czynniki środowiskowe, tj. w prognozowaniu możliwości resocjalizacyjnych badanych Grupy A uwzględniałam wydolność wychowawczą rodziny (*możliwości pozytywnego działania wychowawczego*), Grupy B – stosunek rodziny wobec badanych w związku z pobytem w zakładzie oraz deklarację opieki ze strony rodziny.

Według wymienionej kolejności, czynniki prognostyczne wspólne dla badanych obu grup, przedstawiają poniższe tabele:

Tab. 12. Poziom inteligencji badanych.

Poziom inteligencji	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
normalny	34	77,3	9	75,0	43	76,8
pogranicze normy i upośl.	7	15,9	1	8,3	8	14,3
upośledzenie nieznaczne	3	6,8	2	16,7	5	8,9
<b>Razem</b>	<b>44</b>	<b>100,0</b>	<b>12</b>	<b>100,0</b>	<b>56</b>	<b>100,0</b>

W znacznej większości przypadków (76,8% populacji) poziom inteligencji badanych określony został przez psychologa jako normalny – w podobnych proporcjach dotyczy to obu badanych grup. Poziom inteligencji poniżej normy odnosi się do 23,2% populacji, w tym – przeważa pogranicze normy i upośledzenia.

Tab. 13. Typ osobowości badanych w wymiarach ektra – introwersji i neurotyzmu.

Typ osobowości	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
zrównoważony emocjonalnie	14	31,8	3	16,7	16	28,6
neurotyczny	22	50,0	6	50,0	28	50,0
skłonności psychopatyczne	3	6,8	2	16,7	5	8,9
skłonności dystymiczne	5	11,4	2	16,6	7	12,5
<b>Razem</b>	<b>44</b>	<b>100,0</b>	<b>12</b>	<b>100,0</b>	<b>56</b>	<b>100,0</b>

Więcej, niż połowa badanych nieletnich ujawnia zaburzenia emocjonalne (*łącznie 71,4% populacji*), w tym najliczniej występuje labilność emocjonalna (*50,0% badanych*). Równowaga emocjonalna natomiast w dwukrotnie wyższym odsetku charakteryzuje badanych Grupy A.

Tab. 14. Przejawy agresywności badanych.

Rodzaj agresywności	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
czynna	16	36,4	4	33,3	20	35,7
słowna	3	6,8	4	33,3	7	12,5
brak	25	56,8	4	33,4	29	51,8
<b>Razem</b>	<b>44</b>	<b>100,0</b>	<b>12</b>	<b>100,0</b>	<b>56</b>	<b>100,0</b>

Jak widać z danych zawartych w tabeli, nieco więcej niż połowa badanych nie przejawia agresywności – zachowania takie charakteryzują w większości badanych Grupy B – stanowią oni 66,6%. Dane te jednak budzą zastrzeżenia natury diagnostycznej, ponieważ tylko część nieletnich badana była za pomocą testu psychologicznego. W przypadku pozostałych diagnoza sformułowana była w oparciu o doraźną obserwację.

Prócz czynników osobowościowych, elementem składowym prognozy wynikającym z „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich” jest czynnik, który nazwałam z tej racji „ustawowym” wyrażający się w wyznaczaniu przez sąd obowiązków do realizacji w czasie trwania środka. Obowiązki te są o tyle istotnym resocjalizacyjnie czynnikiem, iż stanowią konkretne bodźce, wymagające zaniechania nieprawidłowych zachowań, lub – podjęcia konstruktywnych. Świadomość tych obowiązków nie tylko ze strony nadzorowanego, ale przede wszystkim kuratora, pozwala na podjęcie określonej strategii wychowawczej i zastosowanie konkretnej procedury. „Ustawa...” traktuje obowiązki jako równorzędny z nadzorem kuratorskim środek wychowawczy, a w pewnym sensie – niezależny, jako że sąd może nałożyć na nieletniego obowiązek np. kontynuowania nauki w szkole podstawowej, czy też zaniechania spożywania alkoholu, co nie oznacza, że musi. Obligatoryjność w tym względzie nie obowiązuje.

Odpowiedź na pytanie, jak posługuje się sąd rodzinny bodźcami resocjalizacyjnymi przy orzekaniu o zastosowaniu środka wychowawczego, daje poniższa tabela:

Tab. 15. Rodzaj obowiązków nałożonych na badanych przez sąd.

Rodzaj obowiązków	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
kontynuowanie nauki, zakaz kontaktów ze środowiskiem zdemoralizowanym	0	–	1	8,3	1	1,8
wyłącznie kontynuowanie nauki	7	15,9	0	–	7	12,5
wyłącznie zakaz kontaktów ze środowiskiem zdemoralizowanym	1	2,3	0	–	1	1,8
zakaz używania środków narkotycznych	1	2,3	0	–	1	1,8
wyłącznie nadzór kuratora	35	79,5	11	91,7	46	82,1
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Dane zawarte w tabeli brutalnie pozbawiają złudzeń, że obowiązki są instrumentem wychowawczym w postępowaniu sądu wobec nieletnich. Tym samym indywidualizowanie środka nie ma tu żadnego zastosowania.

W momencie orzekania o zastosowaniu środka wychowawczego sąd nie jest zainteresowany jego przebiegiem – oddaje nieletniego pod nadzór kuratora i niech kurator się martwi, co będzie się z jego podopiecznym działo przez rok, dwa lub trzy lata. Szczegółowa analiza przypadków wykazała, że:

1. obowiązek podjęcia lub kontynuowania nauki sąd wyznaczył ośmiu badanych, którzy w grupie nieletnich nie mających ukończonej szkoły podstawowej stanowią tylko 30,8%. Żadnemu z nieletnich, którzy ukończyli szkołę podstawową i nie podejmowali dalszej nauki ani pracy, obowiązków takich nie wyznaczono. Także żadnemu z badanych warunkowo zwolnionych z zakładu, którzy zdobyli tam zawód, nie wyznaczono obowiązku podjęcia pracy;
2. zakaz kontaktów ze środowiskiem zdemoralizowanym dotyczył tylko dwóch badanych, którzy dokonali czynu karalnego w grupie – stanowią oni tylko 5,0% tej kategorii nieletnich, a 3,6% całej populacji;
3. zaniechania spożywania alkoholu nie nakazano żadnemu z 20 badanych, o których widniały w aktach informacje o jego nadużywaniu;
4. zabroniono używania środków odurzających tylko jednemu z czterech badanych, którzy takie praktyki stosowali.

Powyższe dane sugerują przypuszczenie, iż „dobro nieletniego” ma zarówno dla nieletnich, jak i dla sędziów to samo znaczenie – akceptują życie bez obowiązków. W tym świetle bezsensowna jest nazwa „warunkowe zawieszenie zakładu poprawczego” i „warunkowe zwolnienie z zakładu”, skoro żadne warunki nie są stawiane. Co więcej, w orzeczeniach sądowych nie widnieje także zakaz dokonywania ponownych czynów karalnych.

Analizując każdy z badanych czynników w stosunku do każdego z nieletnich, określałam ich możliwości resocjalizacyjne w postaci prognozy resocjalizacyjnej na okres trwania środka wychowawczego. Wynik pomiaru obrazuje tabela:

Tab. 16. Prognoza resocjalizacyjna badanych.

Rodzaj prognozy	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
korzystna	9	20,5	3	25,0	12	21,4
niekorzystna	35	79,5	9	75,0	44	78,6
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Jak widać, prognoz niekorzystnych jest czterokrotnie więcej niż korzystnych w Grupie A i trzykrotnie – w Grupie B. Zatem pod względem możliwości resocjalizacyjnych obie grupy także nie różnią się w zasadniczy sposób, co pozwala na traktowanie badanych jako populacji jednorodnej.

## Rozdział II: Prawne uwarunkowania realizacji nadzoru kuratorskiego.

„Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich” z dnia 26 października 1982 roku akcentuje szereg uwarunkowań, niezbędnych do prawidłowej realizacji środków wychowawczych orzekanych przez sąd. Są one wymienione w §2 art. 3, który to artykuł podkreślając konieczność stosowania wobec nieletnich we wszystkich fazach postępowania sądowego zasady indywidualizacji, wyszczególnia jej przedmiot, tj. osobowość nieletniego, wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju psychicznego i fizycznego, cechy charakteru, zachowanie się, przyczyny i stopień demoralizacji oraz charakter środowiska i warunki wychowania. Tak więc, sąd musi adekwatnie do osobowościowych i środowiskowych możliwości nieletniego stosować określony środek poprawczy, czy wychowawczy. „Ustawa...” określa ponadto czas stosowania środka, tzn. „nie dłużej (...) niż do ukończenia przez te osoby lat 21” (art. 1 §1, p. 3).

Zatem do prawnych uwarunkowań orzeczonego przez sąd nadzoru kuratorskiego nad nieletnim zaliczyłam te czynniki, które „z urzędu” powinny zapewnić nieletniemu optymalne warunki resocjalizacji podczas trwania środka, zgodnie z ustawowym wymogiem indywidualizacji. Są nimi: czasowy wymiar środka, kurator jako „narzędzie” wykonywania nadzoru, termin podjęcia nadzoru przez kuratora oraz nałożone na nadzorowanych obowiązki i zakazy.

Orzeczony przez sąd wymiar czasowy nadzoru kuratorskiego obrazuje poniższa tabela:

Tab. 17. Wymiar czasowy nadzoru kuratorskiego.

Orzeczony czas nadzoru	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1 rok	6	13,6	10	83,4	16	28,6
2 lata	20	45,5	1	8,3	21	37,5
3 lata	18	40,9	1	8,3	19	33,9
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Pod względem orzeczonego czasu nadzoru kuratorskiego obie grupy badanych różnią się zdecydowanie: nieletni z warunkowym zawieszeniem zakładu najczęściej mieli orzekany środek na 2 lub 3 lata, warunkowo zwolnieni – na 1 rok. Ma to swoje uzasadnienie jedynie w wieku biologicznym: badani warunkowo zwolnieni w 84% mieli ukończone 20 lat, wobec czego orzeczony środek mógł trwać najwyżej rok. Praktycznie, w większości przypadków nadzór trwał tylko kilka miesięcy, w skrajnym przypadku –



3,5 miesiąca. W takiej sytuacji orzeczenie nadzoru na jeden rok budzi poważne zastrzeżenia. Orzeczonego czasu nadzoru wobec nieletnich z warunkowym zawieszeniem zakładu także był uwarunkowany ich wiekiem biologicznym – w większości nieletni ci mieli 13, 14 i 15 lat. Nie wiadomo, jakimi jeszcze kryteriami (*prócz wieku biologicznego*) posługiwali się sędziowie orzekając czas trwania nadzoru, ponieważ orzeczeń nie uzasadniono.

Nadzoru nad badanymi podjęło się 34 kuratorów, w tym: czterech kuratorów nadzorowało po trzech nieletnich i czterech – po dwóch nieletnich. Dziewięciu badanym natomiast sąd nie wyznaczył personalnie kuratora, ponieważ zanim to uczynił, nieletni popełnili czyn karalny.

W związku z powyższym, dokonana niżej charakterystyka kuratorów sprawujących nadzór nad badanymi, dotyczy tylko 34 osób.

Wiek kuratorów w aspekcie ich wykształcenia, przedstawia się następująco:

Tab. 18. Wiek i wykształcenie kuratorów.

Wiek kuratorów \ Wykształcenie kuratorów	podst.		zawodowe		średnie		wyższe		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
25-50 lat	0	–	1	3,0	12	35,3	6	17,6	19	55,9
56-60 lat	0	–	0	–	6	17,6	0	–	6	17,6
62-74 lata	1	3,0	0	–	8	23,5	0	–	9	26,5
Razem	1	3,0	1	3,0	26	76,4	6	17,6	34	100,0

Najwyższy odsetek kuratorów odnosi się do przedziału wieku 25-50 lat, przy czym w tej kategorii kuratorów dominuje wykształcenie średnie: w 10 przypadkach ogólnokształcące i w 2 – techniczne. Jedynie w tym przedziale wieku znajdują się kuratorzy z wyższym wykształceniem, w tym: jedna osoba z wyższym wykształceniem pedagogicznym bez specjalizacji resocjalizacyjnej, jedna z wykształceniem wyższym w zakresie resocjalizacji, pozostałe osoby z innym niż pedagogiczne, wyższym wykształceniem.

Następny w kolejności przedział wiekowy, to 62-74 lata, przy czym powyżej 70 lat miało trzech kuratorów. Najmniej liczny jest przedział wieku 56-60 lat. Zawodowo czynnych jest 22 kuratorów (64,7%), emerytów i rencistów – 12 (35,3%).

Najistotniejszym zagadnieniem jest tu niewątpliwie specjalistyczne przygotowanie kuratorów do pracy resocjalizacyjnej. Otóż posiada je tylko 4 kuratorów (3 z wykształceniem wyższym i 1 ze średnim ogólnokształcącym), będących jednocześnie kuratorami zawodowymi. Stanowią oni 11,8% badanej populacji kuratorów.

Wskaźnikiem natomiast doświadczenia kuratorów w prowadzeniu nadzorów, niestety wyłącznie formalnym, może być liczba sprawowanych przez nich nadzorów. Z akt osobowych kuratorów wynika, iż różnią się oni znacznie liczbą prowadzonych nadzorów – od jednego do stu trzynastu.

Pierwszy nadzór w życiu prowadziło 3 kuratorów (8,8%). Od 3 + 5-ciu 4 kuratorów (11,8%), od 7 + 10-ciu – 5 kuratorów (17,7%), od 15 + 20-tu – 7 kuratorów (20,6%), do 30-tu nadzorów – 6 (17,65%), do 40-tu – 3 kuratorów (8,8%) i powyżej 50-ciu do 113-tu nadzorów – 6 kuratorów (17,65%).

Z przytoczonych wyżej danych dla jakości nadzoru ważny jest niewątpliwie status zawodowy kuratora (*związany z wiekiem i zdrowiem*) oraz doświadczenie w prowadzeniu nadzoru. Pomijam tu przygotowanie do pełnienia nadzoru, ponieważ zmienna ta nie różnicuje populacji.

Status zawodowy kuratorów w odniesieniu do każdego z badanych obu grup, ilustruje poniższa tabela:

Tab. 19. Nadzór nad nieletnimi w świetle statusu zawodowego kuratorów.

Status zawodowy	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
pracownik określonego zakładu pracy	24	54,5	8	66,7	32	57,1
emeryt lub rencista	13	29,5	1	8,3	14	25,0
rolnik	0	–	1	8,3	1	1,8
gospodyni domowa	2	4,5	0	–	2	3,6
brak danych	5	11,4	2	16,7	7	12,5
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Więcej, niż połowa badanych z obu grup (*w tym wyższy odsetek dotyczy Grupy B*), oddana została pod nadzór kuratorom czynnym zawodowo.

Nad co czwartym badanym nadzór sprawował emeryt lub rencista, przy czym w 86,7% tej kategorii badanych dotyczy to nieletnich Grupy A.

Nadzór nad nieletnimi sąd powierzył kuratorom o następującym doświadczeniu:

Tab. 20. Doświadczenie kuratorów w prowadzeniu nadzorów w odniesieniu do każdego z badanych.

Liczba nadzorów	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
pierwszy	4	9,1	1	8,3	5 <sup>x</sup>	8,9
od 3 ÷ 10-ciu	9	20,5	2	16,7	11 <sup>xx</sup>	19,6
powyżej 10-ciu	24	54,5	7	58,3	31 <sup>xxx</sup>	55,4
brak danych	7	15,9	2	16,7	9	16,1
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

<sup>x</sup> jeden kurator pełnił równocześnie 3 nadzory

<sup>xx</sup> dwóch kuratorów nadzorowało równocześnie po dwóch badanych

<sup>xxx</sup> trzech kuratorów nadzorowało równocześnie po trzech badanych, dwóch – po dwóch badanych.

Z danych zawartych w tabeli wynika, iż więcej niż połowa badanych obu grup powierzona została nadzorowi doświadczonym w tym względzie kuratorom, tzn. takim, którzy do chwili podjęcia nadzoru nad badanym, pełnili od kilkunastu do kilkudziesięciu nadzorów. Tylko pięciu nieletnich miało kuratorów bez żadnego doświadczenia w prowadzeniu nadzoru, w tym trzech miało tego samego kuratora.

Termin rozpoczęcia nadzoru przez kuratorów obliczany był od daty uprawomocnienia się orzeczenia sądu o zastosowaniu środka wychowawczego, które trwało 2 tygodnie.

Tab. 21. Termin rozpoczęcia nadzoru kuratorskiego.

Termin rozpoczęcia nadzoru	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
po 2 tygodniach	2	4,5	4	33,4	6	10,7
po 4 tygodniach	10	22,7	2	16,6	12	21,4
po 6 tygodniach	5	11,4	2	16,6	7	12,5
od 2 do 2,5 miesiąca	4	9,1	1	8,4	5	8,9
od 3 do 3,5 miesiąca	4	9,1	0	–	4	7,2
od 4 do 6 miesięcy	4	9,1	0	–	4	7,2
od 9,5 do 14 miesięcy	11	25,0	0	–	11	19,6
nadzór nie rozpoczął się	4	9,1	3	25,0	7	12,5
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Jak widać z danych zawartych w tabeli, realizacja nadzoru kuratorskiego zgodnie z „Ustawą...” rozpoczęła się tylko w przypadku 10,7% populacji, w tym – 33,4% dotyczy to badanych Grupy B. W najwyższej liczbie przypadków nadzór kuratora rozpoczął się po 4 tygodniach od czasu uprawomocnienia się orzeczenia sądu o zastosowaniu nadzoru oraz – w czasie od 9,5 miesiąca do 14 miesięcy. W tej kategorii nieletnich znajdują się badani, wobec których sąd orzekł nadzór na dwa lub trzy lata.

W przypadku 7 badanych (19,6% populacji) sąd nie wyznaczył personalnie kuratora pomimo orzeczonego nadzoru kuratorskiego jako środka wychowawczego.

Nałożone na badanych przez sąd obowiązki i zakazy omówione zostały w poprzednim rozdziale.

Podsumowując wyniki badań zawarte w tym rozdziale należy stwierdzić, iż prawne uwarunkowania realizacji nadzoru różnicują badanych obu grup pod względem orzeczonego czasu nadzoru i terminu jego rozpoczęcia. Nie występują natomiast zasadnicze różnice pod względem doświadczenia kuratorów w prowadzeniu nadzorów, ani też – obowiązków wyznaczonych badanym do realizacji.

Indywidualizacja nadzoru kuratorskiego jako środka wychowawczego ma miejsce wyłącznie w sytuacji orzekania o wymiarze czasowym środka i uwarunkowana jest wiekiem biologicznym badanych.

### Rozdział III: Realizacja badanych nadzorów kuratorskich i ich skuteczność.

Podstawą oceny funkcjonowania nadzoru kuratorskiego były akta nadzoru, zawierające sprawozdania kuratorów społecznych z realizacji nadzoru, a w przypadku ich braku – wywiady środowiskowe dotyczące nieletnich, sporządzane przez kuratorów zawodowych. Kuratorzy społeczni składali do sądu sprawozdania z nadzoru średnio 1 raz w miesiącu. Przed upływem nadzoru sąd rodzinny decydował na ich podstawie o losie nieletniego, wydając postanowienie o uchyleniu bądź odwołaniu środka wychowawczego. Regularność wpływania sprawozdań do sądu nie świadczy w żaden sposób o jakości pracy wychowawczej kuratorów. Zdarzają się np. kuratorzy składający po 10 – 11 sprawozdań z ciągu roku nadzoru, mających jednobrzmiącą treść, zawierających za każdym razem: dokładny adres zamieszkania nieletniego, datę urodzenia, obszerne dane o członkach rodziny, a nawet o posiadanym martwym i żywym inwentarzu oraz stwierdzenie kuratora, iż zdaniem rodziny nieletni nie stwarza swoim zachowaniem żadnych kłopotów, albo też, że „jest zdrow i czuje się dobrze”. Takie sprawozdania w różnych odmianach stanowią zdecydowaną większość i w swojej formie są wiernym odbiciem wymogów „Ustawy...” odnoszących się do sporządzania wywiadów środowiskowych w sprawach nieletnich.

Ze sprawozdań tych wynika, iż kuratorzy nie zabiegają o bezpośrednie kontakty ze swoimi podopiecznymi – wystarcza im kontakt z rodziną nieletniego do zebrania nie sprawdzanych informacji. Rodzinę, szkołę lub zakład pracy, czy też posterunek MO kuratorzy traktowali wyłącznie jako źródło informacji o nieletnim, potrzebnej do przekazania sądowi, w żaden sposób nie wykorzystując ich dla celów wychowawczych. W żadnym z analizowanych sprawozdań z nadzoru nie było choćby prowizorycznego planu działań wychowawczych – w najlepszym przypadku podawany był termin, kiedy kurator zamierza odwiedzić rodzinę podopiecznego.

Częstotliwość kontaktów kuratora z nadzorowanym także nie świadczy o jakości tych kontaktów, ale można z niej wywnioskować o zainteresowaniu kuratora nieletnim. Częstotliwość tych kontaktów ujęłam w następujących kategoriach: kontakty systematyczne (średnio 1 raz w miesiącu), kontakty sporadyczne (1 raz na dwa – trzy miesiące) oraz brak kontaktów (1 raz w ciągu całego nadzoru, bądź całkowity brak). W badanej populacji zagadnienie to przedstawiało się następująco:

Tab. 22. Częstotliwość kontaktów kuratorów z nieletnimi.

Rodzaj kontaktu	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
systematyczny	13	29,5	2	16,7	15	26,8
sporadyczny	9	20,5	8	66,6	17	30,4
brak kontaktów	22	50,0	2	16,7	24	42,8
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Jak widać z powyższych danych, systematyczny kontakt kuratorów z nadzorowanymi wystąpił tylko w przypadku 26,8%, w tym większość stanowią kuratorzy nadzorujący nieletnich, którym sąd orzekł zawieszenie zakładu poprawczego. Aż w połowie przypadków tej kategorii badanych kurator bądź nie spotkał się podczas nadzoru ze swoim podopiecznym, bądź uczynił to tylko 1 raz w momencie podejmowania nadzoru.

Co trzeci nieletni natomiast rozmawiał ze swoim kuratorem 1 raz na kwartał – sytuacja ta dotyczy w większości przypadków badanych warunkowo zwolnionych z zakładu.

Naturalnie wartość wychowawcza rozmowy kuratora z podopiecznym nie jest możliwa do bezpośredniej oceny. Rozmowy te najczęściej polegały na uzyskaniu od nieletniego informacji o jego sytuacji życiowej, ale kuratorzy nie ingerowali w nią – w dwóch przypadkach tylko usiłowali pomóc nieletnim w uzyskaniu pracy, ale bezskutecznie.

Podobnie analizowany był kontakt kuratora z elementami najbliższego środowiska badanych, tj. z rodziną, szkołą (lub zakładem pracy) i organami MO. Wymienione elementy środowiska traktuję wyłącznie jako źródło informacji o nieletnim, ponieważ kuratorzy nie organizowali ich w środowisko wychowawcze. Tylko jeden kurator (z wyższym wykształceniem z zakresu resocjalizacji) włączył rodzinę i szkołę do procesu resocjalizacji nieletniego, odnosząc pożądany skutek. Problem kontaktów kuratorów z elementami środowiska nieletniego obrazuje poniższa tabela:

Tab. 23. Źródła informacji kuratorów o nieletnich.

Źródło informacji	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
rodzina, szkoła ( <i>zakład pracy</i> ) i MO	4	9,1	1	8,3	5	8,9
rodzina, szkoła ( <i>zakład pracy</i> ) lub rodzina, MO	11	25,0	2	16,7	13	23,2
wyłącznie rodzina	20	45,4	7	58,3	27	48,2
brak źródeł informacji	9	20,5	2	16,7	11	19,7
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Dane zawarte w tabeli informują, iż najczęstszym i jedynym źródłem informacji była rodzina nadzorowanego (48,2% populacji). Łącznie z innymi źródłami informacji o nieletnim, kuratorzy kontaktowali się z nią w 80,3%. Do czysto formalnych należy zaliczyć kontakty kuratorów ze szkołami (*jeden lub dwa razy w ciągu nadzoru*) oraz z organami MO. Porównując dane zawarte w Tab. 22 i 23 zauważa się, iż kuratorzy nadzorujący nieletnich z warunkowym zawieszeniem zakładu w znacznie wyższym odsetku kontaktowali się z rodzinami nadzorowanych, niż z nimi samymi – w 29,5% kuratorzy przez cały okres nadzoru odwiedzali rodziny, nie rozmawiając ani razu z podopiecznymi.

W związku z powyższym interesującym jest problem oddziaływań wychowawczych rodzin na nieletnich, tzn. czy podczas nadzoru kuratorskiego rodzice spełniali, czy też nie prawidłową opiekę wychowawczą nad nieletnim. Informacje na temat interakcji wychowawczych pomiędzy nieletnimi, a ich rodzicami kuratorzy dość wiernie w sprawozdaniach przekazywali, opisując je jako „podporządkowanie się” wymaganiom rodziców, bądź nie. Na ich podstawie wyróżniłam trzy jakości tych interakcji, okraślając je w kategoriach opieki wychowawczej rodziców: prawidłowej (*rodzice stawiają wymagania i egzekwują je*), nieprawidłowej (*rodzice stawiają wymagania wychowawcze, ale są bezsilni w ich egzekwowaniu*) oraz brak opieki (*rodzice nie stawiają żadnych wymagań wychowawczych, ponieważ uznają je za bezsensowne*). Problem ten przedstawia się następująco:

Tab. 24. Opieka wychowawcza rodziców nad badanymi.

Opieka wychowawcza	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
prawidłowa	13	29,5	9	75,0	22	39,3
nieprawidłowa	2	4,6	0	–	2	3,6
brak opieki	29	65,9	3	25,0	32	57,1
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Więcej niż połowa badanych (57,1%) pozbawiona była opieki wychowawczej rodziców podczas trwania nadzoru, w tym dotyczy taka sytuacja aż 65,9% nieletnich Grupy A. Odwrotne proporcje występują w przypadku opieki prawidłowej – aż 75,0% dotyczy ona badanych Grupy B.

Zachowanie nieletnich w czasie nadzoru, nie sterowane obowiązkami ani zakazami, obrazuje poniższa tabela. Dla jasności problemu, dane empiryczne odnoszą się do negatywnych przejawów zachowania.

Tab. 25. Negatywne funkcjonowanie badanych w podstawowych rolach społecznych.

Rodzaj zachowania	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
nie podejmowanie nauki lub pracy bądź porzucenie	19	43,2	4	33,3	23	41,4
kontakty ze środowiskiem zdemoralizowanym	17	38,6	3	25,0	20	35,7
spożywanie alkoholu	8	18,2	2	16,7	10	17,8
ucieczki z domu	12	27,3	2	16,7	14	25,0
unikanie wpływu wychowawczego rodziców	38	68,2	4	33,3	42	60,7
dokonanie czynu karalnego	25	56,8	1	8,3	26	46,4
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Zestawienie powyższych danych daje dość jasny pogląd na skuteczność nadzoru kuratorskiego, szczególnie w zakresie recydywy nieletnich – wynosi ona 46,6% i w 96% dotyczy badanych którym sąd zawiesił umieszczenie w zakładzie poprawczym. Ponadto, badanych obu grup różnicują zachowania wynikające z pełnienia roli członka rodziny – badani Grupy A dwukrotnie częściej uciekali z domu i unikali wpływu wychowawczego rodziców.

Niewątpliwie interesującym problemem jest ustosunkowanie się sądu rodzinnego do efektu zastosowanego środka wychowawczego. Postępowanie sądu w tym względzie reguluje art. 11 §3 i 4 oraz art. 87 §3 i 4 „Ustawy...”. Otóż zgodnie z art. 11 §3, jeśli nieletni uchyla się od nałożonych na niego obowiązków lub nadzoru, albo jeśli zachowanie jego wskazuje na dalszą demoralizację, sąd może odwołać warunkowe zawieszenie zakładu poprawczego i umieścić go w zakładzie. Ponadto – §4 tego-ż artykułu mówi, iż „jeżeli w okresie próby i w ciągu dalszych 3 miesięcy odwołanie warunkowego zawieszenia nie nastąpiło, orzeczenie o umieszczeniu w zakładzie poprawczym z mocy prawa uważa się za niebyłe”. Takie samo brzmienie ma art. 87 w §3 i 4, odnoszący się do nieletnich warunkowo zwolnionych z zakładu.

Z analizy akt sprawy nieletnich wynika jednak, iż prócz postanowień sądu wynikających z powyższych artykułów, istniały także inne, będące kuriozalnym połączeniem obu paragrafów art. 11 i art. 87. Są to mianowicie postanowienia sądu o uchyleniu środka, uznaniu go za niebyły, z racji dokonania kolejnego czynu karalnego w trakcie trwania środka. Uzasadnieniem takiego postanowienia jest ukończenie przez nieletniego 17 lat.

Sprawę nieletniego prowadzi wówczas odrębnie sąd rejonowy, ale bez żadnych informacji ze strony sądu rodzinnego na temat zastosowanego nieskutecznego środka wychowawczego.

W badanej populacji postanowienia sądu rodzinnego o uchyleniu bądź odwołaniu środka wychowawczego, przedstawiają się następująco:

Tab. 26. Postanowienie sądu rodzinnego w przedmiocie zakończenia środka wychowawczego.

Rodzaj postanowienia	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
uchylenie środka (art. 11 §4 i art. 87 §4)	20	45,5	10	83,4	30	53,6
uchylenie środka z powodu czynu karalnego	13	29,5	1	8,3	14	25,0
odwołanie środka	10	22,7	1	8,3	11	19,6
powtórne zastosowanie środka z powodu dokonania czynu karalnego	1	2,3	0	–	1	1,8
<b>Razem</b>	<b>44</b>	<b>100,0</b>	<b>12</b>	<b>100,0</b>	<b>56</b>	<b>100,0</b>

Wobec więcej, niż połowy badanych sąd rodzinny uznał środek wychowawczy w postaci nadzoru kuratora za pozytywnie zakończony, uzasadniając swoje postanowienie osiągnięciem efektów resocjalizacyjnych, ponieważ żaden z nieletnich tej kategorii nie dokonał czynu karalnego.

Pozostali badani, w liczbie 26 (46,4% populacji) dokonali czynu karalnego w czasie trwania środka. Wobec jednego z nich sąd postąpił zgoła niekonwencjonalnie – w sytuacji popełnienia czynu karalnego w trzecim roku trwania nadzoru nad nim, postanowił jeszcze raz zastosować ten sam środek, także na okres trzech lat.

Sąd zatem uznał, iż w przypadku 26 badanych nadzór kuratorski nie spełnił swego zadania wobec nieletnich. Powstaje więc pytanie: czy sąd za pośrednictwem kuratorów zawodowych interweniował w nieprawidłowo przebiegające nadzory i w jaki sposób? Ponieważ sprawozdania wpływają na ogół regularnie, kuratorzy zawodowi mają możliwość systematycznej kontroli nadzorów sprawowanych przez kuratorów społecznych i – ingerowania w ich sposób postępowania wobec nieletnich.

Ingerencja kuratorów zawodowych w nadzory polegała na następujących działaniach:

1. wydanie polecenia kuratorowi społecznemu oraz działania własne (rozmowa z nieletnim, kontaktowanie się ze szkołą i rodziną oraz sporządzanie wywiadu o nieletnim) – 2 przypadki (3,6%),
2. wydawanie poleceń kuratorom społecznym – 4 przypadki (7,2%),

3. wyłącznie działania własne – 16 przypadków (28,5%),

4. brak interwencji – 34 przypadki (60,7%).

W nadzory nad nieletnimi, którzy dokonali czynu karalnego, kuratorzy zawodowi ingerowali w 13 przypadkach, co stanowi 50% tej grupy. W rejestrze działań interwencyjnych kuratorów zawodowych na uwagę zasługuje fakt nie mobilizowania kuratorów społecznych do podejmowania działań wychowawczych – łącznie tylko w 6 przypadkach kuratorzy zawodowi ponaglali kuratorów społecznych do kontaktów ze szkołą, lub przekazania informacji o nadzorowanym.

Podsumowując zatem dane empiryczne na temat przebiegu nadzorów nad badanymi należy ocenić działanie sądu rodzinnego za pomocą kuratorów społecznych jako wyłącznie formalne, tj. nie mające wpływu na jakość ich postępowania wobec nieletnich. Dowodzą tego rozmiary „recydywy” nieletnich i ich negatywne (*prawie w połowie przypadków*) ustosunkowanie się do ról społecznych. Kuratorzy społeczni nie podejmowali ani psycho-, ani socjotechnicznych działań, zawodowi zaś – nie mobilizowali kuratorów społecznych do działań wychowawczych.

#### Rozdział IV: Efektywność nadzoru kuratorskiego jako środka wychowawczego i jego uwarunkowania.

Diagnoza efektywności nadzoru kuratorskiego jako środka wychowawczego dotyczyła oceny względnie trwałych zachowań, odzwierciedlających stosunek badanych do podstawowych ról społecznych, takich jak: rola ucznia, członka rodziny, kolegi i obywatela (*w znaczeniu przestrzegania prawa*). Dodatkowym elementem diagnozy była „rola podopiecznego”, wyrażająca się w podporządkowaniu się, bądź nie, orzeczeniu sądowemu wymagającemu poddania się nadzorowi.

Zachowania nieletnich analizowane były podczas całego okresu wykonywania środka, niezależnie od tego, czy trwał on rok, dwa, czy trzy lata, a po każdym roku trwania nadzoru formułowana była diagnoza częstkowa.

Takie postępowanie badawcze miało na względzie rozpoznanie celowości stosowania wobec nieletnich nadzorów dłuższych, niż jeden rok.

Efektywność nadzoru, ze względu na zastosowany środek poprawczy, obrazuje poniższa tabela:

Tab. 27. Zastosowany środek poprawczy, a efektywność nadzoru.

Efektywność nadzoru	Grupa A		Grupa B		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
wysoka	16	36,4	6	50,0	22	39,3
niska	2	4,5	4	33,4	6	10,7
ujemna	26	59,1	2	16,6	28	50,0
Razem	44	100,0	12	100,0	56	100,0

Tak więc, połowa badanych nieletnich uległa w czasie nadzoru kuratorskiego dalszej desocjalizacji, przy czym zdecydowaną większość stanowią nieletni, wobec których sąd orzekł warunkowe zawieszenie zakładu poprawczego. Czynu karalnego dokonało 26 badanych tej kategorii – dwaj pozostali zachowywali się w każdej z ról społecznych destruktywnie, nie popełniając jedynie czynu karalnego. Być może, czyn taki nie został ujawniony. Sąd jednak uznał ich za zresocjalizowanych i uchylił środek.

Niska efektywność nadzoru dotyczy tylko 10,7% badanych, w tym proporcjonalnie wyższy odsetek odnosi się do badanych warunkowo zwolnionych z zakładu poprawczego. Efektywność niska oznacza, iż w trakcie nadzoru nie wystąpił ani proces

resocjalizacji, ani desocjalizacji – pełnione przez badanych role społeczne miały charakter zachowawczy.

Wspólną cechą badanych tej kategorii była całkowita izolacja od środowiska rówieśniczego – zarówno konstruktywnego, jak i destruktywnego.

Wysoka efektywność nadzoru jako środka wychowawczego, tj. taka, którą znamionowały zachowania badanych wskazujące na zaistnienie procesu resocjalizacji, odnosi się tylko do 39,3% populacji, w tym aż w 50% dotyczy badanych Grupy B. Mylnym byłoby jednak wnioskowanie o skuteczniej prowadzonych nadzorach w tej grupie badanych. Analiza warunków nadzoru dokonana w poprzednim rozdziale wykazała, iż nie było znaczących różnic w postępowaniu kuratorów w stosunku do badanych obu grup, w związku z czym sądę, iż większa skuteczność środka wychowawczego w przypadku badanych warunkowo zwolnionych miała związek z krótkim okresem nadzoru (80% badanych miało orzeczony nadzór na 1 rok) oraz – wiekiem (20 – 21 lat).

Wysoka efektywność nadzoru diagnozowana była pod kątem widzenia udziału kuratora społecznego. Otóż okazało się, iż efektywne działania resocjalizacyjne kuratorów odnoszą się tylko do 14 badanych, co stanowi 25% całej populacji. W ośmiu przypadkach proces resocjalizacji wystąpił bez udziału kuratorów – zaistniał dzięki działaniu wychowawczemu rodziny nieletnich.

Cząstkowe diagnozy efektywności środka wychowawczego ujawniły, iż poszczególne lata nadzoru niewiele się od siebie różnią i znajdują się na poziomie efektywności niskiej. Średnia arytmetyczna obliczona w oparciu o wskaźniki efektywności nadzoru po pierwszym roku jego trwania wynosi 1,2, po drugim – 1,3, po trzecim – 1,1. Wskaźniki te upoważniają do wnioskowania, iż najbardziej efektywny był drugi rok nadzoru, najmniej – trzeci. Wniosek ten potwierdza mediana, która pierwszy i drugi rok nadzoru sytuuje na poziomie niskiej efektywności (odpowiednio 1,3 p-ta i 1,4 p-ta) trzeci natomiast na poziomie efektywności ujemnej (0,9 p-ta). Interesującym jest tu fakt, iż w przypadku 19 nadzorów orzeczonych na 3 lata, 6 z nich zostało zakończonych z powodu dokonania czynu karalnego po 1 roku trwania, 5 – po 2 latach, a 4 po trzech latach odwołano bądź uchylono z tego-ż powodu. Pozytywnie 3-letni okres nadzoru zakończył się tylko w 4 przypadkach, co stanowi 21% badanych tej kategorii.

Pedagogiczna ocena efektywności nadzoru kuratorskiego pozwala na porównanie jej z oceną sądową, wyrażającą się w postanowieniu o zakończeniu środka. Obrazuje to zagadnienie poniższa tabela:

Tab. 28. Postanowienie sądu rodzinnego o zakończeniu nadzoru w świetle jego efektywności.

Efektywność nadzoru Rodzaj postanowienia	wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
uchylenie ze względu na pozytywny wynik	22	100,0	6	100,0	2	7,1	30	53,6
odwołanie bądź uchylenie ze względu na negatywny wynik	0	–	0	–	25	89,3	25	44,6
ponowienie środka	0	–	0	–	1	3,6	1	1,8
<b>Razem</b>	<b>22</b>	<b>100,0</b>	<b>6</b>	<b>100,0</b>	<b>28</b>	<b>100,0</b>	<b>56</b>	<b>100,0</b>

Porównanie powyższych danych daje jasny pogląd na kryteria oceny wartości nadzoru, stosowane przez sąd. Jest ono właściwie tylko jedno: czyn karalny. Jeśli w czasie trwania środka nie wystąpił, nieletniego uznaje się za zresocjalizowanego. Dowodem na takie twierdzenie jest uchylenie środka dwóm nieletnim, wobec których jego działanie miało wartość ujemną – nie uczyli się oni i nie pracowali, pili alkohol, przyjaźnili się z notowanymi przez MO rówieśnikami, rodzice nie mieli żadnego wpływu na ich postępowanie, a kuratorom nie udało się z nimi skontaktować. W takich sytuacjach wręcz nieprawdopodobne jest uzasadnienie postanowienia sądu o uchylenie środka, wyrażone słowami: „nieletni spełnił nałożone nań obowiązki” zważywszy na fakt, iż nie były one im wyznaczone.

Zgodność pedagogicznej diagnozy efektywności nadzoru – z sądową, odnosi się zatem wyłącznie do tych nieletnich, którzy dokonali podczas nadzoru czynu karalnego, ewidentnego dowodu dalszej desocjalizacji.

Po roku od ustania nadzoru kuratorskiego ponowiłam badanie jego efektywności w celu sprawdzenia, na ile trwałe były skutki jego działania w warunkach niezależności badanych od orzeczenia sądu. Informacje na temat sposobu pełnienia przez badanych ról społecznych, uzyskałam za pomocą kwestionariuszy wywiadów środowiskowych, przeprowadzonych przez funkcjonariuszy MO. Badana populacja liczyła tylko 29 osób, jako że pozostali bądź umieszczeni byli w zakładzie poprawczym, bądź odbywali karę pozbawienia wolności, a jednego badanego nie udało się odszukać pod żadnym z kilku adresów.

Tab. 29 Efektywność nadzoru kuratorskiego po roku od jego ustania w świetle efektywności diagnozowanej w czasie postanowienia sądu o uchyleniu tego środka.

Efektywność nadzoru w momencie ustania

Efektywność nadzoru po upływie roku	wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
wysoka	16	72,7	3	50,0	0	–	19	33,9
niska	1	4,5	1	16,7	0	–	2	3,6
ujemna	4	18,2	2	33,3	2	7,1	8	14,3
Razem	21	95,4	6	100,0	2	7,1	29	51,8

Efektywność nadzoru po roku od jego ustania wykazuje pewne różnice w stosunku do efektywności ocenianej w momencie ustania, mianowicie: efektywność ujemna zwiększyła się z 50% do 60,7%, wysoka – zmalała z 39,3% do 33,9%, także efektywność niska zmalała z 10,7% do 3,6%.

Tak więc, wysoka efektywność nadzoru po roku od jego upływu potwierdziła się tylko w przypadku 16 badanych, co stanowi 28,6% całej populacji. Na uwagę zasługuje niewątpliwie zmiana zachowania niektórych badanych po upływie środka wychowawczego, mianowicie pięciu nieletnich, wobec których nadzór kuratora osiągnął wartość wysoką, po upływie roku zmieniło zachowanie na społecznie niekorzystne, a jeden z nich popełnił przestępstwo. Natomiast z pośród badanych, których efektywność nadzoru oceniałam jako niską, trzech pełniło w konstruktywny sposób role społeczne, dwóch – w destruktywny, w tym jeden dokonał czynu karalnego. Negatywnie funkcjonowali w środowisku badani, których efektywność nadzoru oceniałam jako ujemną – jeden z nich także popełnił przestępstwo.

Łącznie, po roku od ustania nadzoru kuratorskiego powrotność do przestępstwa badanej populacji wynosi 51,8% (29 osób).

Poziomy efektywności nadzoru kuratorskiego uwarunkowane były działaniem wielu, czynników, analizowanych w poprzednich rozdziałach. Badając ich wpływ na efektywność nadzoru, będąc jej odnośnikiem do efektywności diagnozowanej w momencie zakończenia środka, jako że diagnoza ta była jednym z celów podjętych badań. Zgodnie z układem treści niniejszej publikacji, przedstawię kolejno rodzaje zależności występujących pomiędzy badanymi zmiennymi, a efektywnością nadzoru kuratorskiego, ujmując je w następujących kategoriach:

1. czynniki określające stopień wykolejenia społecznego,

2. czynniki prognostyczne,

3. czynniki prawne, ustawowe,

4. czynniki określające postępowanie kuratorów społecznych wobec nieletnich podczas nadzoru.

Ad.1. Stopień wykolejenia społecznego nieletnich w świetle poziomów efektywności nadzoru, obrazuje poniższa tabela:

Tab. 30. Stopień wykolejenia społecznego w aspekcie poziomów efektywności nadzoru kuratorskiego.

Efektywność nadzoru / Stopień wykolejenia	wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
niski	8	72,7	0	–	3	27,3	11	100,0
średni	9	32,1	4	14,3	15	53,6	28	100,0
wysoki	5	29,4	2	11,8	10	58,8	17	100,0
	22	39,3	6	10,7	28	50,0	56	100,0

$$\chi^2 = 6,9188 \quad df = 4 \quad p = 0,1402 \quad C = 0,33$$

Wartość testu „chi-kwadrat” wskazuje na brak zależności istotnej statystycznie pomiędzy stopniem wykolejenia społecznego badanych, a efektywnością nadzoru kuratorskiego. Istnieje jedynie tendencja do wystąpienia zależności o niskiej korelacji. Analiza procentowa danych zawartych w tabeli uwidacznia fakt, iż badani o niskim stopniu wykolejenia w znacznej większości poddali się procesowi resocjalizacji, w związku z czym efektywność nadzoru nad nimi przyjęła wartość wysoką. I odwrotnie: wobec badanych o wysokim stopniu wykolejenia nadzór kuratorski w najwyższym odsetku przyjął wartość ujemną. Podobna sytuacja dotyczy nieletnich o średnim stopniu wykolejenia. Brak zależności istotnej statystycznie pomiędzy badanymi zmiennymi można wyjaśnić faktem złożoności zmiennej „stopień wykolejenia społecznego”. Składa się na nią kilka czynników, mających prawdopodobnie różną wartość diagnostyczną. Przypuszczenie to skłoniło mnie do ich analizy statystycznej, której wyniki obrazuje poniższa tabela:



Tab. 31. Zależność statystyczna pomiędzy składnikami diagnozy stopnia wykołejenia społecznego badanych, a poziomem efektywności nadzoru kuratorskiego.

Zmienna	Wartość statystyczna	Rodzaj zależności
typ rodziny ze względu na strukturę	$\chi^2=2,4003$ $p=0,3011$ $C=0,20$	brak
typ rodziny ze względu na patologię	$\chi^2=9,0065$ $p=0,0609$ $C=0,37$	silna tendencja do wystąpienia zależności istotnej
sytuacja szkolna	$\chi^2=8,7795$ $p=0,0668$ $C=0,37$	silna tendencja do wystąpienia zależności istotnej
rodzaj czynu karalnego	$\chi^2=17,4075$ $p=0,0016$ $C=0,49$	istotna statystycznie o umiarkowanej korelacji
liczba czynów karalnych	$\chi^2=1,8459$ $p=0,3973$ $C=0,18$	brak
współsprawstwo	$\chi^2=5,6914$ $p=0,2234$ $C=0,30$	brak
kontakty ze środowiskiem zdemoralizowanym	$\chi^2=10,2775$ $p=0,0360$ $C=0,39$	istotna statystycznie o niskiej korelacji
spożywanie alkoholu (w tym odurzanie się)	$\chi^2=2,7678$ $p=0,2506$ $C=0,21$	brak
symbole podkultury przestępczej	$\chi^2=4,1729$ $p=0,1241$ $C=0,26$	tendencja do wystąpienia zależności istotnej
stosowane uprzednio przez sąd środki wychowawcze	$\chi^2=0,0848$ $p=0,9598$ $C=0,04$	brak

Jak widać z danych zawartych w tabeli, w istotny sposób na efektywność nadzoru wpływały takie składniki diagnozy, jak: rodzaj czynu karalnego i kontakty ze środowiskiem zdemoralizowanym. Z dużą dozą prawdopodobieństwa wpływ na efektywność nadzoru należy także uznać czynniki wykazujące tendencję do wystąpienia zależności istotnej, tj.: typ rodziny ze względu na patologię, sytuację szkolną badanych (*doświadczenia szkolne*) oraz posiadane symbole podkultury przestępczej, świadczące o identyfikowaniu się z grupą przestępczą. Zgodnie z powyższym, wysokiej efektywności nadzoru w większości przypadków towarzyszyły:

1. czyn karalny w postaci gwałtu,

2. brak kontaktów ze środowiskiem zdemoralizowanym, bądź – wyłącznie ze zdemoralizowanymi rówieśnikami,
3. brak patologii w rodzinie,
4. brak niepowodzeń szkolnych, lub – powtarzanie tylko jednej klasy,
5. nie posiadanie symboli podkultury przestępczej.

Ujemna efektywność nadzoru najczęściej powiązana była z:

1. czynem karalnym w postaci przywłaszczenia mienia i włamania,
2. kontaktami ze zdemoralizowanymi rówieśnikami i osobami dorosłymi,
3. przestępczością i alkoholizmem w rodzinie,
4. niepowodzeniami szkolnymi, tj. powtarzaniem dwóch i więcej klas oraz częstymi wagarami,
5. posiadaniem symboli podkultury przestępczej.

Niewątpliwie interesującym jest fakt, iż na efektywność nadzoru nie miała wpływu struktura rodziny, tj. posiadanie przez nieletnich obojga rodziców, bądź nie; liczba czynów karalnych i współsprawstwo w dokonywaniu czynów karalnych oraz spożywanie alkoholu, a także – bez wpływu na efektywność środka okazały się stosowane przez sąd środki wychowawcze przed zastosowaniem środka poprawczego.

W zasadzie brak zależności istotnej statystycznie pomiędzy stopniem wykołejenia społecznego nieletnich, a efektywnością nadzoru można by wyjaśnić prawidłowym działaniem wychowawczym w stosunku do nadzorowanych o wysokim stopniu wykołejenia, gdyby nie fakt, iż trzech badanych o niskim stopniu wykołejenia uległo desocjalizacji podczas nadzoru i aż piętnastu (53,6% tej kategorii) o stopniu średnim. Tym niemniej pięciu nieletnich o wysokim stopniu wykołejenia (29,4% tej kategorii) zmieniło swoje zachowanie na pozytywne.

W związku z powyższym skonfrontowałam zmienną: stopień wykołejenia społecznego ze zmiennymi: częstotliwość kontaktów kuratora z podopiecznym i opieka wychowawcza rodziny. Okazało się, że pomiędzy stopniem wykołejenia społecznego a częstotliwością kontaktów kuratora z badanymi nie występuje zależność – wręcz ujawnia się jej całkowity brak (*chi-kwadrat=1,5911*  $df=4$   $p=0,8104$ ) natomiast zmienna ta wykazuje tendencję (o górnej wartości progowej) do zaistnienia zależności istotnej statystycznie z opieką wychowawczą rodziny (*chi-kwadrat=6,0364*  $df=4$   $p=0,1964$   $C=0,31$ ). Wartość współczynnika C dowodzi wyraźniej, lecz małej zależności o niskiej korelacji. Tak więc można sądzić, iż na resocjalizację bądź desocjalizację nieletnich podczas trwania środka wychowawczego miała wpływ jakość opieki wychowawczej rodzin nieletnich, a nie działania kuratorów.

**Ad. 2.** Kolejną złożoną zmienną empiryczną, uwzględniającą przede wszystkim osobowościowe czynniki wskazujące na możliwości resocjalizacyjne badanych, jest prognoza resocjalizacyjna, którą w świetle poziomów efektywności nadzoru, przedstawia poniższa tabela:

Tab. 32. Prognoza resocjalizacyjna, a efektywność nadzoru.

Efektywność nadzoru Rodzaj prognozy	wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
korzystna	10	83,3	0	–	2	16,7	12	100,0
niekorzystna	12	27,3	6	13,6	26	59,1	44	100,0
<b>Razem</b>	<b>22</b>	<b>39,3</b>	<b>6</b>	<b>10,7</b>	<b>28</b>	<b>50,0</b>	<b>56</b>	<b>100,0</b>

$$\chi^2=12,573 \text{ df}=2 \text{ p}=0,0019 \text{ C}=0,43$$

Wskaźniki statystyczne wykazują zatem istotną statystycznie zależność pomiędzy zmiennymi, o umiarkowanej sile związku. Trafność prognozy jest więc wysoka: w 83,3% przypadków dotyczy prognoz korzystnych i w 72,7% – niekorzystnych (efektywność niska i ujemna).

Wysoka trafność prognozy świadczy niestety o dysfunkcjonalności nadzoru kuratorskiego jako środka wychowawczego – w przeciwnym wypadku, prognozy niekorzystne w większości powinny być nietrafne ze względu na zaistnienie procesu resocjalizacji.

Wartość statystyczną poszczególnych składników prognozy, prezentuje poniższa tabela:

Tab. 33. Zależność statystyczna pomiędzy składnikami prognozy resocjalizacyjnej, a poziomem efektywności nadzoru kuratorskiego.

Zmienna	Wartość statystyczna	Rodzaj zależności
poziom inteligencji	$\chi^2=7,9688 \text{ p}=0,0186 \text{ C}=0,35$	istotna statystycznie, o niskiej sile związku
typ osobowości	$\chi^2=12,2886 \text{ p}=0,0153 \text{ C}=0,42$	istotna statystycznie, o umiarkowanej sile związku
agresywność	$\chi^2=10,2058 \text{ p}=0,0371 \text{ C}=0,39$	istotna statystycznie, o niskiej korelacji
poziom edukacyjny	$\chi^2=11,7280 \text{ p}=0,0683 \text{ C}=0,42$	silna tendencja do wystąpienia zależności istotnej o umiarkowanej korelacji
obowiązki nałożone przez sąd	$\chi^2=0,0074 \text{ p}=0,9963 \text{ C}=0,01$	brak

Tak więc, wysoka efektywność nadzoru warunkowana była takimi czynnikami, jak: normalny poziom inteligencji, zrównoważony emocjonalnie typ osobowości, brak agresywności czynnej oraz poziom edukacyjny powyżej szkoły podstawowej.

Efektywności ujemnej towarzyszyły: poziom inteligencji poniżej normy, labilny emocjonalnie typ osobowości, występowanie agresywności czynnej i poziom edukacyjny mieszczący się w granicach szkoły podstawowej.

Nie miały natomiast żadnego wpływu na efektywność nadzoru obowiązki, które fragmentarycznie sąd na badanych nałożył.

Ad. 3. Zmiennymi empirycznymi wynikającymi z orzecznictwa sądowego oprócz zastosowanego środka poprawczego były: wymiar czasowy nadzoru kuratorskiego oraz termin jego podjęcia. Orzeczonej czas nadzoru w świetle jego efektywności, obrazuje poniższa tabela:

Tab. 34. Wymiar czasowy nadzoru, a jego efektywność.

Efektywność nadzoru Wymiar czasowy nadzoru	wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1 rok	8	50,0	3	18,7	5	31,3	16	100,0
2 lata	11	52,4	2	9,5	8	38,1	21	100,0
3 lata	3	15,8	1	5,3	15	78,9	19	100,0
<b>Razem</b>	<b>22</b>	<b>39,3</b>	<b>6</b>	<b>10,7</b>	<b>28</b>	<b>50,0</b>	<b>56</b>	<b>100,0</b>

$$\chi^2=10,4777 \text{ df}=4 \text{ p}=0,0331 \text{ C}=0,40$$

Jak widać z powyższych danych, zależność pomiędzy orzeczonym czasem nadzoru, a jego efektywnością jest istotna statystycznie o umiarkowanej sile związku, tzn. na im dłuższy czas nadzór był orzekany, tym gorsza była jego efektywność. Wśród badanych, wobec których orzeczono nadzór na 3 lata, aż w 78,9% miał on wartość ujemną, a tylko w 15,8% – wysoką. Zależność ta nie jest jednak tak oczywista jakby się wydawało, ponieważ orzeczone trzy lata nadzoru wykonano tylko w przypadku 8 badanych, co stanowi 42,1% tej kategorii nieletnich, w tym: wobec 3 badanych nadzór przyjął wartość wysoką, wobec jednego – niską i wobec pozostałych czterech – ujemną. Natomiast 57,9% badanych tej kategorii było pod nadzorem kuratora najwyżej półtora roku – ze względu na dokonanie ponownego czynu karalnego. W związku z powyższym sądzę, iż problem polega nie tyle na orzecznictwie wymiaru czasowego nadzoru, co na jego wykonaniu.

Tylko jeden badany miał korzystną prognozę resocjalizacyjną – pozostali zdecydowanie niekorzystną, o dużej kumulacji czynników negatywnych, w związku z czym nadzór kuratorski powinien być szczególnie intensywny wychowawczo. Tylko w jednym przypadku sąd nie wyznaczył personalnie kuratora nieletniemu do momentu popełnienia czynu karalnego – w pozostałych 18 przypadkach wszyscy badani mieli kuratorów. Termin rozpoczęcia wykonywania nadzoru nad nimi mieścił się w czasie od 2-3 tygodni (4 badanych) do 13-14 miesięcy (2 badanych).

Natomiast nadzory orzeczone na 1 rok wykonywane były tylko w 81,2%, ponieważ w trzech przypadkach sąd nie zdołał przez rok wyznaczyć kuratora (badani ci dokonali kolejnych czynów karalnych).

Jak widać z tabeli, orzeczone na 1 rok nadzór w 50% przyniósł pozytywne efekty. Zaznaczyć jednak należy, że dotyczą one wyłącznie badanych warunkowo zwolnionych z zakładu, a więc tych, których nadzór trwał praktycznie krócej niż rok. Rozpoczęcie wykonywania środka w przypadku tych badanych mieściło się w granicach czasowych od 2-3 tygodni (6 badanych) do 6 miesięcy (2 badanych).

Podobne proporcje odnoszą się do badanych, wobec których sąd orzekł środek na 2 lata, przy czym wysoka efektywność nadzoru dotyczy w tym przypadku nieletnich mających warunkowe zawieszenie zakładu.

Z problemem orzeczanego wymiaru czasowego nadzoru wiąże się integralnie termin jego rozpoczęcia, liczony od daty uprawomocnienia się orzeczenia sądowego, jako że określa on czas rzeczywistej realizacji nadzoru. Zagadnienie to ilustruje poniższa tabela.

Tab. 35. Termin rozpoczęcia wykonywania nadzoru w świetle jego efektywności.

Efektywność nadzoru Termin rozpoczęcia nadzoru	wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
do 4 tygodni	5	27,8	4	22,2	9	50,0	18	100,0
od 6 tyg. do 2,5 mies.	6	50,0	2	16,6	4	33,4	12	100,0
od 3 do 6 mies.	4	50,0	0	–	4	50,0	8	100,0
powyżej 9,5 mies.	7	63,6	0	–	4	36,4	11	100,0
nadzór nie realizowany	0	–	1	14,3	6	85,7	7	100,0
Razem	22	39,3	6	10,7	28	50,0	56	100,0

$$\chi^2=12,4525 \text{ df}=8 \text{ p}=0,1321 \text{ C}=0,43$$

Wartość testu wskazuje na istnienie tendencji do wystąpienia zależności istotnej statystycznie, współczynnik C – na umiarkowaną siłę tego związku. Nie można zatem wykluczyć istnienia zależności pomiędzy terminem rozpoczęcia nadzoru, a jego efektywnością, co potwierdza analiza procentowa danych zawartych w tabeli. Zaprzeczona ona jednak publikacjom, podnoszącym problem wpływu natychmiastowego rozpoczęcia nadzoru na jego resocjalizacyjne rezultaty: w przypadku prezentowanych badań jest akurat odwrotnie – im szybciej kuratorzy podejmowali nadzory, tym gorsza była ich efektywność. Wyjątek stanowi piąta pozycja tabeli: nadzór nie realizowany, gdzie w 85,7% przypadków tej kategorii badani popełnili czyny karalne. Interesującym jest natomiast rozpoczęcie wykonywania nadzoru po upływie 9,5 miesiąca od chwili uprawomocnienia się orzeczenia – w 63,6% przypadków efektywność nadzoru była wysoka – badani ci stanowią 31,8% kategorii nieletnich, nad którymi nadzór osiągnął wartość wysoką – wszyscy ci badani mieli orzeczone nadzór na dwa lata. Poszukiwanie wyjaśnienia tej zależności doprowadziło do ujawnienia wspólnej cechy tej grupy badanych – jest nią rodzaj czynu karalnego, z powodu którego środek został orzeczony, mianowicie: udział w zbiorowym gwałcie oraz – niski stopień wykolejenia społecznego.

Wśród badanych, wobec których środek wychowawczy miał wartość ujemną, najliczniej reprezentowani są ci, nad którymi nadzór rozpoczął się w czasie od dwóch do czterech tygodni – stanowią oni 32,1% tej kategorii badanych (9osób). Tylko jeden z tej grupy badanych nie dokonał czynu karalnego podczas nadzoru, pozostałym sąd odwołał bądź uchylił nadzór.

Omawianej wyżej zależności także nie można traktować formalnie – tabela ujawnia jedynie pewien układ danych empirycznych, natomiast szczegółowa analiza przypadków daje materiał do wnioskowania o przyczynach takiego stanu rzeczy. Otóż i w tym przypadku paradoksalny pedagogicznie wynik pomiaru statystycznego ma swoje źródło nie tyle w terminie podjęcia nadzoru przez kuratora, co przede wszystkim – sposobie realizacji nadzoru, w możliwościach wychowawczych kuratorów, a także – w nasileniu wykolejenia społecznego badanych.

**Ad. 4.** Przystępując do analizy statystycznej czynników określających postępowanie kuratorów społecznych wobec nieletnich podczas nadzoru, posłużę się najpierw zmiennymi odnoszącymi się do statusu zawodowego kuratorów i doświadczenia kuratorów w prowadzeniu nadzorów. Status zawodowy kuratorów, w świetle efektywności nadzorów, przedstawia się następująco:

Tab. 36. Status zawodowy kuratorów, w świetle efektywności nadzoru.

Efektywność nadzoru Status zawo- dowy kuratorów	wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
pracownik określonego zakładu pracy	15	46,9	4	12,5	13	40,6	32	100,0
emeryt lub rencista	6	35,3	2	11,8	9	52,9	17	100,0
brak danych	1	14,3	0	–	6	85,7	7	100,0
Razem	22	39,3	6	10,7	28	50,0	56	100,0

$$\chi^2=4,8921 \text{ df}=4 \text{ p}=0,2985$$

Jak widać, pomiędzy statusem zawodowym kuratorów, a efektywnością nadzorów, nie zachodzi zależność statystyczna. W kategorii kuratorów aktywnych zawodowo, w podobnych proporcjach nadzory miały efektywność wysoką, jak i ujemną. Emeryci natomiast (w tym – renciści) w połowie przypadków mieli ujemne efekty nadzoru, w 35,3% – pozytywne.

Analizując powyższe dane z perspektywy poziomów efektywności nadzorów, to w poziomie wysokim odsetek kuratorów czynnych zawodowo stanowi 68,1%, emerytów – tylko 27,3%. Natomiast w poziomie ujemnym, kuratorzy czynni zawodowo stanowią 46,4%, emeryci – 32,1%.

Doświadczenie kuratorów w prowadzeniu nadzorów, wyrażone liczbą zrealizowanych nadzorów, w świetle efektywności badanych nadzorów, obrazuje poniższa tabela:

Tab. 37. Doświadczenie kuratorów w prowadzeniu nadzorów, a efektywność badanych nadzorów.

Efektywność nadzoru Liczba nadzorów	wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
pierwszy <sup>x</sup>	3	21,4	0	–	11	78,6	14	100,0
od 3 do 10-ciu	4	36,4	3	27,2	4	36,4	11	100,0
powyżej 10-ciu	15	48,4	3	9,7	13	41,9	31	100,0
Razem	22	39,3	6	10,7	28	50,0	56	100,0

<sup>x</sup> – wśród kuratorów, którzy prowadzili pierwszy nadzór, w 9 przypadkach był to nadzór pierwszy i jedyny.

$$\chi^2=9,2580 \text{ df}=4 \text{ p}=0,0549 \text{ C}=0,38$$

Wartość testu „chi-kwadrat” wskazuje na wystąpienie istotnej statystycznie zależności pomiędzy doświadczeniem kuratorów w prowadzeniu nadzorów, a efektywnością nadzorów badanych, współczynnik C – na niską siłę tego związku. Szczególnie uwidacznia się ta zależność w przypadku kuratorów, którzy pełnili nadzór po raz pierwszy – w 78,6% efektywność nadzoru miała wartość ujemną. Kuratorzy, których doświadczenie wykracza poza 10 nadzorów, w najwyższym odsetku (48,4% przypadków) pełnili nadzory skuteczne, ale też – w nieco niższym odsetku (41,9% przypadków) – nieskuteczne.

Kolejną zmienną empiryczną jest postępowanie kuratorów społecznych wobec badanych podczas nadzoru. Odnoszę je do częstotliwości kontaktów z nadzorowanymi i kontaktów z elementami środowiska nieletnich, będących źródłami informacji o zachowaniu się badanych w podstawowych rolach społecznych.

Częstotliwość kontaktów z nadzorowanymi w aspekcie efektywności nadzoru, przedstawia poniższa tabela:

Tab. 38. Częstotliwość kontaktów kuratorów z nadzorowanymi.

Efektywność nadzoru Częstotliwość kon-	wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
systematyczna	10	66,7	0	–	5	33,3	15	100,0
sporadyczna	9	52,9	3	17,7	5	29,4	17	100,0
brak kontaktów	3	12,5	3	12,5	18	75,0	24	100,0
Razem	22	39,3	6	10,7	28	50,0	56	100,0

$$\chi^2=15,7683 \text{ df}=4 \text{ p}=0,0033 \text{ C}=0,47$$

Jak widać ze wskaźników statystycznych, częstotliwość kontaktów kuratorów z nadzorowanymi miała istotny statystycznie związek z efektywnością nadzoru – zmienne te korelują ze sobą w sposób umiarkowany.

Związek ten nie upoważnia do formułowania wniosków odnośnie działania wychowawczego kuratorów, ponieważ częstotliwość kontaktów nie jest tożsama z ich jakością wychowawczą. Tym niemniej faktem jest, iż w 66,7% przypadków systematycznego kontaktu kuratorów z podopiecznymi efektywność nadzoru osiągnęła wartość wysoką, natomiast przy braku kontaktów, w 75,0% przypadków, nadzory zakończyły się negatywnie.

Kontakty sporadyczne w większości przypadków (52,9%) miały resocjalizacyjny skutek, a tylko w 29,4% przypadków – negatywny.

Częstotliwość kontaktów kuratora z nadzorowanym odniosłam także do potrzeb wychowawczych poszczególnych badanych, uwzględnionych w prognozie resocjalizacyjnej. Analiza statystyczna wykazała jednak całkowity brak zależności pomiędzy tymi zmiennymi ( $\chi^2=0,3939$   $df=2$   $p=0,8212$   $C=0,08$ ). Oznacza to, iż częstotliwość kontaktów kuratorów z nadzorowanymi wynikała jedynie z sumienności kuratorów w wywiązywaniu się z obowiązku złożenia sprawozdania do sądu, a nie z potrzeb wychowawczych. Wniosek taki potwierdzają wskaźniki procentowe: w przypadku prognoz niekorzystnych, kontakty systematyczne wystąpiły tylko w 25,0%, sporadyczne – w 31,8%, brak kontaktów – w 43,2% badanych tej kategorii. W przypadku prognoz korzystnych, systematyczne kontakty miały miejsce w 33,3% przypadków, sporadyczne – w 25,0%, brak kontaktów wystąpił aż w 41,7% przypadków.

Także porównanie częstotliwości kontaktów kuratorów z badanymi, z ich stopniem wykojenia społecznego ujawniło całkowity brak zależności pomiędzy tymi zmiennymi ( $\chi^2=1,5911$   $df=4$   $p=0,8104$   $C=0,17$ ).

Ta nieadekwatność postępowania kuratorów wobec potrzeb wychowawczych w nadzorowaniu nieletnich zmusza do poszukiwania innych uwarunkowań, które wpłynęły na zróżnicowanie efektywności nadzoru. Zaliczyć do nich można kontakty kuratorów z elementami najbliższego środowiska badanych, tj. z rodziną, szkołą (zakładem pracy) i organami MO.

I w tym przypadku kontakty traktowane są formalnie, a ich częstotliwość, szczególnie w przypadku szkoły czy zakładu pracy oraz organów MO – w większości była sporadyczna. Problem ten obrazuje poniższa tabela:

Tab. 39. Kontakty kuratorów z elementami środowiska badanych, traktowane jako źródła informacji o zachowaniu się nadzorowanego.

Rodzaj	Efektywność nadzoru		wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
rodzina, szkoła (zakład pracy), MO	7	38,9	2	11,1	9	50,0	18	100,0		
wyłącznie rodzina	14	51,8	4	14,8	9	33,4	27	100,0		
brak źródeł	1	9,1	0	–	10	90,9	11	100,0		
Razem	22	39,3	6	10,7	28	50,0	56	100,0		

$$\chi^2=10,4256 \quad df=4 \quad p=0,0338 \quad C=0,40$$

Także w przypadku danych zawartych w powyższej tabeli, wskaźniki statystyczne informują o wystąpieniu zależności statystycznej pomiędzy zmiennymi o umiarkowanej sile związku. Rodzina, jako źródło informacji o badanych miała istotny wpływ na efektywność nadzoru, ale informacje ze strony rodziny w wysokich odsetkach towarzyszą zarówno wysokiej (95,4% tej kategorii badanych), jak i ujemnej efektywności nadzoru (63,4% tej kategorii badanych). Pojawia się zatem problem wiarygodności i rzetelności tych informacji w świetle rzeczywistych działań wychowawczych ze strony rodziny. Otóż informacje na temat interakcji wychowawczych pomiędzy nieletnimi i ich rodzicami, kuratorzy dość wiernie w sprawozdaniach przekazywali, opisując je jako „podporządkowanie się” wymaganiom rodziców, bądź nie. Na ich podstawie wyróżniłam trzy jakości tych interakcji, określając je w kategoriach opieki wychowawczej rodziców: prawidłowej (rodzice stawiają wymagania wychowawcze i egzekwują je), nieprawidłową (rodzice stawiają wymagania, ale nie potrafią ich egzekwować) oraz brak opieki wychowawczej (rodzice nie stawiają wymagań wychowawczych, ponieważ nie mają wpływu na zachowanie się swoich dzieci). Opisane sposoby sprawowania opieki rodziców nad badanymi w czasie trwania nadzoru kuratorskiego w świetle jego efektywności, obrazuje poniższa tabela:

Tab. 40. Opieka wychowawcza rodziców nad badanymi.

Opieka	Efektywność nadzoru		wysoka		niska		ujemna		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
prawidłowa	17	77,3	5	22,7	0	–	22	100,0		
nieprawidłowa	1	50,0	1	50,0	0	–	2	100,0		
brak opieki	4	12,5	0	–	28	87,5	32	100,0		
Razem	22	39,3	6	10,7	28	50,0	56	100,0		

$$\chi^2=44,2562 \quad df=4 \quad p=0,000001 \quad C=0,45$$

Jak widać z analizy statystycznej, pomiędzy opieką wychowawczą rodziców nad badanymi, a efektywnością nadzoru kuratorskiego występuje wysoce istotna zależność statystyczna o umiarkowanej sile związku.

Sądzę, że właśnie powyższe dane wyjaśniają dość jednoznacznie mechanizm funkcjonowania nadzoru kuratorskiego – jego efektywność jest wówczas wysoka, kiedy rodzina bardziej lub mniej świadomie podejmuje wobec swoich dzieci zabiegi resocjalizacyjne. I przeciwnie – efektywność nadzoru przyjmuje wartość ujemną wówczas, kiedy pomimo kontaktowania się kuratora z rodziną nadzorowanego, nie jest ona w stanie, bądź

nie chce podjąć działań wychowawczych. Patrząc na problem z punktu widzenia efektywności nadzoru, przy efektywności wysokiej prawidłowa opieka wychowawcza rodziców miała miejsce w przypadku 77,3% badanych, przy efektywności niskiej – w przypadku 83,3%, przy efektywności ujemnej brak tego typu zachowań rodziców.

Zależność efektywności nadzoru od częstotliwości kontaktów kuratorów z nadzorowanymi i ich rodzinami znajduje w tym miejscu wyjaśnienie: systematyczne, pomimo formalności, kontakty kuratorów, jako przedstawicieli sądu, obligują rodziców do wzmożenia wysiłków wychowawczych – naturalnie tych rodziców, którzy mają możliwości ich podjęcia.

## Rozdział V: Charakterystyka badanej populacji kuratorów społecznych w świetle wymagań resocjalizacyjnych kuratorów zawodowych.

W badaniu ankietowym uczestniczyło 30,6% populacji kuratorów społecznych Sądu Wojewódzkiego w Białymstoku, w tym: 30,9% z Białegostoku, 23,6% z Bielska Podlaskiego i 38,9% z Sokółki. Badania dokonywane były podczas kwartalnych szkoleń kuratorów w każdym z wymienionych sądów.

Według relacji kuratorów zawodowych, frekwencja kuratorów społecznych na szkoleniu była frekwencją normalną, co oznacza, iż blisko 70% kuratorów w każdym z sądów bądź sporadycznie uczestniczy w szkoleniach, bądź wcale.

Badanie objęło 93 kuratorów społecznych, w tym: 64 kobiety (68,8%) oraz 29 mężczyzn (31,2%), w wieku od 26 do 74 lat. Najliczniejszą kategorią byli kuratorzy w wieku 51-60 lat (30,1%) oraz w wieku 41-50 lat (26,9%). Łącznie stanowi to 57,0% całej populacji (53 osoby).

Mniej liczną grupę stanowią kuratorzy w wieku 31-40 lat (20,4%) oraz w wieku 61-74 lat (16,1%). Najmniej licznie reprezentowany jest przedział wieku 26-30 lat (4,3%) oraz – powyżej 70 lat (2,2%).

W miastach, będących siedzibą sądu mieszka 80,6% badanych, na wsi – 19,4%.

Wykształcenie kuratorów przedstawia się następująco:

podstawowe	– 4,3%
zasadnicze zawodowe	– 1,1%
średnie ogólnokształcące	– 20,4%
średnie techniczne	– 21,5%
wyższe niepedagogiczne	– 6,4%
wyższe pedagogiczne	– 46,3%

Jak widać, wśród badanych najliczniejszą kategorię stanowią kuratorzy z wyższym wykształceniem pedagogicznym, a więc – nauczyciele, profesjonalnie zajmujący się wychowaniem.

Czynnych zawodowo jest 56 kuratorów (60,3% populacji), emerytów i rencistów – 37 (39,7%).

Staż pracy w nadzorowaniu nieletnich waha się w granicach od jednego roku do 45 lat. Najliczniejszą grupę stanowią kuratorzy, którzy pełnią nadzory od 2 do 5 lat (25,8%) oraz – od 6 do 10 lat (24,7%) – łącznie stanowią 50,5% całej populacji. Wysoki odsetek odnosi się także do kuratorów, którzy nadzorują nieletnich od 11 do 20 lat (29,1%), natomiast najmniej liczne grupy, to: kuratorzy pełniący nadzory 1 rok (11,8%) oraz – powyżej 20 lat (7,5%).

Fachowe przygotowanie do pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi posiada tylko dwóch kuratorów (2,1% populacji) – jeden ukończył IPSIR, drugi – IPS. Pozostałe 97,9%

badanych kuratorów nie ma merytorycznego przygotowania do pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi. W tej sytuacji interesującym staje się zagadnienie motywów skłaniających tych ludzi do pełnienia funkcji kuratora społecznego. Zadeklarowana w ankiecie motywacja jest następująca:

Tab. 41. Motywacja pełnienia roli kuratora dla nieletnich, w aspekcie rodzaju wykształcenia kuratorów.

Rodzaj motywacji	pedagogiczne		inne		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
chęć działania społecznego i wychowawczego, możliwość dodatkowego zarobku	9	20,9	0	–	9	9,7
chęć działania społ. i wychowawczego	11	25,6	15	30,0	26	27,9
wyłącznie chęć działania społecznego	1	2,3	8	16,0	9	9,7
wyłącznie chęć działania wychowawczego	22	51,2	24	48,0	46	49,4
wyłącznie nadmiar wolnego czasu	0	–	1	2,0	1	1,1
wyłącznie chęć dodatkowego zarobku	0	–	2	4,0	2	2,2
Razem	43	100,0	50	100,0	93	100,0

$$\chi^2=17,7303 \text{ df}=5 \text{ p}=0,0033 \text{ C}=0,40$$

Wskaźniki statystyczne informują, iż pomiędzy rodzajem wykształcenia kuratorów, a motywacją podjęcia się funkcji kuratora społecznego istnieje istotna statystycznie zależność o umiarkowanej korelacji.

Różnice pomiędzy obiema kategoriami kuratorów wyrażają się w tym, iż kuratorzy—nauczyciele motywują podjęcie funkcji kuratora dla nieletnich chęcią działania wychowawczego, w 20,9% przypadków łącząc je z dodatkowym zarobkiem, natomiast kuratorzy z innym wykształceniem niż pedagogiczne deklarując także chęć działania wychowawczego (w 78%) motywują podjęcie funkcji kuratora chęcią działania społecznego, a także – w 4,0% przyznają się do motywów czysto materialnych.

Chęć działania wychowawczego zadeklarowana przez 84,9% badanych (97,7% kuratorów-nauczycieli i 78,0% kuratorów z innym wykształceniem), ze względu na anonimowość ankiety, jest wielce prawdopodobna, tym niemniej chęci nie są tożsame z wiedzą i umiejętnościami. Otóż źródłem wiedzy kuratorów społecznych o resocjalizacji nieletnich, z racji pełnionych obowiązków – są kuratorzy zawodowi. To oni organizują

szkolenia, stawiają wymagania i kontrolują przebieg nadzorów.

Innymi słowy – kuratorzy zawodowi powinni egzekwować od kuratorów społecznych takie postępowanie wychowawcze, które warunkuje wystąpienie procesu resocjalizacji.

Odpowiedzi badanych kuratorów społecznych na pytania związane z powyższymi problemami, przedstawiają się następująco:

1. wymóg znajomości akt sprawy nieletniego przed podjęciem nadzoru znany jest 79,6% ankietowanych (w 79,1% – nauczycielom, w 80,0% – innym),
2. wymóg planowania działań wychowawczych wobec nieletniego – 73,2% badanych (w 72,1% – nauczycielom, w 74,0% – innym),
3. wymóg kontaktu ze szkołą, w której nieletni się uczy – 86,0% badanych (w 86,0% – nauczycielom i w 86,0% – innym),
4. wymóg kontaktu z zakładem pracy, jeśli nieletni pracuje – w 54,8% badanych (w 46,5% – nauczycielom i w 62,0% – innym),
5. wymóg kontaktu z poradnią zawodowo-wychowawczą w przypadkach trudnych – znany jest 35,5% ankietowanych (w 34,9% – nauczycielom, w 36,0% – innym),
6. wymóg kontaktu w sprawie nieletniego z organami MO – także 35,5% badanych (w 34,9% – nauczycielom i w 36,0% – innym).

Z wymogiem znajomości akt sprawy nieletniego nigdy nie spotkało się 2,2% kuratorów społecznych, z wymogiem planowania pracy wychowawczej – 10,7% kuratorów (w tym – 13,9% kuratorów-nauczycieli), z wymogiem kontaktu ze szkołą – tylko 1,1% badanych, z wymogiem kontaktu z zakładem pracy nieletniego – 12,9% badanych, z wymogiem kontaktu z poradnią zawodowo-wychowawczą bądź rodzinną – 20,4% badanych (w tym aż 26,0% kuratorów nie będących nauczycielami), z wymogiem kontaktu z organami MO – 12,9% ankietowanych (w tym: 23,2% kuratorów-nauczycieli).

Na pytanie o źródło uzyskiwanej pomocy w nadzorowaniu nieletnich badani w 100% wymienili kuratora zawodowego, a w 92,5% – wyłącznie.

W 4,3% prócz kuratora zawodowego źródłem uzyskiwanej pomocy był także sędzia rodzinny, w 3,2% – poradnia zawodowo-wychowawcza.

Z badań wynika więc, iż właściwie jedynym źródłem pomocy w prowadzeniu nadzoru przez kuratorów społecznych jest kurator zawodowy. O ile oczywistą jest pomoc kuratorów zawodowych w sprawach organizacji nadzoru i różnego rodzaju sprawach formalnych, o tyle poradnictwo wychowawcze i pomoc w opracowaniu strategii działań resocjalizacyjnych, wymaga wnikliwej analizy. Zagadnienie to nie było przedmiotem badań, tym niemniej zebrałam informacje na temat fachowego przygotowania kuratorów zawodowych, które dają pewien obraz ich kompetencji. Otóż w trzech sądach rejonowych, tzn. w Białymstoku, Bielsku Podlaskim i Sokółce zatrudnionych jest 18 kuratorów zawodowych, których poziom wykształcenia przedstawia się następująco:

- wyższe pedagogiczne ze specjalnością resocjalizacyjną – 2 osoby
- wyższe pedagogiczne bez specjalizacji resocjalizacyjnej – 3 osoby

wyższe niepedagogiczne + specjalizacja resocjalizacyjna – 2 osoby  
 wyższe prawnicze – 5 osób  
 średnie (ogólnokszt. lub ped.) + roczne studium metodyczno-przedmiotowe o kierunku resocjalizacyjnym dla nauczycieli – 6 osób

Jak wiadomo, wyższe studia pedagogiczne bez specjalizacji resocjalizacyjnej, a tym bardziej – prawnicze, nie dają absolwentom przygotowania do pracy resocjalizacyjnej, w związku z czym sądzę, że 8 kuratorów zawodowych (44,4%) nie ma moralnych uprawnień do zajmowania się tym wycinkiem rzeczywistości. O ile jednak pedagog bez specjalności resocjalizacyjnej może sprostać potrzebom poradnictwa wychowawczego, o tyle z całą pewnością prawnik jest tu bezradny.

Badani kuratorzy wypowiadali się także na temat oczekiwanej pomocy w prowadzeniu nadzoru. Oczekiwania te są następujące:

Tab. 42. Oczekiwania kuratorów społecznych odnośnie pomocy w nadzorze.

Wykształcenie kuratorów Oczekiwana pomoc	pedagogiczne		inne		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
kuratora zawodowego, psychologa i pedagoga	1	2,3	0	–	1	1,1
kuratora zawodowego, sędziego, pedagoga	2	4,65	0	–	2	2,2
kuratora zawodowego, sędziego	3	7	1	2,0	4	4,3
kuratora zawodowego, psychologa	2	4,65	0	–	2	2,2
kuratora zawodowego, pedagoga	3	7,0	7	14,0	10	10,7
sędziego, psychologa	0	–	1	2,0	1	1,1
kuratora zawodowego – wyłącznie	27	62,8	34	68,0	61	65,5
pedagoga – wyłącznie	0	–	2	4,0	2	2,2
psychologa – wyłącznie	1	2,3	2	4,0	3	3,2
niczyjej z wymienionych	4	9,3	3	6,0	7	7,5
Razem	43	100,0	50	100,0	93	100,0

$\chi^2=11,4173$   $df=9$   $p=0,2482$

Wskaźniki statystyczne przeczą istnieniu zależności istotnej statystycznie pomiędzy oczekiwaną pomocą w nadzorze, a rodzajem wykształcenia kuratorów. Pomoc wymienionych w tabeli osób w podobnych odsetkach dotyczy kuratorów-nauczycieli, jak i kuratorów bez wykształcenia pedagogicznego. Wypowiedzi kuratorów wskazują na fakt, iż w 80 przypadkach (86,0% populacji) oczekują oni pomocy ze strony kuratorów zawodowych, co nie oznacza, że pomoc ta jest wystarczająca, ponieważ w 20,4% równocześnie wymieniają pomoc pedagoga, psychologa lub sędziego rodzinnego. Więcej niż połowa ankietowanych (65,5%) oczekuje wyłącznie pomocy kuratora zawodowego.

Poradnictwa pedagogicznego potrzebuje 15 kuratorów (16,1% populacji), w tym 6 jest nauczycielami, 9 – nie. Pomocy psychologa potrzebuje tylko 7 kuratorów (7,5% populacji), w tym 4 nauczycieli i 3 kuratorów z innym wykształceniem. Tak małe zapotrzebowanie na pomoc pedagoga, a szczególnie psychologa jest wręcz nieprawdopodobna i odzwierciedla, jak sądzę, subiektywny pogląd kuratorów odnośnie własnych umiejętności resocjalizacyjnych.

Tylko 7 kuratorów nie potrzebuje pomocy w nadzorach – ich staż pracy kuratorskiej wynosi od sześciu do dwudziestu dziewięciu lat.

Tak więc, badaną populację kuratorów społecznych niezależnie od rodzaju wykształcenia charakteryzuje w większości przypadków korzystna społecznie motywacja pełnienia tej funkcji, dość znaczna świadomość konieczności zapoznawania się z aktami sprawy nieletniego, planowania pracy wychowawczej z nieletnim i kontaktu ze szkołą (ewentualnie – z zakładem pracy). Niska jest natomiast świadomość kontaktu z poradnią zawodowo-wychowawczą i organami MO.

Świadomość tych działań kuratorzy społeczni zawdzięczają kuratorom zawodowym, którzy niezależnie od poziomu merytorycznej wiedzy na temat procesu resocjalizacji nieletnich, stanowią podstawowe źródło pomocy w prowadzeniu nadzoru. Taki stan rzeczy kuratorzy społeczni aprobują, oczekując jednak (w niewielkich odsetkach) pomocy ze strony pedagoga i psychologa.



## Rozdział VI: Deklarowane zachowania kuratorów społecznych wobec nieletnich podczas realizacji nadzorów.

Głównym zadaniem ankiety było zebranie informacji odnośnie funkcjonowania kuratorów społecznych jako „narzędzi sprawczych” procesu resocjalizacji nieletnich. Z pewnością nie wszystkie uzyskane informacje są w pełni wiarygodne – ich źródłem jest przecież deklaracja badanych osób odnośnie interesujących mnie zagadnień, a nie rzeczywiste postępowanie. Zdając sobie z tego sprawę uważam jednak, że wypowiedzi kuratorów w ankiecie rzucają światło na sposób postępowania wychowawczego wobec nieletnich.

Ponieważ zasadniczą sprawą w podejmowaniu każdej pracy wychowawczej, nie tylko resocjalizacyjnej jest możliwie obszerna wiedza o przedmiocie wychowania, stanowiąca podstawę diagnozy wyjściowej procesu wychowawczego, chciałam się dowiedzieć, czy i w jakim stopniu kuratorzy korzystają z akt sprawy nieletniego. Uzyskałam następujące dane:

Tab. 43. Korzystanie z akt sprawy nieletniego przez kuratorów.

Wykształcenie kuratorów Korzystanie z akt sprawy	pedagogiczne		inne		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
tak, zawsze	23	53,5	23	46,0	46	49,5
czasami	18	41,9	25	50,0	43	46,2
nie, nigdy	2	4,6	2	4,0	4	4,3
Razem	43	100,0	50	100,0	93	100,0

$$\chi^2=0,6161 \text{ df}=2 \text{ p}=0,7349$$

Test statystyczny wskazuje na brak zależności istotnej statystycznie pomiędzy zmiennymi, co oznacza, że rodzaj wykształcenia kuratorów nie różnicuje rozpoczynania nadzoru od znajomości sytuacji psycho-społecznej nieletnich. Wymóg ten znany 74 kuratorom realizuje tylko 46, co stanowi 62,2% tej grupy kuratorów. Przewidując, iż zgodnie z Rozporządzeniem Min. Sprawidliwości z dnia 24 listopada 1986 r. w sprawie kuratorów sądowych, mogą mieć oni trudności w dostępie do akt sprawy, zapytałam o to w ankiecie. Okazało się, że 89 kuratorów, co stanowi 95,7% badanej populacji, nie ma żadnych trudności w dostępie do akt – zgłosiło je tylko czterech kuratorów (4,3% populacji), przy czym są to kuratorzy, którzy – w połowie zawsze, w połowie czasami z akt korzystają.

Ze względu na zupełny brak planów pracy wychowawczej z nieletnimi w aktach nadzoru, nie pytałam ankietowanych o nie.

Następnym zagadnieniem i to najtrudniejszym do obiektywnego zbadania, jest psycho- i socjotechniczne postępowanie kuratorów wobec nadzorowanych. Pomijając te obce dla kuratorów społecznych terminy, sformułowałam pytanie o najczęściej stosowane formy rozmowy wychowawczej oraz pytania o kontakty z rodziną, szkołą (zakładem pracy) i organami MO.

Wśród form rozmowy wychowawczej wyróżniłam następujące:

- 1 – pouczenie o wymaganiach, jakie powinien nieletni spełniać w czasie nadzoru, co w języku pedagogiki oznacza „przekazywanie informacji o społecznych oczekiwaniach”,
- 2 – przestrzeganie o skutkach niewłaściwego postępowania, czyli „antycypacja negatywnych następstw zachowań”,
- 3 – dyskusowanie z nieletnim o jego sytuacji życiowej, poparte argumentami wskazującymi na korzyści wynikające z właściwego postępowania, czyli „perswazja, połączona z antycypacją pozytywnych następstw zachowań”.

Te trzy formy rozmowy wychowawczej nie wyczerpują naturalnie listy wszystkich możliwych działań psychotechnicznych – wybrałam je z tego względu, iż są one w różnych wariantach najpowszechniej stosowane przez kuratorów społecznych, a zarazem – najprostsze w opisie.

Otrzymałam następujące odpowiedzi na to pytanie:

Tab. 44. Formy rozmowy wychowawczej kuratorów społecznych z nieletnimi.

Wykształcenie kuratorów Formy rozmowy wychowawczej	pedagogiczne		inne		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
przekazywanie informacji o społecznych oczekiwaniach, antycypacja negatywnych następstw zachowań, perswazja,	8	18,6	14	28,0	22	23,6
przekazywanie informacji o społecznych oczekiwaniach, perswazja,	5	11,6	4	8,0	9	9,7
przekazywanie informacji o społecznych oczekiwaniach, antycypacja negatywnych następstw zachowań,	5	11,6	4	8,0	9	9,7
antycypacja negatywnych następstw zachowań, perswazja,	3	7,0	2	4,0	5	5,4
perswazja – wyłącznie	21	48,9	19	38,0	40	43,0

c. d. tabeli na str. 80

przekazywanie informacji o społecznych oczekiwaniach – wyłącznie,	1	2,3	3	6,0	4	4,3
antycypacja negatywnych następstw zachowań – wyłącznie	0	–	4	8,0	4	4,3
Razem	43	100,0	50	100,0	93	100,0

$$\chi^2=6,6695 \text{ df}=6 \text{ p}=0,3525$$

Wskaźniki statystyczne przeczą wystąpieniu zależności istotnej statystycznie pomiędzy zmiennymi, co oznacza, iż wykształcenie kuratorów nie różnicuje stosowanych przez nich działań psychotechnicznych. Zarówno kuratorzy-nauczyciele, jak i kuratorzy nie mający wykształcenia pedagogicznego w podobnych odsetkach stosują podobne formy rozmowy wychowawczej. W rejestrze tych form najliczniej występuje perswazja (wyłącznie) – dotyczy 43,0% badanej populacji, przy czym częściej stosują ją kuratorzy—nauczyciele (48,9%), niż pozostali kuratorzy (38,0%).

Na drugim miejscu, w zdecydowanie niższym odsetku, kuratorzy deklarują stosowanie trzech wymienionych form (23,6% populacji) – najbardziej korzystny wariant ze wszystkich. W tym przypadku jednak kuratorzy-nauczyciele stanowią znacznie niższy odsetek, niż kuratorzy bez wykształcenia pedagogicznego.

Do sposobu rozmowy kuratora z nieletnim przywiązuję wielką wagę, jako że warunkuje ona wystąpienie interakcji pomiędzy nimi, a wymienione formy rozmowy, nawet w prostym, skrótowym ujęciu mogą sprzyjać procesowi resocjalizacji, bądź go uniemożliwić. Sądzę np., że przekazywanie informacji o społecznych oczekiwaniach powinno być „pierwszym krokiem” w kontakcie kuratora z nieletnim, jako że sąd rodzinny tego zabiegu nie czyni – nie nakłada żadnych obowiązków, nie stawia wymagań. W zdecydowanej większości przypadków wyznacza jedynie nadzór kuratora. Przekazywanie przez kuratora informacji o społecznych oczekiwaniach praktycznie powinno się sprowadzać do doprowadzenia do świadomości nadzorowanych, jakich zachowań się od nich oczekuje, jaki kierunek powinna przyjąć ich aktywność w wyznaczonym przez sąd czasie.

Wiąże się z tym w naturalny sposób – antycypacja następstw zachowań i perswazja. Bez przekazania informacji o społecznych oczekiwaniach metody te nie mają jednak większego znaczenia, ponieważ ich punkt odniesienia wówczas nie istnieje. Łącznie, tę formę rozmowy z nieletnim stosuje 44 kuratorów (47,3% ankietowanych), w tym 4 kuratorów posługuje się wyłącznie tą formą.

Antycypację następstw zachowań stosuje w rozmowie z podopiecznymi 40 kuratorów (43,0% populacji), przy czym wyłącznie tą formą posługuje się 4 kuratorów. Praktycznie, w większości przypadków sprowadza się ona do ukazywania negatywnych następstw zachowania nieletniego i wyraża się słowami: „jeśli będziesz nadal tak się

zachowywać, to pójdziesz do zakładu poprawczego”. Nie dla wszystkich nieletnich, jak wiadomo, jest to wystarczająca motywacja do zaniechania działań destruktywnych. Z kolei antycypacja pozytywnych następstw zachowań, aby była skuteczna, wymaga od kuratora znajomości psychiki nadzorowanego i wiedzy, czy te następstwa zachowań, które on uważa za pozytywne społecznie, są atrakcyjne dla nieletniego.

Podobne znaczenie ma także perswazja, którą stosuje 76 kuratorów (81,7% ankietowanych), która wymaga umiejętności argumentowania swoich racji. Wyłącznie taką formę rozmowy deklaruje aż 43,0% badanych, w tym – prawie połowa kuratorów-nauczycieli.

Działania socjotechniczne kuratorów społecznych badałam poprzez pytania o ich kontakt ze środowiskiem nieletniego, tzn. z rodziną, szkołą i organami MO. Ze względu na fakt, iż rodzina nieletniego jest dla kuratorów „uniwersalnym” źródłem informacji, pytałam ankietowanych nie o kontakty z rodziną, a o rzetelność tych informacji, co pozwala wnioskować o stosunku kuratorów do rodziny podopiecznego jako elementu środowiska wychowawczego. Zagadnienie to ilustruje poniższa tabela:

Tab.45. Poglądy kuratorów na temat rzetelności informacji o nieletnim ze strony jego rodziny.

Rzetelność informacji	Wykształcenie kuratorów		inne		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
zdecydowanie tak	4	9,3	4	8,0	8	8,6
raczej tak	17	39,6	18	38,0	35	37,6
raczej nie	16	37,2	20	40,0	36	38,7
zdecydowanie nie	6	13,9	8	16,0	14	15,1
Razem	43	100,0	50	100,0	93	100,0

$$\chi^2=0,2332 \text{ df}=3 \text{ p}=0,9721$$

Jak widać, rodzaj wykształcenia kuratorów i w tym przypadku nie różnicuje poglądów – w podobnych odsetkach wyrażają zaufanie do informacji rodzin o podopiecznych, jak też go nie mają. Ujmując łącznie odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”, stanowią one 46,2% wypowiedzi. Można wnioskować, iż kuratorzy ci polegają głównie na informacjach o nieletnim uzyskiwanych od ich rodzin. Pozostała część ankietowanych (53,8%), nie mając zaufania do informacji rodzin o nieletnich, prawdopodobnie sięga do innych źródeł informacji. Tym innym znaczącym źródłem informacji jest szkoła, do któ-

rej nieletni uczęszcza. Pogląd kuratorów społecznych na celowość utrzymywania kontaktów ze szkołą jest następujący:

Tab. 46. Pogląd kuratorów na celowość kontaktów ze szkołą.

Wykształcenie kuratorów Celowość kontaktów	pedagogiczne		inne		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
zdecydowanie tak	40	93,0	38	76,0	78	83,8
raczej tak	3	7,0	11	22,0	14	15,1
raczej nie	0	–	1	2,0	1	1,1
zdecydowanie nie	0	–	0	–	0	–
<b>Razem</b>	<b>43</b>	<b>100,0</b>	<b>50</b>	<b>100,0</b>	<b>93</b>	<b>100,0</b>

$$\chi^2=5,1249 \text{ df}=2 \text{ p}=0,0771 \text{ C}=0,28$$

Test – „chi-kwadrat” wskazuje na wystąpienie pomiędzy zmiennymi silnej tendencji do zależności istotnej statystycznie o niskiej korelacji, co oznacza, iż należy wykluczyć brak zależności pomiędzy rodzajem wykształcenia kuratorów, a ich poglądami na celowość kontaktów ze szkołą. Zdecydowana większość ankietowanych uznaje kontaktowanie się w sprawie nieletniego, za zabieg zdecydowanie potrzebny, w tym – kuratorzy-nauczyciele aż w 93,0%. Nie jest przekonanych do takiej konieczności 15,1% ankietowanych, w tym – 22,0% kuratorów z innym, niż pedagogiczne wykształcenie. Pogląd taki wynika prawdopodobnie z nie zawsze konstruktywnych doświadczeń kuratorów w kontaktach ze szkołą. Kontakty te mają naturalnie różną jakość – mogą polegać wyłącznie na zasięgnięciu informacji o podopiecznym, albo też – na współdziałaniu kuratora z nauczycielami w procesie resocjalizacji nieletniego. Stąd też następne pytanie ankiety dotyczyło deklaracji konkretnego działania kuratora na terenie szkoły. Zagadnienie to przedstawia się następująco:

Tab. 47. Rodzaj kontaktów kuratorów społecznych ze szkołą w sprawie podopiecznych.

Rodzaj kontaktów	Wykształcenie kuratorów		pedagogiczne		inne		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
zasięgnięcie informacji i współdziałanie z nauczycielami	30	69,8	36	72,0	66	70,9		
wyłącznie zasięgnięcie informacji	9	20,9	9	18,0	18	19,3		
brak kontaktów	4	9,3	5	10,0	9	9,8		
<b>Razem</b>	<b>43</b>	<b>100,0</b>	<b>50</b>	<b>100,0</b>	<b>93</b>	<b>100,0</b>		

$$\chi^2=0,1304 \text{ df}=2 \text{ p}=0,9369$$

Jak wynika ze wskaźnika statystycznego, pomiędzy jakością kontaktów kuratorów ze szkołą, a rodzajem ich wykształcenia nie zachodzi zależność istotna statystycznie. Zdumienie budzić może wysoki odsetek kuratorów w obu analizowanych grupach, którzy deklarują współdziałanie z nauczycielami podczas nadzoru. Otóż w praktyce to współdziałanie ma różny wymiar – w większości przypadków dotyczy ono jednorazowego kontaktu, w momencie podejmowania nadzoru i na tym koniec. Ponadto z opinii niektórych kuratorów wiadomo, iż lepiej jest sprawować nadzór nad nieletnim, jeśli szkoła nie wie, że jest pod nadzorem. Jest to jeszcze jeden przyczynek do refleksji nad tradycyjną represyjnością szkoły i niechęcią do działań resocjalizacyjnych.

Systematyczne kontaktowanie się kuratorów z posterunkiem MO, na którego terenie nieletni mieszkali, także było w badaniach przedmiotem analizy. Jej uzasadnieniem był fakt, iż posterunek MO był, zawsze informowany przez sąd o zastosowaniu wobec nieletniego nadzoru kuratora. Poza tym – dzielnicowi MO mieli najczęściej rozeznanie, jak się nieletni w środowisku zachowywali – przeprowadzali tzw. rozmowy profilaktyczne i ostrzegawcze, mające na względzie dostosowanie się ich do obowiązujących norm prawnych. Takie postępowanie MO wobec nieletnich miało walor dyscyplinujący. Analiza akt nadzoru ujawniła ewidentny brak kontaktów kuratorów z posterunkami MO – dość częstymi były przypadki dowiadywania się kuratorów o popełnieniu czynu karalnego przez nadzorowanych od kuratora zawodowego, poinformowanego o tym przez organa MO lub prokuraturę. Pytałam zatem kuratorów w ankiecie nie o ich kontakty z organami MO, a o poglądy na celowość utrzymywania takich kontaktów. Zdecydowana większość ankietowanych (77,4% populacji, w tym: 69,8% nauczycieli i 84,0% innych kuratorów) uważa, iż czasami trzeba kontaktować się z organami MO, a tylko 21,5% (w tym: 27,9% nauczycieli i 16,0% – innych) – że w każdym przypadku.

tylko 1 kurator (z wykształceniem pedagogicznym) uznał kontakty te za niecelowe.

Ze szczegółowej analizy wyżej przedstawionych danych empirycznych wynika, iż tylko 14 ankietowanych kuratorów podejmują nadzór nad nieletnim, nawiązując kontakt nie tylko z jego rodziną, ale także ze szkołą i organami MO. Stanowią oni 15,05% populacji, w tym: 16,3% kuratorów-nauczycieli i 14,0% kuratorów z innym wykształceniem.

Zdaję sobie sprawę z faktu, iż zaprezentowane wyniki badań nie odzwierciedlają w pełni rzeczywistości, tym niemniej dają pogląd na stan świadomości kuratorów w zakresie wychowania resocjalizującego i ich rzeczywiste działania. Stan świadomości jest zdecydowanie wyższy niż deklarowane zachowania – zarówno psycho-, jak i socjotechniczne, przy czym rodzaj wykształcenia nie różnicuje ani świadomości, ani realizacji nadzoru.

W powyższym kontekście interesującym jest problem napotykanych podczas nadzoru trudności. Otóż rejestr tych trudności jest bogaty i zróżnicowany – najczęściej ankietowani wymieniają po 2 lub 3 rodzaje trudności w różnych wariantach. Dla jasności zagadnienia wymieniam zatem w poniższej tabeli wyłącznie ich rejestr:

Tab. 48. Najczęściej napotymane przez kuratorów trudności w nadzorze.

Rodzaj trudności \ Rodzaj wykształcenia	pedagogiczne		inne		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
brak pomocy wychowawczej ze strony rodziny,	32	74,4	33	66,0	65	69,9
unikanie kontaktów przez nieletniego,	15	34,9	11	22,0	26	27,9
brak zaufania ze strony nieletniego,	10	23,2	15	30,0	25	26,9
nieprzychylnie nastawienie szkoły wobec nadzorowanego,	8	18,6	5	10,0	13	13,9
brak dostatecznej wiedzy o psychice nieletniego,	6	13,9	6	12,0	12	12,9
brak czasu na systematyczny kontakt z nadzorowanym,	5	11,6	3	6,0	8	8,6
nadmierna liczba nadzorów,	1	2,3	0	–	1	1,1
brak trudności	0	–	6	12,0	6	6,4

Jak widać z danych zawartych w tabeli, najczęściej napotykaną trudnością w nadzorze jest brak pomocy wychowawczej ze strony rodziny nadzorowanego. Zgłoszenie takiej trudności przez prawie 70% ankietowanych nie najlepiej o nich świadczy jako o kuratorach. Wszak – gdyby te rodziny były wydolne wychowawczo, ich dzieci nie byłyby podopiecznymi kuratorów – to rodzinom potrzebna jest fachowa pomoc pedagogiczna, a nie odwrotnie.

Co trzeci kurator ma kłopoty w fizycznym kontaktowaniu się z nieletnim i także – co trzeci – w psychicznym. Oba rodzaje trudności wskazują na brak interakcji pomiędzy kuratorem, a nieletnim. Nieletni nie respektują kuratora jako wychowawcy, w związku z czym istnieje pomiędzy nimi wyłącznie zewnętrzna, pozorna zależność, przy której proces resocjalizacji nie może wystąpić.

Kolejne trudności, zgłaszane w podobnych odsetkach, ale znacznie niższych, niż wyżej omawiane, to: nieprzychylnie nastawienie szkoły wobec nadzorowanego i brak dostatecznej wiedzy o psychice nieletniego. Pierwszą trudność można nazwać obiektywną – ma ona swoje źródło w niewydolności resocjalizacyjnej niektórych szkół, w których nieletniego traktuje się jak przysłowiową „kulę u nogi”. W takich przypadkach kurator społeczny istotnie niewiele może zdziałać.

Druga trudność natomiast – dyskwalifikuje kuratora jako wychowawcę, bowiem nieznanomość psychiki nieletniego uniemożliwia jakiegokolwiek skuteczne działania resocjalizacyjne. Przyczyną tego stanu rzeczy jest nie tylko nieznanomość zawartości akt sprawy nieletniego, lecz także – o wiele częściej – nieumiejętność wykorzystania wiedzy o nieletnim, zawartej w opinii psychologicznej i pedagogicznej.

Trudności formalne w sprawowaniu nadzoru, takie, jak: brak czasu na systematyczny kontakt z podopiecznym i nadmierna liczba nadzorów stanowią marginalne odsetki, w związku z czym należy sądzić, iż większość kuratorów ich nie ma.

Żadnych trudności w nadzorze nie ma 12,0% kuratorów nie będących nauczycielami, przy całkowitym braku tego rodzaju deklaracji ze strony kuratorów-nauczycieli. Staż pracy kuratorów nie mających trudności w nadzorze wynosi od jednego roku do 20 lat. Sądzę, iż deklarowanie przez nich braku trudności wychowawczych jest ich subiektywnym odczuciem i świadczyć może o wyłącznie formalnym sprawowaniu nadzorów.

Analizując rejestr trudności w nadzorze w świetle rodzaju wykształcenia kuratorów społecznych, zauważa się nieznaczne różnice – nauczyciele w nieco wyższych odsetkach niż kuratorzy z innym wykształceniem deklarują takie trudności, jak: brak pomocy w nadzorze ze strony rodzin nieletnich, unikanie kontaktów przez nieletniego, nieprzychylnie nastawienie szkoły wobec nadzorowanego, brak dostatecznej wiedzy o psychice nieletniego oraz brak czasu na systematyczny kontakt z podopiecznym. W zasadzie różnicuje obie grupy kuratorów jedynie deklaracja braku trudności wychowawczych.

Założenia badawcze, zawarte w problemach badawczych i hipotezie nr 1 uwzględniały diagnozę trzech zjawisk wychowawczych, towarzyszących realizacji przez sąd rodzinny „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich”, tj. : diagnozę stopnia wyko-  
lejenia społecznego nieletnich poddanych nadzorowi kuratorskiemu, diagnozę ich  
możliwości resocjalizacyjnych w trakcie nadzoru (*ujęta w postać prognozy*) oraz –  
diagnozę efektywności resocjalizacyjnej nadzoru, która była głównym celem badań.

Diagnoza stopnia wyko-  
lejenia społecznego ujawniła, iż badana populacja nieletnich  
była pod tym względem zróżnicowana: najwyższy odsetek stanowili nieletni o średnim  
stopniu wyko-  
lejenia (*50,0% populacji*) niższy – o wysokim stopniu wyko-  
lejenia (*30,4%  
populacji*) i najniższy – o niskim stopniu wyko-  
lejenia (*19,6% populacji*). Diagnoza  
stopnia wyko-  
lejenia społecznego badanych była z kolei jednym ze składników diagnozy  
możliwości resocjalizacyjnych nieletnich, uwzględniającej ponadto warunki osobowo-  
ściowe i środowiskowe, towarzyszące nieletnim podczas nadzoru.

Diagnoza możliwości resocjalizacyjnych badanych ujęta była w dwie kategorie:  
prognozy korzystnej resocjalizacyjnie, która dotyczyła tylko 21,4% badanych nieletnich  
i – niekorzystnej, odnoszącej się aż do 78,6% badanych. Formułowanie takich prognoz  
konieczne było ze względu na wyrobienie poglądu na potrzeby resocjalizacyjne bada-  
nych i skonfrontowanie ich z realizowanymi nadzorami.

Diagnoza efektywności nadzoru, formułowana po jego ustaniu, wykazała dysfun-  
kcyjność nadzoru kuratorskiego, a tym samym i sądu rodzinnego jako instytucji  
resocjalizacyjnej. Efektywność bowiem wysoka, oznaczająca wystąpienie procesu reso-  
cjalizacji nieletnich podczas nadzoru, wystąpiła tylko w przypadku 39,3% badanych,  
natomiast ujemna, charakteryzująca się pogłębieniem desocjalizacji nieletnich – aż w  
50,0%. Co drugi badany zatem popełnił podczas nadzoru kuratora ponowny czyn karal-  
ny.

Niska efektywność nadzoru, przy której także nie wystąpił proces resocjalizacji,  
dotyczy 10,7% badanych nieletnich.

Efektywność nadzoru badana po roku od jego ustania wykazuje różnice w stosunku  
do efektywności diagnozowanej w momencie ustania nadzoru, mianowicie: efektywność  
wysoka zmalała do 33,9%, niska – do 3,6%, natomiast ujemna – zwiększyła się o 10,7%.  
Tak więc ujemna efektywność nadzoru kuratorskiego po roku od jego ustania wyniosła  
60,7%, w tym – powrotność do przestępstwa wynosi łącznie 51,8% (*29 przypadków*).

Można zatem przyjąć, iż efektywność nadzoru diagnozowana w momencie jego  
ustania jest zjawiskiem względnie trwałym – z tendencją do pogarszania się w miarę  
upływu czasu.

Badania poszukujące uwarunkowań efektywności nadzoru kuratorskiego nastawione  
były na trzy płaszczyzny: orzecznictwa sądowego, wykonywania nadzorów przez kurato-  
rów społecznych i warunki psycho-społeczne badanych nieletnich. W takiej kolejności

przedstawione będą niżej wnioski empiryczne.

1. Orzekanie sądu o zastosowaniu nadzoru kuratorskiego wobec nieletnich jest dalece  
niezgodne z postanowieniami u. p. n., nakazującymi indywidualizowanie orzeczeń w  
zależności od ich warunków osobowościowych i środowiskowych, ponieważ:

- a) sędziowie nie wykorzystują przy orzekaniu nadzoru opinii psychologicznych i  
pedagogicznych o nieletnich, zawartych w ich aktach sprawy;
- b) kuratorów społecznych wyznacza się przypadkowo, gdyż jedynym kryterium jest  
bliskość miejsca zamieszkania kuratora i nadzorowanego;
- c) jedynym elementem indywidualizacji orzecznictwa jest czasowy wymiar nadzoru  
(*od 1 roku do 3 lat*), którego kryterium jest wyłącznie poziom edukacyjny nieletnich,  
związany najczęściej z ich wiekiem biologicznym (*im niższy poziom edukacyjny  
nieletniego, tym dłuższy okres nadzoru*). Statystyczne porównanie czasowego wymia-  
ru nadzoru i jego efektywności ujawnia istotną statystycznie zależność, ale odwrotnie  
proporcjonalną, tzn. na im dłuższy czas nadzór był orzekany, tym gorsza była jego  
efektywność. Fakt ten dowodzi pozorności indywidualizacji, a przede wszystkim –  
mechanicznego orzekania czasu nadzoru;
- d) personalne wyznaczanie kuratorów nieletnim w przewidzianym „Ustawą...” czasie  
miało miejsce tylko w 10,7% przypadków. Najczęściej nadzór rozpoczął się po 4  
tygodniach od uprawomocnienia się orzeczenia sądu (21,4%) oraz od 9,5 miesiąca do  
14 miesięcy (19,6%).

Z analizy statystycznej wynika, iż pomiędzy terminem rozpoczęcia nadzoru przez  
kuratorów, a jego efektywnością istnieje tendencja do wystąpienia zależności istotnej  
statystycznie, co oznacza, iż zależności wykluczyć nie można. Szczegółowa analiza  
danych ujawnia zależność paradoksalną pedagogicznie, mianowicie im później nadzo-  
ry były podejmowane, tym lepsza była ich efektywność. Szczególnie widoczne jest to  
zjawisko w przypadku badanych, nad którymi nadzory rozpoczęły się po 9,5 mies. – w  
63,6% przypadków efektywność nadzoru była wysoka.

Należy zatem przypuszczać, iż w takich sytuacjach proces resocjalizacji uruchomiony  
został bez udziału kuratorów;

e) status zawodowy kuratorów społecznych, którym powierzono nadzory nad badany-  
mi (*aktywni zawodowo – emeryci lub renciści*), nie różnicuje w istotny sposób  
efektywności nadzoru, tym niemniej wyższy odsetek nadzorów o wysokiej efektyw-  
ności dotyczy kuratorów aktywnych zawodowo, niż emerytów i przeciwnie: wyższy  
odsetek nadzorów o efektywności ujemnej, odnosi się do emerytów, niż do kuratorów  
pracujących;

f) sąd orzekając nadzór kuratora, powierza nieletnich kuratorom o różnym doświadc-  
zeniu w prowadzeniu nadzorów i fakt ten nie budzi na ogół zastrzeżeń. Badania  
ujawniły jednak istotną statystycznie zależność pomiędzy doświadczeniem kuratorów,  
a efektywnością nadzoru ( $p=0,049$ ). Związek ten szczególnie widoczny jest w przy-  
padku kuratorów, których nadzór nad badanymi był pierwszym nadzorem – w 78,6%

efektywność była ujemna. Świadczy to nie tylko o przypadkowości doboru kuratorów (jeśli w ogóle o doborze można mówić), ale też i przede wszystkim – o braku przygotowania merytorycznego tych kuratorów do podjęcia nadzoru. Wieloletnie doświadczenie kuratorów w prowadzeniu nadzorów także nie zastępuje fachowego przygotowania do pracy wychowawczej z nieletnimi – wśród kuratorów, którzy mają co najmniej 10-letnie doświadczenie, odsetek efektywności wysokiej wynosi tylko 48,4%, natomiast ujemnej 41,9%. Różnice są niewielkie, a tym samym wymowne.

2. Wykonywanie nadzorów nad nieletnimi przez kuratorów społecznych w zdecydowanej większości przypadków jest odzwierciedleniem obowiązków, które nakłada na kuratorów Rozporządzenie Min. Sprawiedliwości (z dnia 24.XI. 1986 r.), tzn. polega na zbieraniu informacji o nieletnich i przekazywaniu ich sądowi w postaci sprawozdania. Kuratorzy są formalnym przedłużeniem „ramienia sądu” i tylko w takim aspekcie można ich oceniać:

a) systematyczne kontakty kuratorów z podopiecznymi (1 raz w m-cu) miały miejsce tylko w 26,8% przypadków, sporadyczne (1 raz na dwa – trzy m-ce) – w 30,4% przypadków, brak kontaktów wystąpił w przypadku 42,8% badanych. Pomiędzy częstotliwością kontaktów kuratorów z nadzorowanymi, a efektywnością nadzoru zachodzi istotna statystycznie zależność na poziomie  $p=0,0033$ , uwidoczniająca się w następujących proporcjach: kontaktom systematycznym w 66,7% towarzyszy wysoka efektywność nadzoru, ale też – w 33,3% – ujemna, kontaktom sporadycznym – w 52,9% efektywność wysoka, ale też – w 29,4% – ujemna. Natomiast przy braku kontaktów kuratorów z nieletnimi, ujemna efektywność nadzoru wystąpiła aż w 75,0%, ale też – w 12,5% – wysoka;

b) częstotliwość kontaktów kuratorów z nadzorowanymi nie miała związku ani z potrzebami wychowawczymi, ani też z nasileniem wykołajenia społecznego nieletnich;

c) najpowszechniejszym źródłem informacji o nieletnim jest dla kuratorów jego rodzina – w 80,3%. W wielu przypadkach kuratorom wystarczał kontakt z rodziną podopiecznego – z nieletnim spotkali się tylko raz podczas nadzoru, albo też wcale. Ze szkołą (lub zakładem pracy) badanych kuratorzy kontaktowali się tylko w 32,1% i były to najczęściej kontakty jednorazowe.

Pomiędzy źródłami informacji kuratorów, a efektywnością nadzoru zachodzi istotna statystycznie zależność ( $p=0,0338$ ), która trudna byłaby do wyjaśnienia bez analizy opieki wychowawczej rodziców nad badanymi w czasie trwania nadzoru. Analiza ta wskazała bardzo istotną statystycznie zależność pomiędzy opieką wychowawczą rodziców, a efektywnością nadzoru ( $p=0,000001$ ). Wskaźniki te upoważniają do wniosku, iż kontakty kuratorów z rodzicami nieletnich były czynnikiem mobilizującym do wzmożenia opieki wychowawczej: przy prawidłowej opiece rodziców ujemna efektywność nadzoru nie wystąpiła, natomiast w sytuacji braku tejże opieki, efektywność ujemna miała miejsce aż w 87,5%;

d) sąd rodzinny nie ingerował w formalnie prowadzone przez kuratorów społecznych nadzory – kuratorzy zawodowi ingerowali tylko w 6 nadzorów ponaglając kuratorów społecznych do kontaktów ze szkołą, lub – złożenia sprawozdania z nadzoru. W przypadkach ewidentnie negatywnych nadzorów nie mobilizowali kuratorów społecznych do działania wychowawczego – sami je podejmowali, niestety bez pozytywnych skutków.

3. Analiza statystyczna warunków psycho-społecznych badanych, ujęta w prognozie resocjalizacyjnej i efektywności nadzoru wykazała, iż pomiędzy tymi zmiennymi zachodzi istotna statystycznie zależność na poziomie  $p=0,0019$ . Na tak wysoką trafność prognoz złożyły się zawarte w nich czynniki o różnej jednak wartości statystycznej. Istotnymi statystycznie okazały się: poziom inteligencji badanych, typ osobowości w wymiarach intro- i ekstrawersji i agresywność.

Czynniki, które wykazują tendencję do wystąpienia zależności istotnej statystycznie z efektywnością nadzoru, należą: poziom edukacyjny badanych w czasie trwania nadzoru oraz stopień wykołajenia społecznego, którego składniki także miały różną wartość statystyczną. Istotnymi statystycznie były: rodzaj czynu karalnego i kontakty ze środowiskiem zdemoralizowanym, natomiast tendencję do wystąpienia zależności wykazały: typ rodziny ze względu na patologię, sytuacja szkolna badanych (przed zastosowaniem przez sąd środka) oraz posiadane przez nieletnich symbole podkultury przestępczej.

Czynniki nieistotnymi statystycznie okazały się:

w prognozie: obowiązki nałożone przez sąd na badanych,

w diagnozie: typ rodziny za względu na strukturę, liczba czynów karalnych, współsprawstwo w ich dokonywaniu, spożywanie alkoholu oraz stosowane przez sąd środki wychowawcze przed orzeczeniem objętym badaniami.

4. Ze szczegółowej analizy przypadków pod kątem doboru ich do badań wpływa wniosek wykraczający poza założenia metodologiczne, a odnoszący się do orzekania sądu o zastosowaniu środka wychowawczego i poprawczego, mianowicie: sąd orzekając te środki nie stosuje żadnego racjonalnego kryterium wobec nieletnich. Badanych grup nie różnicuje bowiem w zasadniczy sposób ani stopień wykołajenia społecznego, ani czynniki osobowościowe i środowiskowe, przemawiające za izolacją, bądź – nie. Ponadto, badani wobec których orzeczono bezwzględne umieszczenie w zakładzie poprawczym w wyższym odsetku wywodzą się z rodzin niepatologicznych, niż badani z orzeczonym zawieszeniem zakładu. Dodać też należy, że tylko wobec 33,4% nieletnich umieszczonych w zakładzie sąd stosował uprzednio nadzór kuratora – wobec 66,6% nieletnich nie stosowano żadnych środków wychowawczych.

Sformułowana zatem przed podjęciem badań hipoteza potwierdziła się tylko częściowo. Jej prawdziwość odnosi się wyłącznie do osobowościowych i środowiskowych czynników warunkujących efektywność wychowawczą nadzoru. Czynniki prawne, które gwarantuje „Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich” bądź nie miały wpływu na efektywność nadzoru, bądź też miały wpływ ujemny. Weryfikacja hipotezy doprowadziła

więc do jednoznacznego wniosku: sąd rodzinny nie tylko nie jest instytucją resocjalizującą, ale wręcz dysfunkcyjną, ponieważ jego narzędzia działania nie powodują procesu resocjalizacji nieletnich, są jedynie narzędziami zbierania informacji o nieletnich, wykorzystywanych przez sąd tylko w przypadku dokonania ponownego czynu karalnego.

Założenia badawcze zawarte w hipotezie nr 2 całkowicie zostały potwierdzone, mianowicie : pomiędzy deklarowaną świadomością resocjalizacyjną i postępowaniem wobec nieletnich kuratorów-nauczycieli i kuratorów nie mających pedagogicznego wykształcenia nie ma istotnych różnic:

1. świadomość potępowania resocjalizacyjnego w obu grupach kuratorów znajduje się na tym samym poziomie, przy czym, źródłem wiedzy na ten temat są kuratorzy zawodowi i od nich też w większości przypadków oczekiwana jest pomoc w prowadzeniu nadzoru,
2. postępowanie kuratorów wobec nieletnich także nie jest zróżnicowane rodzajem wykształcenia – ani w zakresie diagnozowania przypadków, ani zachowań psycho- i socjotechnicznych,
3. napotykane trudności wychowawcze w nadzorze są w tym samym stopniu udziałem kuratorów-nauczycieli, co i kuratorów z innym, niż pedagogiczne wykształceniem,
4. jedyną zmienną różnicującą obie grupy kuratorów, jest motywacja podjęcia roli kuratora społecznego: kuratorzy-nauczyciele częściej motywują podjęcie roli chęcią działania wychowawczego, w 20,9% przypadków łącząc je z dodatkowym zarobkiem, natomiast kuratorzy z innym wykształceniem niż pedagogiczne deklarując także chęć działania wychowawczego, częściej wymieniają chęć działania społecznego, a więc nie związanego bezpośrednio z wychowaniem.

Wyniki badań ujawniły zatem, iż kuratorzy z wykształceniem pedagogicznym funkcjonują w nadzorach w taki sam sposób, jak kuratorzy z innym, niż pedagogiczne wykształceniem. Należy w związku z tym wnioskować, iż obie kategorie kuratorów, przed podjęciem nadzorów, powinny być merytorycznie przygotowane do działalności resocjalizacyjnej.

## Rozdział VIII: Optymalny model wychowania resocjalizującego w ramach nadzoru kuratorskiego.

Istniejący system kurateli sądowej dla nieletnich, ze względu na dysfunkcyjność resocjalizacyjną, wymaga radykalnej reformy. Kierunek zmian wytycza właśnie jego nieefektywność, będąca skutkiem przecenienia przez ustawodawcę działania prawa w oderwaniu od racjonalnych zasad wychowania resocjalizującego.

Podstawowym problemem, na który od kilkunastu lat zwraca się uwagę w piśmiennictwie, jest status kuratora dla nieletnich – zarówno społecznego, jak i zawodowego. Nie negując potrzeby istnienia kuratorów społecznych (*w ograniczonym jednak zakresie*), nadzory nad nieletnimi powinni sprawować fachowcy w zakresie resocjalizacji, a więc – kuratorzy zawodowi, będący jednocześnie pedagogami. Pogląd taki wypływa z faktu, iż resocjalizowanie nieletnich polega na reformowaniu ich osobowości w kierunku zmiany motywacji zachowań i postaw nie tylko w odniesieniu do pełnionych ról społecznych, ale przede wszystkim – do otaczającej ich rzeczywistości i do samych siebie.

Najsukcesowniejszym, a niedocenianym sposobem przeciwdziałania przestępczości nieletnich jest uczenie zachowań konstruktywnych poprzez wytworzenie w środowisku nieletniego „systemu bodźców zamierzonych, obliczonych na osiągnięcie celów wychowawczych”<sup>1</sup>. Tworzenie warunków psychicznych dla uruchomienia mechanizmów resocjalizacyjnych, jak też umiejętność posługiwania się odpowiednimi technikami i metodami wychowawczymi, warunkuje jakość procesu resocjalizacji, a od kuratora wymaga rzetelnego warsztatu pedagogicznego.

Zaproponowany niżej optymalny model wychowania resocjalizującego wymaga spełnienia tego właśnie warunku – w przeciwnym razie będzie bezużyteczny. Celem jego funkcjonowania bowiem jest optymalna resocjalizacja nieletnich, dokonywana przez odpowiednio dobrany zespół działań pedagogiczno-interwencyjnych, w oparciu o interdyscyplinarny model wychowania resocjalizującego<sup>2</sup>. Model ten zawiera wszystkie aktualnie istniejące składniki systemu, ale ukierunkowany jest nie na efekty działania instytucji w kategoriach formalnych, lecz na efekty działania instytucji w kategoriach merytorycznych, tj. odnoszących się do funkcjonowania „społecznej osobowości” nieletniego, jako rezultatu działań resocjalizacyjnych. Poszczególne elementy modelu tworzą zwartą całość postępowania resocjalizującego – są ze sobą sprzężone na zasadzie prawa przyczynowo-skutkowego i realizują ten sam cel generalny. Zasadniczymi „narzędziami sprawczymi” funkcjonowania modelu są ludzie, którzy proces resocjalizacji uruchamiają i realizują poprzez adekwatną do swoich kompetencji i możliwości strategię i procedurę resocjalizacyjną.

Model zatem zawiera cztery kolejno po sobie następujące elementy, odnoszące się zarówno do orzecznictwa sądowego, jak i wykonywania nadzoru kuratorskiego:

1. **Orzeczenie sądu rodzinnego** o zastosowaniu nadzoru kuratorskiego jest pier-

wszym elementem systemu, uruchamiającym cały proces postępowania resocjalizującego. W związku z tym, podstawą orzeczenia powinny stanowić: diagnoza stopnia wykołejenia społecznego (*demoralizacji*) nieletniego oraz – diagnoza jego osobowościowych i środowiskowych możliwości resocjalizacyjnych. Obie diagnozy powinny warunkować indywidualizację nadzoru w zakresie: doboru kuratora do nadzoru, wyznaczenia nieletniemu obowiązków do realizacji podczas nadzoru, oraz wyznaczenia czasu trwania nadzoru. Jednak czas trwania nadzoru nie powinien być wyznaczony w oparciu o czas kalendarzowy – choćby z tej prostej przyczyny, iż nikt nie jest w stanie przewidzieć, ile czasu trzeba na rzeczywistą zmianę postępowania. Nadzór kuratorski powinien być zatem orzekany na taki okres czasu, w którym nastąpi zdecydowana zmiana zachowania nieletniego, tj. kiedy realizowane przez niego role społeczne będą miały charakter pozytywny.

W związku z powyższym, w orzekaniu o zastosowaniu nadzoru kuratorskiego uczestniczyć powinien nie tylko sędzia, ale – na równych prawach – pedagog sądowy, odpowiedzialny za diagnozowanie przypadków, a tym samym mający wpływ na orzecznictwo.

**2. Podjęcie nadzoru przez kuratora** powinno nastąpić nie później, niż w dwa tygodnie po uprawomocnieniu się orzeczenia sądu o zastosowaniu nadzoru. Pierwszą czynnością kuratora powinno być przeanalizowanie akt sprawy nieletniego, w tym zapoznanie się: z diagnozą stopnia wykołejenia społecznego i prognozą resocjalizacyjną. Kolejną – nawiązanie kontaktu z nieletnim i jego rodziną, a w konsekwencji – opracowanie projektu działań wychowawczych, zmierzającego do:

- a) usuwania przyczyn negatywnego zachowania nieletniego,
- b) tworzenie warunków psychicznych, umożliwiających zaistnienie procesu resocjalizacji,
- c) dobrania metod postępowania wychowawczego i zaprojektowania realnych sojuszników do tworzenia środowiska wychowawczego.

**3. Podjęcie działań resocjalizacyjnych** wymaga od kuratora wytworzenia interakcji psychicznej pomiędzy nim, a nadzorowanym. Jest ona niezbędnym warunkiem skuteczności metod wychowawczych stosowanych przez kuratora, a jednocześnie – bywa najtrudniejszym momentem podczas całego nadzoru.

Równoległe z działaniami psychotechnicznymi, kurator musi organizować społeczne środowisko nieletniego w środowisko wychowawcze. Konieczne jest tu rzeczywiste współdziałanie wychowawcze kuratora z rodziną nieletniego, wychowawcą klasy i nauczycielami, ponieważ z reguły nieletniemu potrzebna jest nie tylko opieka wychowawcza, ale i dydaktyczna – reformowanie nastawień emocjonalnych wobec otaczającej nieletniego rzeczywistości uwarunkowana jest zmianą nastawień poznawczych. Ponadto, możliwości resocjalizacyjne wychowawcy klasy w zakresie funkcjonowania nieletniego w roli ucznia i członka konstruktywnej grupy rówieśniczej – są niezastąpione.

Zarówno rodzina, jak i szkoła dysponują szerokimi możliwościami operowania wychowawczymi metodami dyscyplinującymi – wzmacniającymi zachowania korzystne wychowawczo i eliminującymi niekorzystne. Kurator ma te możliwości znacznie ograniczone.

Koniecznością jest także współdziałanie kuratora z terenowymi organami policji w zakresie informacji o pozaszkolnych kontaktach nieletniego.

W zależności od potrzeb, kurator sądowy powinien mieć do dyspozycji fachową pomoc w osobie psychologa.

**4. Diagnoza konstatająca efektywność nadzoru kuratorskiego** pod względem resocjalizacyjnym jest ostatnim elementem modelu. Powinna być podstawą postanowienia sądu o: 1) uchyleniu nadzoru, 2) ewentualnej zmianie środka, lub 3) odwołaniu środka.

Postanowienie o uchyleniu nadzoru powinno mieć miejsce wówczas, kiedy nieletni spełni obowiązki nałożone przez sąd, tzn. kiedy pełnione przez niego role społeczne będą miały charakter konstruktywny, zgodny z oczekiwaniami kuratora i sądu.

Postanowienie sądu o zmianie środka (*np. na odpowiedzialny nadzór rodziców*) powinno wystąpić wówczas, kiedy po określonym czasie nadzoru rodzice nieletniego są w stanie sami sprawować opiekę wychowawczą, bez ingerencji kuratora.

Postanowienie sądu o odwołaniu środka, czyli o odwieszeniu warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym, wymaga całkowitej reorientacji. Sąd powinien odwoływać środek nie tylko w sytuacji popełnienia przez nieletniego czynu karalnego podczas nadzoru, ale także wówczas, kiedy nadzorowany lekceważy orzeczenie sądu nie stosując się do jego poleceń. Jeśli np. przez 6 miesięcy trwania nadzoru kurator nie jest w stanie uruchomić procesu resocjalizacji nieletniego, tzn. podopieczny nie chodzi do szkoły, ucieka z domu, przyjaźni się z rówieśnikami karanymi przez sąd, nadużywa alkoholu, to pomimo, iż nie popełnił czynu karalnego, powinien mieć środek odwołany.

Teza taka ma swoje uzasadnienie wychowawcze. Otóż konsekwencja wymagań wychowawczych jest jedną z podstawowych zasad wychowania, a świadomość konsekwentnego działania sądu może mieć dla nieletnich (*szczególnie tych, którzy dopuścili się czynu karalnego po raz pierwszy*) znaczenie prewencyjne, dyscyplinujące.

Przypuszczam jednak, iż realizacja zaproponowanego modelu wychowania resocjalizującego w większości przypadków uniemożliwi zarówno dokonywanie czynów karalnych przez nadzorowanych, jak też lekceważenie orzeczeń sądowych.

Centralnym ogniwem tego modelu jest kompetentny kurator, który poza osobistym oddziaływaniem wychowawczym, animuje szeroko pojęty proces resocjalizacji w środowisku społecznym nieletniego – wydobywa z niego czynniki wychowawcze reformujące osobowość nadzorowanego.

Model ten nie wymaga zmian strukturalnych w systemie kurateli sądowej. Koniecznością jest natomiast reforma merytoryczna jego elementów składowych, wyrażająca się



w ścisłym powiązaniu prawa dla nieletnich oraz teorii i praktyki wychowania resocjalizującego, a praktycznie – we współdziałaniu sądów rodzinnych z kuratorami zawodowymi na zasadzie jednego, kompetentnego organizmu.

Przypisy:

1. Kowalski S.: Szkoła w środowisku. Warszawa 1969, PZWS. s. 34.
2. Por. Pytka L.: Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym. Warszawa 1988, Wyd. UW. s. 136-180.

BIBLIOGRAFIA

- Bandura A., Walters R. H.: Agresja w okresie dorastania. Warszawa 1968, PWN.
- Białobrzeski R.: Z badań nad niektórymi kryteriami diagnozy i prognozy recydywy przestępczej u młodocianych. Prace pedagogiczne nr IX, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław 1979.
- Czapów Cz.: Funkcjonalność instytucji socjalizujących. [w]: Socjotechnika, funkcjonalność i dysfunkcjonalność instytucji. Pod red. A. Podgóreckiego. Warszawa 1974, PWN.
- Czapów Cz., Jedlewski S.: Pedagogika resocjalizacyjna. Warszawa 1971, PWN.
- Grześkowiak A.: Reforma postępowania z nieletnimi. „Studia Prawnicze” 1984, nr 1-2.
- Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz. Red. A. Krukowski. Stan prawny na dzień 15 stycznia 1984 r. Warszawa 1984, Wyd. Prawnicze.
- Gurycka A.: Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Warszawa 1979, PWN.
- Heine M.: Próba prognozowania przebiegu dozoru kuratorskiego nad nieletnimi przestępcami. Prace Pedagogiczne nr IX, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław 1979.
- Heine M.: Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych. Wrocław 1982, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jasiński J.: Sądowe środki stosowane wobec nieletnich sprawców przestępstw w latach 1951-74. [w]: Wybrane zagadnienia patologii rodziny. Red. M. Jarosz. Warszawa 1976.
- Kołąkowska-Przełomiec H.: Postępowanie w sprawach nieletnich. „Państwo i Prawo” 1983, nr 6.
- Kopeć-Chróścicka M.: Kurator sądowy. Zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne. Materiały do przedmiotu „Metodyka pracy kuratora sądowego”. Warszawa 1984, WSPS.
- Kopeć-Chróścicka M.: Uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej społecznych kuratorów sądowych z nieletnimi. [w]: Uwarunkowania resocjalizacji społecznie niedostosowanych. Materiały sesji naukowej II 1980 r. Warszawa 1981, WSPS.
- Kopeć-Chróścicka M.: Uwarunkowania skuteczności pracy resocjalizacyjnej społecznych kuratorów z nieletnimi. Zeszyty Naukowe WSPS pod red. O. Lipkowskiego. 1981r., nr 4.
- Kowalska-Ehrlich B.: Zasady postępowania z nieletnimi. [w]: Prawne podstawy resocjalizacji i zapobiegania przestępczości. Red. A. Krukowski. Warszawa 1979, PWN.
- Lelental S., Maliszewska H.: Zakres orzekania środków przewidzianych przez ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich. [w]: Postępowanie z nieletnimi. Red. T. Bojarski. Lublin 1988, UMCS.

Malewska-Peyre H., Peyre V., Gazeau J. F.: Reakcje społeczne na zachowania dewiantyczne młodzieży. Prace IPSiR UW, T. 5. Warszawa 1980 r.

Metodologia pedagogiki społecznej. Red. R. Wroczyński i T. Pilch. Wrocław 1974, Ossolineum.

Muszyński H.: Wstęp do metodologii pedagogiki. Warszawa 1971, PWN.

Olszewska-Baka G.: Funkcjonowanie i efektywność nadzorów kuratorskich wobec nieletnich. [w]: Działalność profilaktyczna i resocjalizacyjna sądów rodzinnych. Pod red. G. Olszewskiej-Baka. Białystok 1990, Wyd. Filii UW.

Ostrihańska Z.: Prognoza recydywy u nieletnich przestępców oraz wyniki badań prognostycznych 180 recydywistów w wieku 15-16 lat. Archiwum Kryminologii T. III. Warszawa 1965.

Ostrowska E.: Osobowościowe determinanty efektywności pracy kuratora nieletnich. Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne. Warszawa 1979, PWN.

Paszkiewicz A.: Dozór kuratora sądowego nad młodocianymi warunkowo zwolnionymi. Szkoła Specjalna 1977, nr 1.

Paszkiewicz A.: Efektywność sądowych środków wychowawczych a proces resocjalizacji (na przykładzie warunkowego zawieszenia i warunkowego zwolnienia z zakładu poprawczego). [w]: Działalność profilaktyczna i resocjalizacyjna sądów rodzinnych. Pod red. G. Olszewskiej-Baka. Białystok 1990, Wyd. Filii UW.

Paszkiewicz A.: Teoretyczny model wychowania resocjalizującego w ramach instytucji warunkowego zwolnienia. Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne. Zeszyt 9. T. III. Białystok 1974. Sekcja Wyd. Filii UW.

Pytka L.: Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym. Warszawa 1986, Wyd. UW.

Rudnik I.: Powrót do przestępstwa nieletnich, wobec których orzeczono dozór kuratora. Zeszyty Naukowe. UJ. Kraków 1973, nr 57.

Rudnik M.: Badania nad skutecznością środków wychowawczych i poprawczych. Zeszyty Naukowe UJ. Kraków 1973, nr 57.

Siciński A.: Prognozy a nauka. Warszawa 1969, PWN.

Skorny Z.: Proces socjalizacji dzieci i młodzieży. Warszawa 1976, WSiP.

Sokołowska J.: Rola kuratorów zawodowych i społecznych w procesie reedukacji nieletnich. Zeszyty Naukowe UJ. Kraków 1973, nr 57.

Sołowiej J.: Rodzina a proces resocjalizacji nieletnich. Wrocław 1978, Ossolineum.

Stępiak P.: Pedagog czy urzędnik. „Gazeta Prawnicza” nr 19, 1984 r.

Stępiak P.: Przebieg i wykonywanie środków wychowawczo-poprawczych oraz dalsza sytuacja nieletnich. Efekty resocjalizacji. [w]: Działalność profilaktyczna i resocjalizacyjna sądów rodzinnych. Pod. red. G. Olszewskiej-Baka. Białystok 1990, Wyd. Filii UW.

Stępiak P.: Struktura (prawie) kryształu. „Prawo i Życie” 1990, nr 42.

Strzembosz A.: Nowa ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Próba komentarza. Warszawa 1983, Wyd. Prawnicze.

Strzembosz A.: Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim. Według stanu prawnego na dzień 13 maja 1983 r. Lublin 1984, KUL.

Sztompka P.: Jednostka a normy społeczne. Warianty wzajemnych relacji. Studia Socjologiczne 1967, nr 2.

Szumski J.: Środki stosowane wobec nieletnich w latach 1983-1985 na podstawie Ustawy z 26.X.1982 r. [w]: Postępowanie z nieletnimi. Pod red. T. Bojarskiego. Lublin 1988, UMCS.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz Red. A. Krukowski. Stan prawny na dzień 15 stycznia 1984, Warszawa 1984, Wyd. Prawnicze.

Wierzbicki P.: Indywidualizacja środków stosowanych w postępowaniu z nieletnimi. „Nowe Prawo” 1984, z. 9.

Wierzbicki P.: Skuteczność środków wychowawczych i poprawczych stosowanych przez sądy w postępowaniu karnym dla nieletnich z terenu Warszawy. Zeszyty Naukowe IBPS, 1974 nr 1.

Wiśniewski T.: Modele kurateli sądowej. Warszawa 1978, PWN.

Żabczyńska E.: O pracy kuratorów sądowych dla nieletnich. „Szkoła Specjalna” 1977, nr 2.

Żabczyńska E.: Przestępczość dzieci a szkoła i dom. Warszawa 1974, WSiP.

Żabczyńska E.: Przestępczość dzieci i skuteczność środków wychowawczych stosowanych przez sąd dla nieletnich. [w]: Uwarunkowania resocjalizacji społecznie niedostosowanych. Materiały sesji naukowej II 1980, Warszawa 1981, WSPS.

213149

#### Dokumenty:

1. Rozporządzenie Min. Sprawiedliwości z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie kuratorów sądowych.
2. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz przepisy wykonawcze. Stan prawny na dzień 13 maja 1983 r. Warszawa 1983, Wyd. Prawnicze.